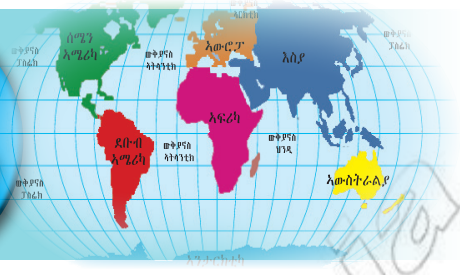
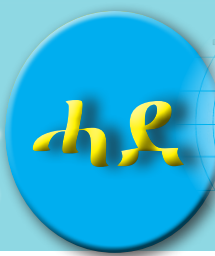

ምዕራፍ እንነብረላ ዓለም

ውዕኢት እዚ ምዕራፍ

ተምሃሮ ነዙይ ምዕራፍ ምስተምሃርኩም፤

- መርክቦን ቐንዲ ገዕታትን ክፍለ ዓለማት ትገልፁ።
- ቐንዲ ቋንቋታት ዓለም ትገልፁ።
- ሓደሓደ ጥንታዊ ስልጣነታት ዓለም ተርድኡን ተድንቁን።
- ሳሎውን ፅዕቕን ህዝቢ ዘለውን ከባብታት ዓለም ተለልዩን ነዚ ኣፈላላይ ዘምዕኦ ምኽንያታት ትፈልዩን።
- ኢንድስትሪያዊ ወያነ ዘሕደሮ ፅልዋ ትገልፁ።
- ታሪኽ ተጋድሎ ኣንፃር ባዕዳዊ ኣገዛዝ ህዝብታት ኣፍሪካ ትግንዘቡ።
- ሓደሽቲ ኣተሓሳስባታት ከመይ ከምዝመፁ ትገልፁን እንታይ ከምዝነበሩን ተብርሁ።

ብቐንታት'ዚ ምዕራፍ ዝስዕቡ'ዮም

ተምሃሮ ነዙይ ምዕራፍ ምስተምሃርኩም እዞም ዝስዕቡ ብቐንታት ተማዕብሉ፤

- ካርታ ሸውዓቲኦም ክፍለ ዓለማት ትስእሉ።
- ኣንፃራዊ መርክቦ እቶም ክፍለዓለማት ትገልፁ።
- ስፍሓት እቶም ክፍለ ዓለማት ተነፃፅሩ።
- ኣብ መንጎ ኣዝዩ ዝለዓለን ዝተሓተን ብራኽታት ዓለምና ዘሎ ኣፈላላይ ትገልፁ።
- ቀንዲ ቃላይትን ሩባታትን ዓለምና ተለልዩ።
- ቀንዲ ቋንቋታት ዓለምና ዝዘረብሎም ከባብታት ኣብ ካርታ ተመልክቱ።
- ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዓለም ንኣብነት ከም ማንዳሪን፣ እንግሊዝኛ፣ ስፓኛ፣ ዓረብኛ ወዘተ ትገልፁ።
- እዞም ቋንቋታት ኣበዮነዎት ሃገራት ከም ቋንቋ ስራሕ ሾይኖም ከምዘገልግሉ ኣብ ካርታ ዓለም ተመልክቱ።
- ብምቕፃል ቋንቋ እንግሊዝኛ ንምንታይ ኣብ መላእ ዓለም ከምተስፋሕፈሐ ትመያየጡሉ።
- ቋንቋታት ኪኪዩ፣ እንግሊዝኛን ኪስዋሂሊን ዝዛረብ ወዲ ኪኪዩ ኣመልኪቱ ዝተገብረ መፅናዕቲ ትመያየጡሉ።

- ❑ ቋንቋ ኪስዋሂሊ ዝዝረበሎም ከባብታት (ሃገራት) ኣፍሪካ የለልዩ፣ ኣብ ካርታ ዝርግሑኡ ተመልክቱ።
- ❑ ቀንዲ ፍፃመታት ጥንታዊ ስልጣነታት ትገልፁ።
- ❑ ጥንታዊ ስልጣነታት ንሕዚ ዘላ ዓለምና ዘበርከትዎም ነገራት ይርድኡን ተድንቑ።
- ❑ ኣዝዩ ስሕውን ዕዑቕ ህዝቢ ዘለዎም ከባብታት ዓለም ተለልዩ።
- ❑ ኣብ ዓለምና ዘሎ ዝተፈላለዩ ዝርገሐ ህዝቢ መንቀልታት ዝኾኑ ነገራት ትገልፁ።
- ❑ ብሄረተኝነትን ባዕዳዊ መግዛእትን ውዕኢታት ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ከምዝኾነ ትግንዘቡ።
- ❑ ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ኣበይ ከምዝተጀመረ ተለልዩ።
- ❑ ኣፍሪካውያን ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ንዘይምውዳቕ ዝገበርዎ ምክልኻል ተረድኡን ትንኻዱን።
- ❑ ኣፍሪካውያን ዘካየዱዎም መርኣያ ዝኾኑ ዕዉት ፀረ ባዕዳዊ መግዛእቲ ቃልስታት ትህቡ።
- ❑ ውዕኢታት ክልቲኦም ኩናታት ዓለም ትፈልጡ።
- ❑ ምውፃእ ሓደሽቲ ኣተሓሳስባታት ምስ ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ዘለዎ ዝምድና ትገልፁ።
- ❑ ጥንታዊ ስልጣነታት ሮማን ቻይናን ኣመልኪቱ ዝተገብሩ መፅናዕትታት ትግለፁሎም። ብድሕሪኡ ዝሆነ ከባብታት ኣብ ካርታ ተመልክቱ።
- ❑ ኣስዲሶም ብዛዕባ ጥንታዊ ስልጣነታት ካልኦት ከባብታት ንኣብነት ከም ኢንካውያን፣ ፋርስያውን፣ ግሪካውያንን ወዘተ ተብርሁ። ብዛዕባ ዞም ጥንታዊ ስልጣነታት መፅናዕቲ ተካይዱ።
- ❑ ዝሆነ መፅናዕትታት ምስፈተሹ ቀንዲ ፍፃመታት እቶም ጥንታዊ ስልጣነታት ትዝርዝሩ።
- ❑ ኣብ ሞንጎ ምብራቕ ኣፍሪካን ቻይናን ዝነበሩ ጥንታዊ ርክባት (ዝምድናታት) ንግድን ከምኡውን ኣብ ግማግም ኬንያ ዝተረኸበ ሸኽላ ቻይናውያንን ትዝርዝሩ።

መእተዊ

ተምሃሮ እዚ ቀዳማይ ምዕራፍ ትምህርቲ ሕብረተሰብ 8^ይ ክፍሊ ብዛዕባ እንነብረላ ዓለም ዝምልከት እንትኸውን ዝተፈላለዩ ንኡሳን ርእስታት ዝሓዘዩ። ስለዚ ፈለማ ብዛዕባ ክፍለዓለማት ክትመሃሩ እንትትኮኑ ኣብ ትሕቲ'ዚ ንኡስ ኣርእስቲ ድማ ኣንፃራዊ መርክቦን ስፍሓትን ክፍለዓለማት፣ ቀንዲ ገዕታታት ክፍለ ዓለማት፣ ከምኡውን ቀንዲ ሩባታትን ቃላያትን ክፍለዓለማት ዝብሉ ኣርእስታት ብካርታታትን ዝተፈላለዩ መልመድታትን እናተሓገዘኩም ክትመሃሩ ኢኹም። ብምቕፃል ብዛዕባ ህዝብታት ዓለም ኣብዝብል ንኡስ ርእሲ ዓሰርተ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዓለም ንክትመሃሩ ብካርታን ዝርግሑን ዘመላኽት ትምህርቲ ተዳልይልኩምዮ። ድሕሪ'ዚ ርእሲ ድማ ብዛዕባ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣፍሪካን ዝርግሑኦምን ናብዝብል ንኡስ ኣርእስቲ ትቕፅሉ። ኣብዚ ርእሲ ብፍላይ ብዛዕባ ዓሰርተ ብዙሕ ህዝቢ ዓለም ዝሃረቡሎም ቋንቋታት ክትፈልጡ ኢኹም።

ድሕሪ'ዚ ብዛዕባ ጥንታዊ ስልጣነታት ዓለም ንክትመሃሩ ዝተዳለወ ንኡስ ርእሲ እንትህልው ኣብዚ ውሽጢ ብፍላይ ጥንታዊ ስልጣነታት ግሪካውያን፣ ሮማውያን፣ ቻይናውያን፣

ፈሪሳውያንን ኢንዛውያንን ዝምልከቱ ብካርታታትን ስእላዊ መግለፅታትን እናተሓገዝኩም ንክትመሃሩ ተገይሩዮ። ካብዚ ብተወሳኺ ሓገዝቲ ንጥፈታትን መልመድታትን ውን ኣለዉ። ብምቕጻል ብዛዕባ ዝርግሐን መነባብሮን ህዝቢ ዓለም ዝምልክት ክትመሃሩ ኢኹም። ኣብትሕቲዚኦም ድማ ኣርባዕተ ኣርእስትታት ኣለዉ። ካብዚኦም ውሽጢ ዝርግሐ ህዝቢ ዓለም፣ መንቀልታት ኣፈላላይ ዝርግሐ ህዝቢ ዓለም፣ መነባብሮ ህዝቢ ኣብ ዝተፈላለዩ ክባብታት ዓለም፣ ከምኡውን ቀንዲ ሃይማኖታት ዓለም ዝምልከቱ ይርከብዎም። እዚኦም ድማ ብካርታታትን ስእልታት ኣደጊፍኩም ክትመሃሩን ክትመያየጡን ተሓሲጦም ዝተዳለዉ እንትኾኑ ብዙሓት መልመድታት ውን ኣለዉዮም።

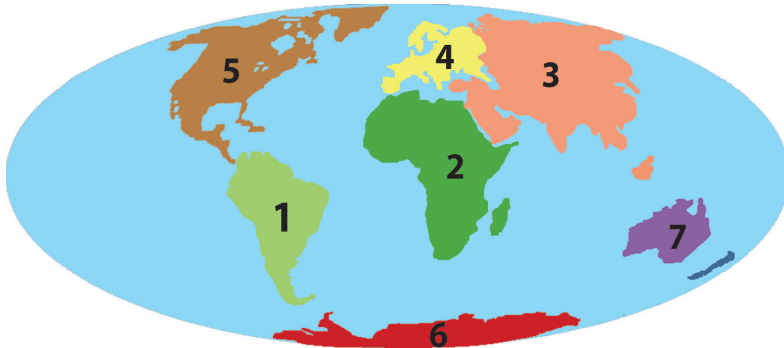
ካብዚ ብምቕጻል ብዛዕባ ኢንዱስትሪያላዊ ወያነን ሳዕቤናቲን ዝብል ንኡስ ርእሲ እንትህልው ኣብ ትሕቲዚ ድማ ብዙሓት ርእስትታት ኣለዉ። ካብዚኦም ውሽጢ ኣጀማምራ ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ፣ ውፅኢትን ሳዕቤንን ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ኣመልኪቱ ብዛዕባ ብሄረተኝነትን ባዕዳዊ መግዛእትን ከምኡውን ምኽታምነትን፣ መንቀሊ ምኽንያታት ቀዳማይ ኩናት ዓለም፣ ቀዳማይን ካልኣይን ኩናት ዓለም፣ ከምኡውን ኣፍሪካውያን ኣንፃር ምስፍሕፍሕ ባዕዳዊ መግዛእቲ ዘካየድዎ ተጋድሎ ዝምልከቱ ብካርታታትን ስእልታትን ከምኡውን ብዙሓት ዝተፈላለዩ ዓይነታት መልመድታት ዝተሰነይዎም ይርከቡ።

ስለዚ እዚ ምዕራፍ ኣዝዮም ብዙሓት መልመድታትን ዝተፈላለዩ ሕቶታትን ምህላዎም ንተምሃሮ ዘተባብዑዮም። ነዚ ምዕራፍ ኣዝዩ ሰሓባይ ንምግባር ዝተፈላለዩ መግለፅታትን መሀንቀውታት ስእላዊ መግለፅታትን ኣለዉዎዮም። እሞ ተምሃሮ እናተመያየጥኩምን እናተሓተኩምን ምስ መምህርኩም ዕቡቕ ክምትረዳድኡ ትፅቢት ንገብር።

1.1 ክፍለ ዓለማት - ኣንፃራዊ መርክቦን ስፍሓትን

1.1.1 ኣንፃራዊ መርክቦን ስፍሓትን ክፍለ ዓለማት

ተምሃሮ እንነበረላ ትግራይ ክልል እንትትከውን ኢትዮጵያ ድማ ሃገር እያ። ኣብ 7^ይ ክፍለ ዘተመሃርኩምዎ እትነብሩላ ኣፍሪካ ኽ እንታይ እያ ማለት እዩ? ክፍለ ዓለም ዝበሃል ኣብ እንነበረላ ዓለም ኣዝዩ ሰፊሕ ክፋል መሬት ዝሓዘ እዩ። ንክፍለ ዓለምና ኣፍሪካ ሓዊሱ እንነበረላ ዓለም ሸውዓተ ክፍለ ዓለማት ዝሓዘት እያ። ተምሃሮ ነዚ ዝስዕብ ካርታ ኣብ ደፍተርኩም ሰኣሉ። ሉል (ግሎብ)፣ ካርታ ዓለምን ኣትላስን ተጠቒምኩም ነተን ሸውዓተ ክፍለ ዓለማት ኣለልዩ። ቀጊልኩም ድማ ብመሰረት ዝተውሃቦን ቕፅፅ ስም እተን ሸውዓተ ክፍለ ዓለማት ኣብ ደፍተርኩም ኣስፍሩ።

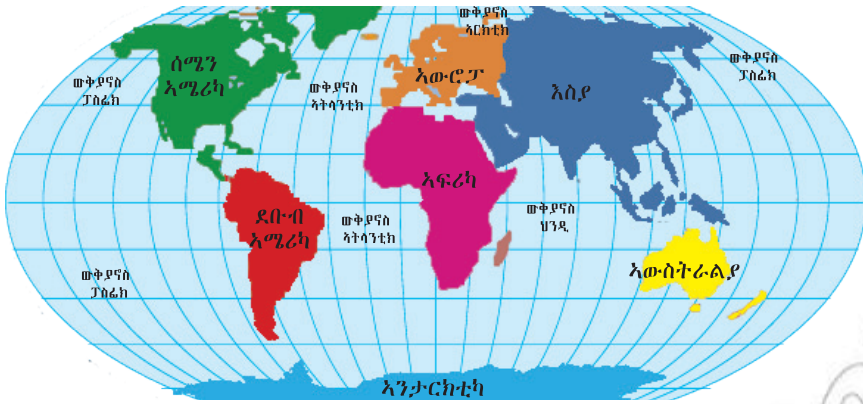
ካርታ 1.1: ክፍለ ዓለማት

ዕዮ ጉጅለ 1.1

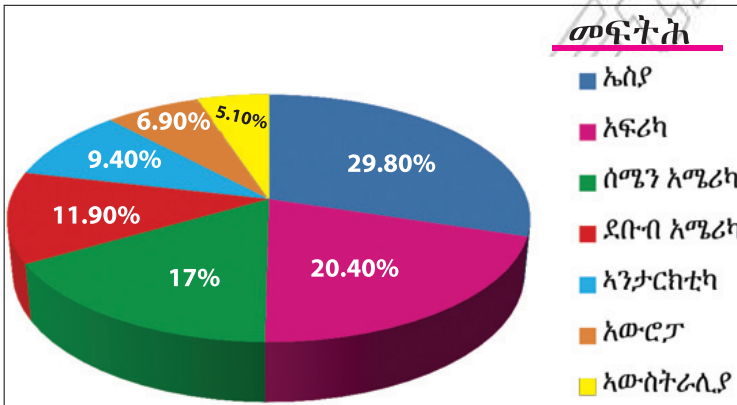
ተምሃሮ ነዞም ዝስዕቡ ክልተ ሕቶታት ብመንፅር ኣንጻራዊ መርክቦን ስፍሓትን ክፍለዓለማት ብጉጅለ ኾይንኩም መልሱ።

- 1 ተምሃሮ በብሰለስተ ኮይንኩም ካርታ ዓለም ተጠቒምኩም ምይይጥ ብምክያድ ነዞም ዝስዕቡ ሕቶታት ብምምላስ ኣብ ደፍተርኩም ኣስፍሩ።
 - ሀ ካብ ኣፍሪካ ብሰሜን ኣንፈት እትርከብ ክፍለ ዓለም መን እያ?
 - ለ ብመንፅር ኣውስትራልያ /ኦሻንያ/ ኣንጻራዊ መርክቦ ኤስያ በየናይ ኣንፈት'ዩ?
 - ሐ ካብ ሰሜን ኣመሪካ ብኣንፈት ምብራቕ ዘላ ክፍለ ዓለም መን'ያ?
 - መ ካብ ኤስያ ብደቡብ ምዕራብ እትርከብ ክፍለ ዓለም መን እያ?
 - ሠ ካብ ኣፍሪካ ይኹን ኣውስትራልያ /ኦሻንያ/ ንደቡብ ኣንፈት ዘሎ ክፍለ ዓለም መን ይባሃል?
 - ረ ደቡብ ኣመሪካ ብመንፅር ኣፍሪካ ኣበየናይ ኣንፈት ትርከብ?
 - ሰ ንሰሜን ክፍለ ዓለም ኣመሪካ ዝቐረበት ክፍለ ዓለም መን እያ?
 - ሸ ኣብ መንጎ ሃገርን ክፍለ ዓለምን ዘሎ ፍልልይ እንታይ እዩ?
- 2 ተምሃሮ ነዚ ዝስዕብ ካርታ ዓለም ኣብ ደብተርኩም ብምስኣል ስፍሓት እተን ክፍለ ዓለማት ብሕብሪ ለኪኹም ኣነጻፅሩ። ነታ ዝግበየት ክፍለ ዓለም ብጫ ሕብሪ ነታ ካልኣይቲ ዝግበየት ቆፅላዋይ፣ ነታ ሳለስይቲ ቡናዊ፣ ነታ ራብዓይቲ ቀይሕ፣ ነታ ሓምሸይቲ ሰማያዊ ነታ ሻድሸይቲ ሮዝ ሕብሪ ቅብእውን፣ ነታ ዝነኣሰት ድማ ብጻጻ ካልኣይቲ ኣለዎ። ብመሰረትዚ እታ ዝግበየት ክፍለ ዓለም መን እያ? እታ ዝነኣሰትኩ? ተምሃሮ ክፍለ ዓለምና ኣፍሪካ ብስፍሓት ኣብ መበል ክንደይ ደረጃ ትስራዕ?

ካርታ 1.2: ስፍሐት ክፍለ ዓለማት

ተምሃሮ ነዚ ኣብ ታሕቲ ተሳኢሉ ዘሎ ግራፍ - ፓይ ብጉጅለ እናተመያየጥኩም ብምርኣይ ነተን ክፍለ ዓለማት ብመጠን ስፍሐተን ኣነፃፅሩዎን። ንኹለን ክፍለዓለማት ድማ ብመጠን ስፍሐተን ካብ ቀዳማይ ክሳብ ሻብዓይ ደረጃ ስርዕዎን።

ስእሊ 1.1: ስፍሐት ክፍለዓለማት ዘርኢ ፓይ ግራፍ

ተምሃሮ እስቲ ሕዚ ድማ ነቶም ኣቐዲምኩም ዝተመያየጥኩምሎም ቁምነገራት ምስዚ ቀፂሉ ዝቐርብ ትምህርቲ ኣነፃፅሩዎም?

- 1 **አፍሪካ፡** ክፍለ ዓለምና አፍሪካ ብስፍሐታ ካልኣይ ደረጃ ዝሓዘት እያ። አፍሪካ ብኣንፈታት ሰሜን ምዕራብ፣ ምዕራብን ደቡብ ምዕራብን ምስ ውቅያኖስ ኣትላንቲክ ትዳቦ። በኣንፈታት ምብራቕን ደቡብ ምብራቕን ድማ ምስ ውቅያኖስ ህንዲ ትዳቦ። በኣንፈት ሰሜን ድማ ምስቲ አፍሪካ ካብ አውሮፓ ዝፈልያ ባሕሪ ሜዲቴራንያን ትዳቦ። ብኣንፈት ሰሜን ምብራቕ አፍሪካ ድማ ቀይሕ ባሕሪ ኣሎ። ተምሃሮ ኣንፃራዊ መርክቦ ክፍለ ዓለምና አፍሪካ ነዚ እዩ ዝመስል።
- 2 **እስያ፡** እታ በስፍሐታ ቀዳማይ ደረጃ ዝሓዘት ክፍለ ዓለም እስያ እያ። እስያ ብኣንፈት ምዕራብ ምስ አውሮፓን አፍሪካን ትዳውብ። ብኣንፈት

ምብራቕ ድማ ምስ ውቅያኖስ ፓስፊክ ከምኡውን በደቡብ ምስ ውቅያኖስ ህንዲ ትዳውብ።

- 3 **አውሮፓ፣ ክፍለ ዓለም አወሮፓ ብእንፈት ምዕራብ ምስ ሰሜናዊ ውቅያኖስ አትላንቲክ ትዳውብ።** ብደቡብ ምስ ባሕሪ ሜዲተራንያን ከምኡውን ብምዕራብ ምስ ክፍለ ዓለም እስያ ትዳውብ። ሰሜናዊ አውሮፓ ምስ ውቅያኖስ ኦሪንቲክ እዩ ዝዳውብ። አውሮፓ ብስፍሓታ ሻድሸይቲ ክፍለ ዓለም እያ።
- 4 **ደቡብ አመሪካ፣ ክፍለ ዓለም ደቡብ አመሪካ ብዙሕ ግዜ ላቲን አመሪካ ተባሂላውን ትፅዋፅ እያ።** ደቡብ አመሪካ ብምዕራብ ምስ ውቅያኖስ ፓስፊክ ብምብራቕ ድማ ምስ ሰሜናዊ ውቅያኖስ አትላንቲክ ትዳውብ። በሰሜን ድማ ምስ ሰሜን አመሪካ ትዳውብ። ደቡብ አመሪካ ብስፍሓታ ኣብ 4^ይ ደረጃ ትስራዕ።
- 5 **ሰሜን አመሪካ፣ እዛ ክፍለ ዓለም ብምዕራብ ምስ ውቅያኖስ ፓስፊክ ብምብራቕ ድማ ምስ ውቅያኖስ ሰሜን አትላንቲክ ትዳውብ።** ብደቡብ ምስ ክፍለዓለም ደቡብ አመሪካ፣ ብሰሜን ድማ ምስ ውቅያኖስ ኦሪንቲክ ትዳውብ። ክፍለ ዓለም ሰሜን አመሪካ ብስፍሓታ ሳልስይቲ እያ።
- 6 **አውስትራሊያ፣ አውስትራሊያ እታ ዝነኣሰት ክፍለ ዓለም እያ።** አውስትራሊያ ብውቅያኖሳት ህንድን ፓስፊክን ዝተኸበበት ደሴት ክፍለ ዓለም እያ።
- 7 **አንታርክቲካ፣ እዛ ሰብ ዘይነብረላ ክፍለ ዓለም ኣብ ከባቢ ደቡባዊ ዋልታ እያ** አትርኩብ። ዝተሓተ መጠን ረስኒ ዘለዎ ክፍለ ዓለም'ያ።

1.1.2 ቀንዲ ገፅታታት ክፍለ ዓለማት

ተምሃሮ ካብ ክፍልኹም ናብ ቤት ትምህርትኹም ኣብ እትመላለሱ እዎን ካብ ቀረባ ክሳብ ርሑቕ ዘሎ ገፅ ምድሪ እስቲ ተግዘቡ። ክፍለ ዓለማትና ዝተፈላለዩ ገፅታት ኣለውዎም። እምባታት፣ ሸንጥሮታት፣ ከበሳታት፣ ማያዊ ኣካላት፣ መታሕታት ወዘተ እቶም ቐንድታት እዮም።

ካብ ሓፊሻዊ ስፍሓት ዓለምና እቲ ኣስታት 70% ብማያዊ ኣካላት ዝተሸፈነ እዩ። እቲ ዝተረፈ 30% ድማ ብክፍለ ዓለማት ዝተሸፈነ እዩ። እቲ ብማያዊ ኣካላት ዝተሸፈነ እውን ኣዝዩ ዝበዝሐ ክፋሉ ብጨው ብዝተመልኡ ውቅያኖሳትን ባሕርታትን ዝተሸፈነ እዩ።

ተምሃሮ እስቲ ካርታ ዓለም ተጠቐምኩም ነዞም ዝስዕቡ ኣብ ሕድሕድ ክፍለዓለም ዝርከቡ ኣዝዮም በረኽቲ ዝኾኑ ጫፍ እምባታት ኣለልዩ? ኣበዮናይ ክፍለዓለም ከምዝርከቡ ድማ ኣብ ደፍተርኩም ፀሓፉ። ኣብ ዓለም እቶም ዝለዓለ ብራሽ ዘለዎም ኣብ እስያ ዝርከቡ ሰንሰለታዊ እምባታት ሂማላያ እዮም። እቲ ዝለዓለ ብራሽ ዘለዎ

ጫፍ እምባ ኣብ ሂማላያ ዝርከብ እምባ ኤቨረስት እዩ። ካልኣት ድማ እምባታት ክለማንጃሮ፣ ቪካሽን፣ ኮስክሉስኮ፣ ኤልቡሩስ፣ ኣኮንኳን፣ ሚኪንላይ ዝበሃሉ ዓበይቲ እምባታት ኣለዉ። እስቲ ሕድሕዲኦም ኣበየናይ ክፍለ ዓለም ከምዝርከቡ ካርታ እናረጸኹም ኣለልዩ።

ተምሃሮ ንዞም እምባታት ኣብ ካርታ ከተለልዩ እንተለኹም ብምንታይ ዓይነት ሕብሪ ከምዝተገለፁ ኣለሊኹም ዶ?

ተምሃሮ እዞም ብራሽኦም ካብ ልዕሊ 4 ሽሕ ክሳብ ልዕሊ 8 ሽሕ ሜትር ልዕሊ ፀፍሒ ባሕሪ ዝበፀሕ እዩ። ብኣንጻርም ድማ ኣብ ኩለን ክፍለ ዓለማት ኣዝዩ ዝተሓተ ብራሽ ዘለዎም ገፅታት ኣለዉ እዮም።

ተምሃሮ ኣብ ኢትዮጵያ እቲ ዝተሓተ ብራሽ ዘለዎ ቦታ ኣበይ ከም ዝርከብ ተመሃርኩም ኔርኩም። ትዝክርዎ ዶ? ኣብ ዓለም እቲ ኣዝዩ ዝተሓተ ቦታ ኣብ ክፍለዓለም እስያ ዝርከብ ምውት ባሕሪ ዝበሃል እዩ፤ እስቲ ምውት ባሕሪ ኣብ ካርታ ዓለም ኣበይ ከምዝርከብ ኣለልዩ። ካብ ቐይሕ ባሕሪ በየናይ ኣንፈት ይርከብ?

ክፍለ ዓለም	ስፍሓት ብትርብዒት ኪ.ሜ.	% ካብ ስፍሓት መሬት	ጫፍ ዝለዓለ ብራሽ	ብራሽ ዝለዓለ ጫፍ (ብሜትር)	ዝተሓተ ብራሽ	ብራሽ ዝተሓተ ጫፍ (ብሜትር)
ኣፍሪካ	30.3 ሚሊዮን	21.4	ክለማንጃሮ	5,895 ልዕሊ ፀ.ባ	ቃላይ ኣሳል	153 ትሕቲ ፀ.ባ
ኣንታርክቲካ	13.7 ሚሊዮን	9.2	ቪካሽን	4,892 ልዕሊ ፀ.ባ	ፀፍሒ ባሕሪ	11ሮ (ፀፍሒ ባሕሪ)
እስያ	48.4 ሚሊዮን	30.7	ኤቨረስት	8,848 ልዕሊ ፀ.ባ	ምውት ባሕሪ	423 ትሕቲ ፀ.ባ
ኣውስትራልያ	8.3 ሚሊዮን	5.1	ኮስክሉስኮ	2,228 ልዕሊ ፀ.ባ	ቃላይ ኤይር	15 ትሕቲ ፀ.ባ
ኣውሮፓ	14 ሚሊዮን	7.3	ኤልብሩስ	5,642 ልዕሊ ፀ.ባ	ባሕሪ ካስፒያን	28 ትሕቲ ፀ.ባ
ሰሜን ኣመሪካ	24.4 ሚሊዮን	16.3	ሚኪንላይ	6,194 ልዕሊ ፀ.ባ	ምውት ሸንጥሮ	111 ትሕቲ ፀ.ባ
ደቡብ ኣመሪካ	17.8 ሚሊዮን	10	ኣኮንኳን	6,960 ልዕሊ ፀ.ባ	ሳሊናስ ግራደስ	40 ትሕቲ ፀ.ባ

ሰደቓ 1.1: ክፍለ ዓለማት

1.1.3 ቀንዲ ሩባታትን ቃላያትን ዓለም

ሩባታት፣ ተምሃሮ እስቲ ኣብ ከባቢኹም ዘለዉ ሩባታት ፅርሑ? ኣብ ሃገርና ኸ እንታይ ዝበሃሉ ዓበይቲ ሩባታት ትዝክሩ? ኣብ ዓለምና ብዙሓት ዓበይቲ ሩባታት ኣለዉ እዮም። ካርታ ዓለም ብምርኣይ እስቲ ካብ ሕድሕድ ክፍለ ዓለም ክልተ ሩባታት ኣለልዩ፣ ኣስማቶምውን ኣነፅሩ። ኣብ ካርታ ሩባታት መብዛሕትኡ ግዘ ብቐጠን ሰማያዊ ሕንፃዕቶም ተመላኺቶም ዝርከቡ።

ክር.ታ 1.3: ናብ-ታትን ቃላይትን ዓለም

ዕዮ ጉጅለ 1.2

ነዚ ኣብ ላዕሊ ዘሎ ካርታ ዓለም ኣብ ደፍተርኩም ስኣሉ። ካርታ ዓለም ተጠቒምኩም ምይይጥ ብምክያድ እዞም ዝሰዕቡ ዓበይቲ ሩባታት ዓለምና ኣበየናይ ክፍለ ዓለም ከም ዝርከቡ ኣነፅሩ። ሰማያዊ ሕብሪ ተጠቒምኩም ድማ ኣስማቶም ብምፅሓፍ ኣብ ደፍተርኩም ኣብ ዝሰኣልኩምዎ ካርታ ኣመልክቱ። ሩባታት

1	ኮንጎ	5	ሚሲሲፒ
2	ናይል	6	ሙሪ
3	ዳንዩብ	7	ያንግዠ
4	ኣማዞን		

ተምሃሮ ኣብ ዝሰኣልኩምዎ ካርታ ካብ ዓለም እቲ ዝነውሐ ሩባ ኣብ ክፍለ ዓለም ኣፍሪካ ዝርከብ ሩባ ናይል ከም ዝኾነ ተገንዚብኩም ዶ?

ቃላያት: ተምሃሮ ንክባቢኹም ዝቐረበ ቃላይ መን እዩ? ኣብ ሃገርና እቲ ዝዓበየ ቃላይ መን ከምዝኾነ ካርታ ኢትዮጵያ ብምርኣይን ካብ ሕሊፍ ትምህርትኹም ብምዝካርን ስርሑ።

ዕዮ ጉጅለ 1.3

ቡብኸልተ ተጎጂልኩም ካርታ ዓለም ብምርኣይ ነዞም ዝሰዕቡ ዓበይቲ ቃላያት ዓለም ኣለልዩ። ብምቕፃል ኣብቲ ሩባታት ዝሰኣልኩምሉ ደፍተር ካብ ካርታ 1.3 ነዞም ዝሰዕቡ ቃላያት ኣብ ትኸክለኛ ቦትኦም ብሰማያዊ ሕብሪ ሰኣልዎም።

- 1 ኣብ ክፍለ ዓለም ሰሜን ኣመሪካ ዝርከብ ካብ ዓለም ዝለዓለ ስፍሓት ዘለዎ ቃላይ ሱፐርየር
- 2 ኣብ ኣውስትራልያ ዝርከብ ቃላይ ኤይሪ
- 3 ኣብ ኣፍሪካ ዝርከብ ቃላይ ቪክቶርያ
- 4 ኣብ ሩሲያ ዝርከብ ካብ ዓለም ብዕምቆቱ ቐዳማይ ዝኾነ ቃላይ ባይካል
- 5 ኣብ ከባቢ ምብራቕ ኣውሮፓ ዝርከብ ቃላይ ካስፒያን
- 6 ዝመረፅኩምዎም ካልኦት ክልተ ቃላያት።

- 11 ንሩባ ናይል ዝቐረበ ሩባ ኣየናይ እዩ?
 - ሀ. ያንግዘ ሐ. ኣማዞን
 - ለ. ዳንዩብ መ. ሚሲሲፒ
- 12 ኣብ ሰሜን ኣመሪካ ዝርከብ ሩባ ኣየንኡ እዩ?
 - ሀ. ሚሲሲፒ ሐ. ሙሪ
 - ለ. ኣማዞን መ. ኮንጎ
- 13 ኣብ ዓለምና ብዕምቆቱ ተወዳደሪ ዘይብሉ ቻላይ ኣበይ ይርከብ?
 - ሀ. ኣመሪካ ሐ. ሩሲያ
 - ለ. ኣውስትራልያ መ. ቻይና
- 14 ኣብ ዓለምና ዝተሓተ ብራሽ ዘለዎ ቦታ መን እዩ?
 - ሀ. ምውት ባሕሪ ሐ. ኣንታርክቲካ
 - ለ. ኤቨሪስት መ. ያንግትዣ
- 15 ኣብ ዓለምና ዝለዓለ ብራሽ ዘለዎ እምባ መን እዩ?
 - ሀ. ክሊማንጃሮ ሐ. ዊልሃም
 - ለ. ናይል መ. መልሲ የለን

III መርክቦ ናይዞም እምባታት ምስ ዝርከብዎ ክፍለ ዓለም ኣዛምዱ።

<u>ሀ</u>	<u>ለ</u>
16 ኤቨሪስት	ሀ. ደቡብ ኣመሪካ
17 ክሊማንጃሮ	ለ. ኣውስትራልያ
18 ኣኮንኳን	ሐ. ኣውሮፓ
19 ሚኪንሊይ	መ. ኣፍሪካ
20 ኤልብሩስ	ሰ. እሰያ
	ረ. ሰሜን ኣመሪካ

1.2 ህዝብታት ዓለም

1.2.1 ቀንዲ ቋንቋታት ዓለም

ኣብ 7^ይ ክፍለ ብዛዕባ ዝተፈላለዩ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣፍሪካ ተማሂርኩም ከምዝነበርኩም ትዝክሩ ዶ? ዘርዝርዎም። ቋንቋታትን ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣብ 7^ይ ክፍለ ተማሂርኩም ነይርኩም። ትዝክሩ ዶ? ብዛዕባ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዓለምና ኸ ሰሚዕኹም ዶ ትፈልጡ? ካብዚ ንታሕቲ ዘሎ ስእሊ ዝርግጡ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዓለም መሰረት ነይርኩም ብጉጅሎ ተመያየጡ።

ዕዮ ጉጅለ 1.4

ጉጅለ ፩ - ኣብ ኣፍሪካ ዝርከቡ ቀንዲ ቋንቋታትን ብዙሓት ተዛረብቲ ዘለውዎም ቋንቋታት ዘርዝሩ።

ጉጅለ ፪ - ኣብ ኣውሮፓ፣ ኣመሪካን ካናዳን ዝርከቡ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዘርዝሩ። ኣብዞን ሃገራት ዝገረቡ ቋንቋታት ክንድ-ዝክእልኩም ግለፁ።

ጉጅለ ፫ - ኣብ ኣህጉር እስያ ዝርከቡ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዘርዝሩ። ብህዝቢ እስያ ዝገረቡ ቋንቋታት ዝተወሰኑ ግለፁ።

ጉጅለ ፬ - ኣብ ዓለም ካብዝገረቡ ቋንቋታት ብመሰረት ብዙሕ ህዝቢ ዝጥቀሙሎም ኣብ ቅድሚት ዝስርዑ ዓሰርተ ቋንቋታት ዓለምና ዘርዝሩ።

ኣብ ዓለምና ገፊሕ ሸፋን ዘለዎምን ተቐባልነት ዝረኸቡን ዓሰርተ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣለዉ። ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዓለምና ዝበሃሉ እዞም ዝስዕቡዎም፡

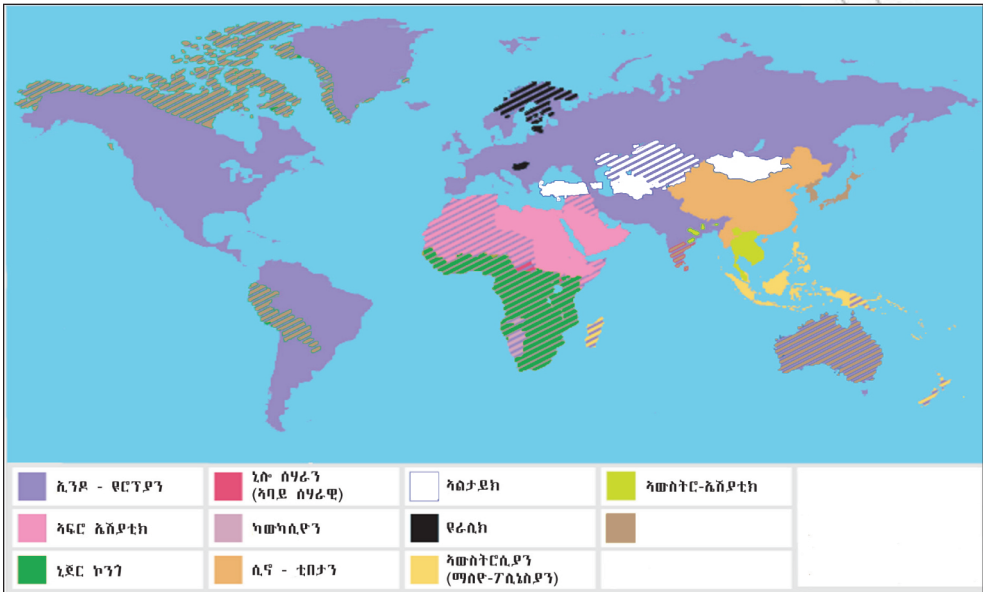
- * ኢንዶ - ዩሮፕያን
- * ኢንዶኔዥያ
- * ካውካሲያን
- * ሲኖ - ቲቢታን
- * ኣውስትሮ - ኤሽያቲክ ኣልታይክ
- * ኣውስትሮሲያን (ማለዮ-ፖሊኔሲያን)
- * ኣፍሮ ኤሽያቲክ
- * ኒጀር ኮንጎ
- * ኒሎ ሰሃራን (ኣባይ ሰሃራዊ)

1 ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኢንዶ - ዩሮፕያን፡ ብገፊሑ ኣብ ኣውሮፓ ዝርከቡ ሃገራትን ኣመሪካን ብዙሓት ዝገረቡሎም ቋንቋታት ዝሓቆፈዩ። ብተወሳኺ ካብ ምዕራብ ኣውሮፓ ጀሚሩ ክሳብ ሰሜናዊ ህንዲ ኣብዘለዉ ኣዝዮም ብዙሓት ሃገራት ዝገረቡ ቋንቋታት ዝሓቆፈዩ። ኣብ ዓለምና ብዝርከቡ ህዝብታት ብብገፊሑ ዝገረቡሎም ስለዝኾኑ ካብ 1.6 ቢሊዮን ንላዕሊ ተዛረብቲ ዘርዝሩ ቋንቋ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣለዉ። ኢንዶ - ዩሮፕያን ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋ ካብ ሸውዓተ ዘይነኣሱ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣለዉዎ። እዚኦም ድማ ዝስዕቡዎም፡

- ጀርመኒክ ቋንቋታት፡ ቋንቋታት እንግሊዝኛ፡ ጀርመንኛን ዳች ወዘተ ዝርከብዎምዎም።
- ስካንዲኒቪያን ቋንቋታት፡ ቋንቋት ዳኒሽ፡ ኖርወጂያንን ስዊዲሽን ወዘተ ይርከቡዎም።
- ሮማውያን ቋንቋታት፡ ቋንቋታት ጣልያን፡ ፈረንሳይ፡ ፖርቹጊዝን ስፓኛን ይርከቡዎም።
- ቦልቲክ ቋንቋታት፡ ቋንቋታት ሊቲዋንያን ላትቪያን ዝመሳሰሉ ይርከቡዎም።

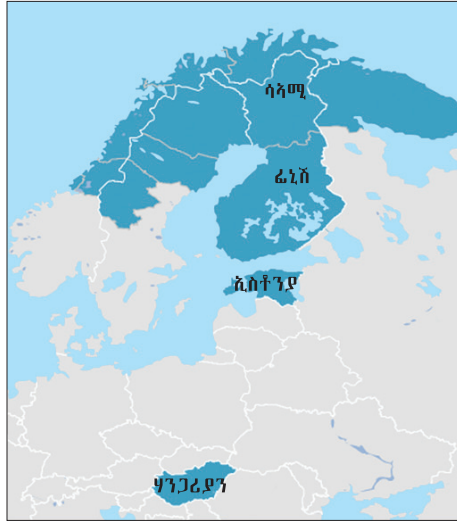
- ስላቪክ ቋንቋታት፤ አብ ምብራቕን ማእኸላይን ኣውሮፓ ከምኡ'ውን ሩስያ ዝዘረቡ ቋንቋታት ከም ዩክሬይንኛ፣ ፖሊሽኛ፣ ዘትኛ፣ ሰርብኛ፣ ክሮሽይኛ፣ ቡልጋሪያኛን ሩስይኛን ዝመሳሰሉ ይርከብዎም።
- ባልካን ቋንቋታት፣ ቋንቋታት ግሪክን ኣልባንያን ኣብዚ ዮም ዝሕቆፉ።
- ኢንዶ ኢራንያን ቋንቋታት፣ ኣብ ደቡብ ምዕራብ እስያን ምዕራብ ህንድን ከምኡ'ውን ፋርስ፣ ኔፓል፣ ባንግላዲሽ፣ ሲሪላንካ፣ ኣፍጋኒስታንን ዝርከቡ ቋንቋታት ይሓቁፍዮ።

ተምሃሮ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኢንዶ-ዩሮፕያን ዝዘረበሎም ሃገራትን ዝርግሑምን ብዝምልከት ኣብ ዝስዕብ ካርታ ርአዩ። ብዛዕባ ሸውዓቲአን ቤተሰብ ቋንቋታት ውን ተመያየጡ።

ካርታ 1.4፡ ዝርግሑ ቤተሰብ ቋንቋታት ዓለም

2 **ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዩራሊክ፡** ኣብዚ ቤተሰብ ቋንቋ ዝተሓቑፉ ኣብ ሴሜናዊ ኣውሮፓን ክሳብ ሰሜናዊ ምዕራብ ኤስያን ኣብዝርከቡ ሃገራት ዝተዘርግሑ ቋንቋታት ዝሓቑፉ እዮ። ኣብ ማእኸላይ ኣውሮፓ ግና ቋንቋ ሃንጋሪያውያን ጥራሕ ኣብ ትሕቲዚ ቋንቋ ተመዲቡ ይርከብ። ተምሃሮ ሃንጋሪ እትበሃል ሃገር ኣብ ካርታ ኣውሮፓ ውሸጡ ኣበይ ከምትርከብ ርአዩ። ኣብ ትሕቲዚ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋ ካብዝርከቡ ቤተሰብ ቋንቋታት እቲ ዓብላላይ ዝኾነ ፊኖ - ዩግሪክ ቤተሰብ ቋንቋታት ዝበሃል እዮ። እዚ ቤተሰብ ቋንቋ ድማ ንቋንቋታት ፊንላንድ (ፊኒሽኛ)፣ ሃንጋሪያን (ሃንጋሪኛ)፣ ኢስቶንያ (ኢስቶንኛ) ን ሳኢሚኛን ዝሓቑፉዮ። ተምሃሮ ነዞም ሃገራት ኣብ ካርታ ዓለም ብምርኣይ ዝርግሑ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዩራሊክ ተመያየጡ።

ካርታ 1.5: ዝርግሓ ቋንቋታት ዩራክሊን

- 3 **ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ካውካሲያን፡** እዚኦም ኣብ ሞንጎ ደቡባዊ ምብራቅ ኣውሮፓ ክሳብ እስያ ኣብዝርከቡ እምባታት ካውካሲያ ዝርከቡ ቋንቋታት ኾይኖም ንጆርጂያ፣ ስቫንኛ፣ ኮዝያንኛ፣ ቺቺንያኛ፣ ሚንግሬሊያንኛን ላዝኛን ዝበሃሉ ቋንቋታት ኣብ ሰሜንን ደቡብን ካውካሲያ ዝሓቆፈዩ። ተምሃሮ ዝርግሓን ሸፋንን እዚ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣብ ካርታ ተመልከቱ።
- 4 **ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ሲኖ - ቲብታን፡** ካብ ኢንዶ-ዩሮፕያን ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ቀጻሉ ኣብ ዓለም ብዘለዉዎ በዝሒ ተዛረብቲ ህዝቢ ካልኣይ ደረጃ ዝርከብዩ። እዚ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣብ መብዛሕትኡ ቻይና፣ መብዛሕትኡም ሂማላውያን፣ ደቡባዊ ምብራቅን ደቡባዊ ማእኸልን እስያ ብብዙሓት ተዛረብቲ ዝውነኑ ቋንቋታት ዝሓቆፈ እዩ። **ቲብቶ - በርማን ሲኒቲክን** ዝበሃሉ ክልተ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣለዉዎ። ኣብ ትሕቲዞም ክልተ ቤተሰብ ቋንቋታት ድማ ካብ 200 ዘይነኣሱ ዝዝረበሎም ቋንቋታት ኣለዉ። ኣብ ቲብቶ-በርማ ብዙሓት ቋንቋታት እንትህልዉ ኣብ ሲኒቲክ ድማ ብዙሓት ተዛረብቲ ቋንቋ ማንዳሪን ኣለዉ። ቋንቋ ማንዳሪን ብህዝቢ ቻይናውያን ዝዝረብን ኣብ ዓለምና ዝለዓለ በዝሒ ተዛረብቲ ህዝብታት ዘለውዎ እዩ። ብዘወገዎም ክልተ ቤተሰብ ቋንቋታት ዘለዎም ሸፋን ተዛረብትን ከባቢኦምን ንምርዳእ ቀጻሉ ዝርከብ ካርታ ርኣዩ። ስለዚ ኣብ ትሕቲ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ሲኖ - ቲብታን ብዋናነት ዝዝረቡ ቋንቋታት እንትንገራይ ማንዳሪን፣ ቲብታንኛ፣ በርማዝኛ፣ ከምኡውን ኣብ ታይላንድ፣ ላኦስን ደቡባዊ ምብራቅ ቻይናን ብበዝሒ ዝዝረቡ 'ታይኛ' ዝበሃሉ ቋንቋታት ይርከቡ።

ካርታ 1.6: ዝርግሓ ቋንቋታት ሲኖ ቲቦታን

- 5 **ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣውስትሮ ኤሽያቲክ፡** እዚኦም ኣብ ደቡባዊ ምብራቕ እስያ፣ ደቡብ እስያ፣ ፓኪስታን፣ ህንዲ፣ ቪትናም፣ ካምቦዲያ ወዘተ ኣብ ዝመሳሰሉ ሃገራት ዝገበሩ ቋንቋታት ዝሓዙዮ። ስለዝኾነ ድማ ሂንዱ፣ ቪትናምኛ፣ ክህመርኛን ኣብ ትሕዚኪ ዝምደቡ ቋንቋታት እዮም።
- 6 **ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣልታይክ፡** ካብ ደቡባዊ ምብራቕ ኣውሮፓ ጀሚሩን ማእኸላይ እስያ ሓዊሱ ክሳብ ርሑቕ ምብራቕ እስያ ኣብ ዘለዉ ተዛረብቲ ተዘርጊሖም ዝርከቡ ቋንቋታት ዝጠመረዮ። ብዋናነት ቱርኪክ (ቱርክኛ)፣ ቱንጉሲክኛ፣ ሞንጎሊክ (ሞንጎልኛ)፣ ኣብ ሩስያ ዝገበሩ ቋንቋታት፣ ኮሪያኛን ጃፓንኛን፣ ከምኡ ውን ማንቻኛ፣ ኡዝቤክኛን ታታርን ዝበሃሉ ቋንቋታት ዝሓቆፈዮ።

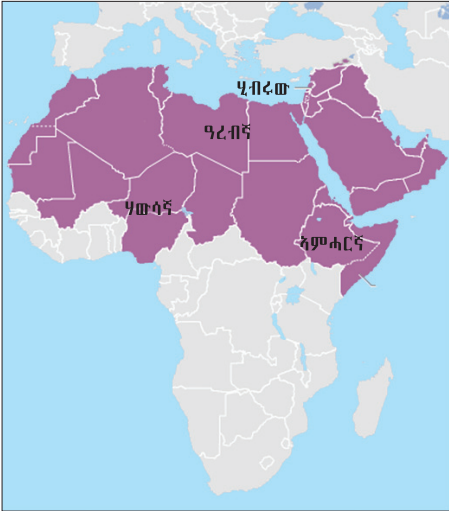
ካርታ 1.7: ዝርግሓ ቋንቋታት ኣልታይክ

7 ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣውስትሮኔሽያን (ማላዮ-ፖሊኔሲያን)፣ እዚ ብመንፅር በዝሒ ቋንቋታትን ሽፋንን ገፀ መሬታዊ ዝርግሐን እንትርእይ ኣብ ዓለም ካብዝርከቡ ዓበይቲ ዝበሃሉ ቤተሰብ ቋንቋታት ዝምደብ እዩ። ዝርግሐኡ እንትርእይ ብምዕራብ ካብ ማዳጋስካር ጀሚሩ ክሳብ ብምብራቕ ሃዋይን ደሴት ዝሸፍንዮ። እዚ ንህንድን ሰላማዊ ውቅያኖሳትን ከምኡውን ምብራቓዊ ደሴታት የጠቓልልዮ። ኣብ ሓውሲ ደሴት ማላያ ዝርከቡ ቋንቋታት ማላይኛ፣ ጃቫናይኛ፣ ማኦሪኛን ነዋይኛን ከምኡውን ኢንዶኔዥያንኛ፣ ሃዋይንኛን ዘርኢ ኣቦርጂንስ ዝዛረብዎ ሜኦሪኛ ዝበሃል ኣብ ኔውዚላንድ ዝርከቡን ቋንቋታት ዝሓቕፈዮ። ቋንቋ ማላጋሲኛውን ኣብዚ ዝምደብዮ። ተምሃሮ ዝርግሐኦም ኣብ ካርታ ተመልከቱ።

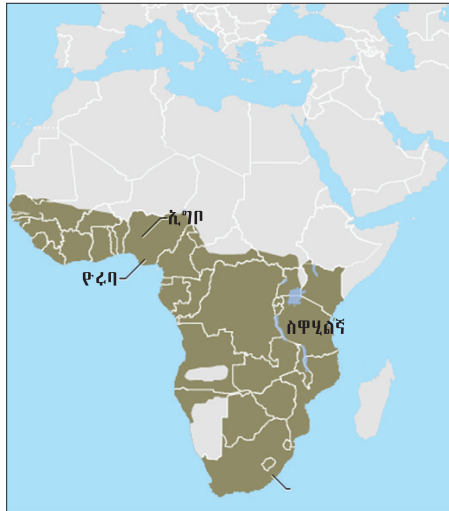

ካርታ 1.8: ■ ዝርግሐ ቋንቋታት ኣውስትሮኔሽያን

8 ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣፍሮ እስያቲክ፣ ኣብ 7^ይ ክፍሊ ከምዝተምሃርክምዎ ካብ ምዕራብ ኣፍሪካ ናብ ቀርኒ ኣፍሪካ ኣብዝርከቡ ሃዝብታት ዝዝረበሎም ቋንቋታት ዝሓቕፈዮ። ካብዚ ብተወሳኺ ካብ ናብያ ክሳብ ማእኸላይ ምብራቕ ኣብዘለዉ ሃገራትውን ዝዝረቡ ቋንቋታት ዝሓቕፈዮ። ስለዚ ዓረብኛ፣ ሂብሩው (ኣብ እስራኤል ዝዝረብ ቋንቋ)፣ ሃውሳኛ፣ በርበርኛ፣ ኮፕቲክኛ፣ ኣምሓርኛ፣ ትግርኛ፣ ትግረ፣ ሃረሪ፣ ጉራግኛ ወዘተ ዝመሳሰሉ ቋንቋታት ብዋናነት ዝሓቕፈዮ።

ካርታ 1.9: ህብረው ዓረብኛ ሃውሳኛ ኣምሓርኛ

ካርታ 1.10: ኢግቦ ዮረባ ስዋሂልኛ

9 ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኒጀር ኮንጎ፤ ኣብ 7^ይ ክፍሊ ከምዝተምሃርክምዎ ኣብ ምዕራብ ኣፍሪካ ሃገራትን ካብ ሓውሲ ሰሃራ ንደቡብ ኣንፈትውን ኣብዝርከባ ሃገራትን ዝዝረቡ ቋንቋታት ዝሓቕፈዩ። ኣብ ምዕራብ ኣፍሪካ ብዙሓት ተዛረብቲ ዘለውዎም ዮሩባ፣ ፉልፉልዴን ኢግቦን ከምኡውን ኣብ ምብራቕን ደቡብን ኣፍሪካ ዝዝረቡ ከም ስዋሂልኛን ዞሎኛን ዝመሳሰሉ ቋንቋታት ኣብዚ ቤተሰብ ቋንቋታት ዝምደቡዮም። ማንዲካን ዞሳን ዝተብሃሉ ቋንቋታትውን ኣብዚ ቤተሰብ ቋንቋታት ዝምደቡዮም።

10 ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኒሎ ሰሃራዊ (ኣባይ ሰሃራዊ)፤ ኣብ 7^ይ ክፍሊ ከምዝተምሃርክምዎ ኣብ ማእኸላይ ኣፍሪካ፣ ቻድ፣ ሱዳን፣ ኡጋንዳ፣ ኬንያ፣ ኢትዮጵያን ኤርትራን ዝዝረቡ ቋንቋታት ዝሓቕፈ እዩ። ኣብ ኬንያን ታንዛኒያን ዝዝረቡ ቋንቋ መሳይ ኣብዚ ዝምደቡዮም። ኣብ ሃገርና ኣብ ጋምቤላን ቤኒሻንጉል ጉሙዝን ከምኡውን ኣብ ትግራይን ኤርትራን ብብሃረሰብ ኩናማ ዝዝረቡ ቋንቋታት ኣብዚ ዝምደቡዮም።

ካርታ 1.11: ህብረው ዓረብኛ ኢግቦ ዮረባ ስዋሂልኛ

ተምሃሮ ዓበይቲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዓለም ዝበሃሉን ኣብ ትሕቲኦም ዝተሓቑፉ ቋንቋታትን ፈሊጥኩሞም ዶ? ኣብ ውሽጢ ክፍሊ ካርታ እናረኣኹም ዓሰርቲኣን ዓበይቲ ቤተሰብ ቋንቋታት ግለፅዎም። ኣብ ትሕቲኣን ንዘለዎ ቤተሰብ ቋንቋታትን ኣብ ተፈላለዩ ሃገራት ዝገረቡ ቋንቋታት ብኣብነት እናደገፍኩም ግለፁ። መምህር ንተምሃሮ ይሓግዝዎም።

ኣብ መወዳእታ ኣብ ዓለምና ካብዝገረቡ ልዕሊ 3000 ቋንቋታት ውሽጢ ኣዝዮም ብዙሓት ተዛረብቲ ዘለውዎም ብቕደም ሰዓብ ምርኣይ ይክኣልዮ። ኣብ ዓለም ካብዘለዉ ቋንቋታት ብዙሓት ተዛረብቲ ዘለውዎን ብቐዳማይ ደረጃ ዝስራዕን ቋንቋ **ማንዳሪን** ዝበሃል ኣብ ሃገረ ቻይና ዝገረበሉዮ። ብኻልኣይ ደረጃ ብዙሕ ተዛረብቲ ዘለውዎ ቋንቋ **ዓረብኛ** እንትኸውን እዚ ኣብ ብዙሕ ሃገራት ማእኸላይ ምብራቕን ሰሜን ኣፍሪካን ብዙሕ ተዛረብቲ ዘለውዎዮ። ብሳልሳይ ደረጃ ኣብ ዓለምና ብዙሕ ተዛረብቲ ዘለውዎ ቋንቋ **ሂንዱ** እንትኸውን እዚ ኣብ ሃገረ ህንዲ ዝገረብዮ። ብራብዓይ ደረጃ ዝተሰርዐ ቋንቋ **እንግሊዝኛ** እንትኸውን ኣብ ሃገራት እንግሊዝ፣ ሕቡራት መንግስታት ኣመሪካ፣ ካናዳ፣ ኣውስትራሊያ፣ ኒውዚላንድ፣ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግባእቲ እንግሊዝ ኣብዝነበራ ሃገራት ከም ህንዲ፣ ናይጀሪያ፣ ፓኪስታንን ደቡብ ኣፍሪካን ዝገረብዮ። ይኹን ደኣምበር ቋንቋ እንግሊዝኛ ብካልኣይ ደረጃ ንግልጋሎት ስራሕ ዝጥቀሙሉ ሃገራት ናብ ግምት እንተኣትዩ ናብ ካልኣይ ደረጃ ክስራዕ ዝክእልዮ። ብሓምሻይ ደረጃ ብዙሕ ተዛረብቲ ዘለውዎ ቋንቋ **ስፓኛ** እዩ። ሻድሻይ ደረጃ ዝሓዘ ቋንቋ ዓለምና **ቤንጋሊ** ዝበሃልዮ። ሻብዓይ ደረጃ ብበዝሒ ተዛረብቲ ህዝቢ ዝተሰርዐ ቋንቋ ዓለምና **ፖርቹጊዝኛ** እንትኸውን ሻምናይ ደረጃ ተሰሪዑ ብዙሕ ተዛረብቲ ዘለውዎ ቋንቋ ዓለምና **ራሽኛ** እዩ። ኣብ ደረጃ ታሻዓይ ዝተሰርዐ ቋንቋ ዓለምና **ጃፓንኛ** እንትኸውን ኣብ መበል ዓስራይ ብበዝሒ ተዛረብቲ ህዝቢ ዝተሰርዐ ቋንቋ **ጀርመንኛ** እዩ።

ኣብ ላዕሊ ዝተገለፁ ብደረጃ ዓለም ካብዝርከቡ ቋንቋታት ብዙሕ ተዛረብቲ ካብዘለውዎም እቶም ኣብ ቅድሚት ዝስርዑ ዓሰርተ ቋንቋታት ፈሊጥኩሞም ዶ? ቋንቋ ማንዳሪንኛ ኣብ ሲኖ - ቲቢታን ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዝምደብ ከምዝኾነን ቋንቋ ዓረብኛ ድማ ኣብ ኣፍሮ ኤሽያቲክ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዝምደብ ከምዝኾነ ተዓዚብኩም ዶ? ብደረጃ ዓለም ብዙሕ ተዛረብቲ ካብዘለውዎም ዓሰርተ ቋንቋታት ውሽጢ መብዛሕትኦም ኣብ ኢንዶ - ዩሮፕያን ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዝምደቡ ከምዝኾኑ ኽ ተዓዚብኩም ዶ? ንኣብነት እንግሊዝኛ፣ ሂንዱ (ቋንቋ ህንዲ)፣ ስፓኛ፣ ፖርቹጊዝኛ፣ ፍራንሻኛ፣ ጀርመንኛ ወዘተ።

መልመዲ 1.2

ነዘም ዝስዕቡ ሕቶታት ቅኑዕን ትኽክለኛ ዝኾኑ መልሲ ምረፁ፡፡

- 1 ኣብ ዓለምና ዝርከቡ በዝሒ ቋንቋታት ክንደይ ይኾኑ?

ሀ. 2500	ሐ. 2500
ለ. ልዕሊ 3000	መ. ትሕቲ 3000

- 2 ሞንጎሊክ ዝኾኑ ቋንቋታት ኮርያን ጃፓንን ኣበየናይ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋ ዓለምና ይምደቡ?

ሀ. ኢንዶ - ዩሮፕያን	መ. ኣልታይክ
ለ. ሲኖ ቲቤታን	ሰ. ዩራሊክ
ሐ. ኣውስትሮ ኤሽያቲክ	

- 3 ካብዘም ዝስዕቡ ኣብ ቋንቋታት ኢንዶ - ዩሮፕያን ዘይምደብ ኣየናይ ቋንቋ እዩ?

ሀ. ሃንጋሪኛ	መ. ጣልያንኛ
ለ. ግሪክኛ	ሰ. ዳኒሽ
ሐ. ጀርመንኛ	

- 4 ቋንቋታት ኣምሓርኛን ትግርኛን ኣበየናይ ዓበዪ ቤተሰብ ቋንቋታት ይምደቡ?

ሀ. ኢንዶ - ዩሮፕያን	መ. ኒሎ ሰሃራን
ለ. ኣፍሮ ኤሽያቲክ	ሰ. መልሲ የለን
ሐ. ኣውስትሮ ኤሽያቲክ	

- 5 ኣብ ዓለምና ካብዘለዉ ቋንቋታት ብዙሓት ተዛረብቲ ብምህላዎም ቀዳማይ መን እዩ?

ሀ. ፈረንሳይኛ	ሐ. ሂንዱኛ
ለ. ዓረብኛ	ሰ. እንግሊዝኛ
መ. ማንዳሪንኛ	

- 6 ካብዘም ዝስዕቡ ኣብ ቀንዲ ቋንቋ ኒሎ ኮንጎ ዘይምደብ ኣየናይ እዩ?

ሀ. ዮሩቤ	ሐ. ሃውሳ
ለ. ፉልፉልዴ	ሰ. ኢግቦ
መ. ስዋሂሊ	

- 7 ካብዘም ዝስዕቡ ኢንዶ-ዩሮፕያን ቤተሰብ ቋንቋታት ውሽጢ ኣብ እስያ ዝርከቡ ቋንቋታት ዝሓቁፍ ኣየናይ እዩ?

ሀ. ጀርመኒክ ቋንቋታት፤	መ. ቦልቲክ ቋንቋታት
ለ. ስካንዲኒቪያን ቋንቋታት፤	ሰ. ስላቪክ ቋንቋታት
ሐ. ሮማውያን ቋንቋታት፤	

1.2.2 ጥንታዊ ስልጣነታት (ግሪካውያን፣ ሮማውያን፣ ቻይናውያን፣ ፈሪሳውያንን ኢንካውያንን)

ንጥፈት 1.1

- 1 ተምሃሮ ኣብ 7^ይ ክፍሊ ብዛዕባ ጥንታዊ ስልጣነ ኣመልኪትኩም ዝተምሃርኩምዎ ትዝክሩ ዶ? ጥንታዊ ስልጣነ ከመይ ትገልፅዎ? ኣብ ኣፍሪካ ዝተርኣዩ ጥንታዊ ስልጣነታት ትዝክርዎም ዶ? ብጉጅለ ኸይንኩም ምዕባለ ጥንታዊ ስልጣነ ከመይ ከምዝተጀመረን መግለጺኡምን ዘርዝሩ።
- 2 ብዛዕባ ኣብ ግሪክ፣ ሮማ፣ ቻይናን ደቡብ ኣመሪካን ዝነበሩ ጥንታዊ ስልጣነታት ከ ሰሚሶኹም ዶ ትፈልጡ? እስከ ንወለድኹምን ካልኣት ዓባይቲ ሰባትን ሓቲትኩም ዝስዕብ ዕዮ ጉጅለ ተመያየጡሉ።

ዕዮ ጉጅለ 1.5

ጉጅለ ፩ - ምዕባለ ጥንታዊ ስልጣነ ከመይ ከምዝነበረ ተመያየጡ። ብዝርዝር ግለፁ።

ጉጅለ ፪ - መግለፅታት ጥንታዊ ስልጣነ እንታይ ከምዝኾኑ ዘርዝሩ።

ተምሃሮ ብጉጅለ እንትትመያየጡ ነዘም ዝስዕቡ ጥሙር ሓሳባት ብዝርዝር ከምዝገለፁኩምን ዕዮ ጉጅለ ብግቡእ ከምዝሰራሕኹምን ንምርግጋፅ ዝሃብክምዎ መልሲ ኣገናዝብዎ። ብሓባር'ውን ተመያየጡሎም።

መልሲ ጉጅለ ፩ - ጥንታዊያን ሰባት ብሃደንን ብምእራይ ፍራምረን ጃዕላመዕልን ኣብዝነበሩሉ ግዜ ኣብ ሓደ ዝተወሰነ ቦታ ኣይቐመጡን ነይሮም። ኩሉ ግዜ ካብ ቦታ ናብ ቦታ ይዘዋወሩ ነይሮም። ሕርሻ ምስጀመሩ ግና ኣብዝተወሰነ ቦታ ሰፊሮም መነባብሮኦም ብቀዋምነት ምምራሕ ጀሚሮም። በዚ ውን ቐሻታት ክምስረታ ጀሚረን። እዘን ቐሻታት ድሕሪ ግዜ ናብ ከተማታት ማዕቢለን። ምምስራት ከተማታት ንምዕባለ ካልኣት ኣብነታት ስልጣነታት መንገዲ ፀሪገን። ስለዚ ጥንታዊ ስልጣነ ማለት ደቂ ሰባት ካብቲ ኣቐዲሙ ዝፀንሐ ኣብ ሃደንን ምእካብ ፍራምረን ዝተመስረተ ድሑር መነባብሮ ወጺኡ ናብ ዝለዓለን ኣብ ከተማታት ዝተመስረተን ምዕቡል ናብራ ዝተሰጋገሩሉ ኣገባብ መነባብሮ ጠሚሩ ዝገልፅ እዩ።

መልሲ ጉጅለ ፪ - ነዚ ዝስዕብ ጥሙር ሓሳብ ብዝርዝር ግለፁ። ስልጣነ ጥንታዊያን ሰባት ኣብ ከተማ ምንባር ምስጀመሩ ካብ እዋን ናብ እዋን እናማዕበለ ዝመፀ ኣገባብ መነባብሮ ደቂ ሰባት ጥራሕ ኣይኮነን።

ምስዚ ብዝተኣሳሰረ ድማ ምምዕባል መንግስታት፣ ምዕባላ ንግድን እደ ጥበብን፣ ምዕባላ ጥበብ ፅሕፈት፣ ምዕባላ ሃይማኖት፣ ምዕባላ ስነ ፍጥነት ፍቅር፣ ምዕባላ ሕርሻ፣ ኣብ ደርብታት ምምቃል ሕብረተሰብ ዝመሳሰሉ ይርከብዎም። ምስ መነባብሮ ከተማ ዝተኣሳሰሩ ተወሰኹቲ መግለፅታት ስልጣነውን ኣለዉ። ንኣብነት ዝማዕበለ ፅሑፍ፣ ኣብ ፅነፅ ውዳበ ዝተመሰረተ መንግስቲ፣ ፍልጠት ቴክኖሎጂን ሓፂን መፂንን፣ ስርፀት ስነ ጥበብ ፍቅር፣ ፍቅሪን፣ ኣብ ተግባር ዝውዓለ ሳይንስን ሒሳብን፣ ምትእትታው ቴክኖሎጂ ሕርሻ ወዘተ ይጥቀሱ።

ኣብ ዓለምና ጥንታዊ ስልጣነ ጎሊሁ ክረኣ ዝጀመረ ኣብ ከባቢ 3500 ዓመተ ዓለም እዩ። ካብዚ እዞን ጀሚሩ ስልጣነ ብቐፃልነት እናማዕበለ ዝመፀታ ሪካዊ ተርእዮዮ። ብምዃኑ ውን ጥንታዊ ስልጣነታት ኣብዝተፈላለዩ ክፍለ ዓለማት ማዕቢሎም ከምዝነበሩ ዝፍለጥ እንትኸውን እቶም ቀንዲ መበገሲ ጥንታዊ ስልጣነ ዓለምና ዝበሃሉ እዞም ዝሰዕቡዮም፡

- * ኣብ ኣፍሪካ ዝርከቡ ጥንታዊ ስልጣነታት ግብፂ፣ ኣኸሱምን ዚምባብዌን፣
- * ኣብ እስያ ዝርከቡ ጥንታዊ ስልጣነታት ሜሶፖታሚያ፣ ህንድን ቻይናን፣
- * ኣብ ኣውሮፓ ዝርከቡ ጥንታዊ ስልጣነታት ግሪክን ሮማን፣
- * ኣብ ኣመሪካ ጥንታዊ ስልጣነ ኢንካ፣ ማያን ኣዝቴክን ይርከብዎም።

ሀ. ጥንታዊ ስልጣነ ግሪክ (ግሪካውያን)

ንጥፈት 1.2

ተምሃሮ ቤት መፃሕፍቲ ኸይድኩም ካርታ ዓለምን ካርታ ኣውሮፓን ትረኸቡ ኢኹም። ወይድማ ኣትላስ ዝበሃል ካርታታት ዝሓዘ መፅሓፍ ትረኸቡ ኢኹም። ኣብ ካርታ ኣውሮፓ ውሽጢ ግሪክ ኣበይ ከምትርከብ ኣለልዩ። ካርታ ማእኸል ገይርኩምውን ብጉጅለ ተመያየጡ። ገፅ ምድራዊ ኣቀማምጣ ግሪክ ብባሕርታት ዝተኸበበት ምዃና ሪኢኹም ዶ? ግዝኣት ጥንታዊት ግሪክ ካበይ ናበይ በፂሒ ከምዝነበረ ካርታ መሰረት ብምግባር ተመያየጡ። ነዚ ካርታ መሰረት ብምግባር ጥንታዊት ግሪክ ብኣጂኦጎጂን ብሜዲቴራንያንን ባሕርታት ዝተኸበበት ከምዝኾነት ሪኢኹም ዶ? ክሬት ድማ ኣብ ባሕሪ ሜዲቴራንያንን ትርከብ ደሴት ከምዝኾነት ተግዚብኩም ዶ? ተምሃሮ ነዚ ንጥፈት ብግቡእ ስርሕዎ፣ ሓገዝ መምህር'ውን ሕተቱ።

ተምሃሮ ቅድሚ 1400 ዓ.ዓ ኣብ ደሴት ክሬት ጥንታዊ ስልጣነታት ማዕቢሎም ነይሮም። ጥንታዊ ስልጣነታት ደሴት ክሬት ኣብ ባሕረኝነትን ንግድን ማእኸል ዝገበረዮ ነይሩ። እዚ ፈላግይ ጥንታዊ ስልጣነ ኣውሮፓ እንትኸውን ንከባቢ ባሕሪ ሜዲቴራንያንን ባሕሪ ኣጂኦጎጂን ተቐፃሂሮም ነይሮም። መበገሲ ጥንታዊ ስልጣነ ደሴት ክሬት እቲ ህዝቢ (ሚኖኣውያን) ዝነበሮም ምዕቡል ንግድን ጥበብ ባሕረኝነትን ነይሩ። ኣብ ከተማ ደሴት ክሬት ዝኾነት ሲኖሰስ ቀንዲ ቤተ መንግስቲ ብኳዕቲ ተረኺቡዮ። ነዚ ጥንታዊ ቤተ መንግስቲ ዝረኸበ ሰር ኣርቱር ኢቫንስ ዝበሃል

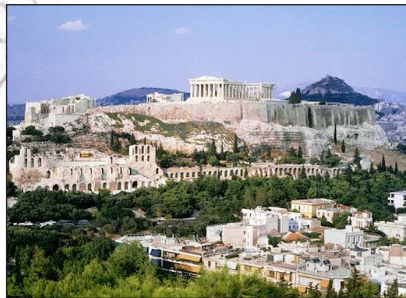
እዩ። ሚኖአውያን ጥበብ ምግጥጣም ስራ-ሕቲ ማይ ኳዕትን ዝርግሐን ከምኡውን መፋሰስን ዝነበሮም እንትኸውን ብስፖርታዊ ምንቅስቃሳትውን ይዘናግዑ ስለዝነበሩ ‘ጉስጢ’ የዘውትሩ ነይሮም። ሚኖአውያን ዝተብሃሉ ህዝቢ ደሴት ክሬት ጥበብ ህንፃ ቤተ መንግስቲ፣ ስነፅሑፍ፣ ስፖርትን ሃይማኖትን አማዕሊሎም ነይሮም። ይኹን ደኣምበር ሚኖአውያን ካብ ደሴት ክሬት ናብ ግሪክ ምስፍሕፋሕ ብምጅማሮምን ምእንተዚ ድማ መጠነ ሰፊሕ ወራር ስለዘካየዱ ኩለን ከተማታት ግሪክ ዓንዮን። ብምኸንያት ዚ ድማ ጥንታዊ ስልጣነ ደሴት ክሬት ዓብቂዑ።

ድሕሪ 800 ዓመተ ዓለም ንደሓር ግና ናብ 300 ዝዕግዓ መንግስታዊ ከተማታት ጥንታዊት ግሪክ ከምብሓዱሽ ክጥጥዓ ጀሚረን። ካብዚኣተን እተን ብጣዕሚ ምዕብላትን ውሩያት ዝነበራ ሓያላት ዝበሃላ ክልተ መንግስታዊ ከተማታት **አቴንስን ስፓርታን** ዝበሃላ ነይረን። ተምሃሮ ኣብ ካርታ ጥንታዊት ግሪክ ዝተፈላለዩ መንግስታዊ ከተማታት ርአዩ። ኣብቲ ካርታ ኣቴንስ፣ ማራቶን፣ ስፓርታ፣ ደልፊ፣ ጮሮኔያ፣ ቴፍፕሮሎያ፣ ኦሎምፒያ ወዘተ ዝበሃሉ ኣለውዮም ኣስተውዒልኩምዎም ዶ? ጥንታዊ ስልጣነታት ግሪክ ብተመሳሳሊ ጥንታዊ ስልጣነ ሂሊኒስካውያን ውን ይበሃልዮ። ኣቴንስ ብዲሞክራሲያዊ ስርዓት መንግስቲ ከተማ ትፍለጥ እንትትከውን ስፓርታ ድማ ናብ ውትድርናን ወታደራዊ ወፍርታትን ዘድሃበት ከተማያ ነይራ። ስፓርታውያን ኣብ ምዕባላ ስነ ውትድርና ስለዘድሃቡ ንስነ ጥበባዊ ንጥፊታት ቋንቋ፣ ስነ ፅሑፍ፣ ሳይንስን ሒሳብን ወዘተ ብዙሕ ጠመተ ኣይሃቡን። ምዕባላ ጥንታዊ ግሪካውያን (ሂሊኒስካውያን) ንዓለም ብዙሓት ስልጣነታት ኣበርኪቶምዮም። ካብዚኣም ነዞም ዝስዕቡ ምጥቃስ ይክኣል።

● ብመዳይ **ስነ ጥበብ፣ ስነ ህንፃን ቅርፃ ቅርፅን** ውን እንተኸነ ጥንታውያን ግሪካውያን ዝነበሮም ምዕባላ ኣዝዩ ዝድነቕዮ። ብዓንድታት ዝተደገፉ ዓበይቲ ቤተ ፀሎታትን ኣብያተ መንግስትን ንስነ ህንፃ ጥንታውያን ግሪካውያን መግለፂዮ ነይሩ። ብዘመነ ፐሪክለስ ዝተሃንፀ **ፓርቲናን** ዝተብሃለ ኣብ ኣቴንስ ዝርከብ ቀንዲ ህንፃ ቤተ ፀሎት ኣብቲ እዋን ኣብ ዓለም ዝወዳደሮ ከምዚይነበሮ ይእመን። ኣብ ብራሽታት ከተማታት ኣቴንስን (ኣክሮፖሊስ) ካልኦትን ዝተፈላለዩ ህንፃታት፣ ቅርፃ ቅርፅን ምስልታትን ብፍሉይ ፅባቕታት ተሰሪሖም ስለዝነበሩ ሎሚ ፍራሶም ይርከቡ። ንኣብነት ዝኣክል ካብዚ ንታሕቲ ዘለዉ ፍራሳት ጥንታዊ ስራሕቲ ግሪካውያንዮም።

ፍራሲ ፓርቲናን ኣብ ኣክሮፖሊስ ከተማ ኣቴንስ ዝርከብ

ዝተደነቐ ህንፃ ኣክሮፖሊስ ኣቴንሳውያን

ሰእሊ 1.2: መርኣ ዮ ስነ ጥበብ ህንፃን ቅርፃ ቅርፅታትን ጥንታውያን ግሪክ

- ጥንታውያን ግሪካውያን ኣብ ግንድታት ህንፃታት ዝጥቀሙለን ሰለስተ ዝተፈላለዩ ቕርፅን ፅባቕታትን ኣለዎም። እዚኦም ነንሕድሕዲኦም ነናይባሎም መግለጺ ኣለዎም። ንኣብነት
 - ☞ እቲ ቀዳማይ ብርኪ ዶሪክ ዝበሃል ቕርጺ ግንዲ ህንፃ ኾይኑ ቅልል ዝበለ'ዩ።
 - ☞ እቲ ካልኣይ ብርኪ ኣዮኒክ ዝበሃል ቕርጺ ግንዲ ህንፃ እንትኸውን ዝተፈላለዩ ፅባቕ ዘለዎ ቕርፃ ቕርጺ ኣለዎ'ዩ።
 - ☞ እቲ ሳልሳይ ብርኪ ኮሪንቲያን ዝበሃል ቕርጺ ግንዲ ህንፃ ኣዐርዩ ዝተሓላለኸን ብዙሕ ፅባቕ ዘለዎን'ዩ።

ተምሃሮ ነዞም ሰለስተ ቕርፅታትን ፅባቕታትን ግንድታት ህንፃታት ጥንታውያን ግሪካውያን ኣብ ታሕቲ ብቐደም ሰዓብ ስለዘለዉ ብደንበሊ ገይርኩም ኣስተውዕልዎም። ፅባቕኦምን ፍልልዮምን እናገናዘብኩም ምስ መምህርኩም ነንርእስኹምን ተመያየጡ።

ኣዮኒክ

ዶሪክ

ኮሪንቲያ

ስእሊ 1.3: መርኣያ ስነ ጥበብ ግንድታት ህንፃታት ጥንታውያን ግሪክ

- ቋንቋን ስነ ፅሁፍን ኣማዕቢሎም ነይሮም። ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ግሪካውያን 24 ፊደላት ንፅሁፍ ምጥቃም ጀሚሮም እዮም። ውሩይ ዓይነ ስውር ገጣሚ ተውኔት ሆሚር ብኸልተ ፅሁፋቱ ማለት ውን ኢሊዶድን ኡዲሴይን ብዝበሃሉ ዝፍለጥ ነይሩ። ካልኦት ድማ ንኣብነት ሳፎ ኣብ ፅባቕን ፍቕርን ዘድሃቡ ፅሁፋት ነይሮምዎ። ፒንዳር ኣብ ኦሎምፒክ ዝነበሩ ኣትሌቲክስ ዝምልከቱ ግጥምታት ፅሁፉ። ተምሃሮ ሰሌዳ ፊደላት ግሪክ ብምርኣይ ሎሚ ምስዘሉ ፅብዩት ስነ ፅሁፍ እናገናዘብኩም ተመያየጡ።

α	β	γ	δ	ε	ε
ζ	η	θ	θ	ι	κ
λ	μ	ν	ξ	ο	π
ρ	ρ	σ	σ	ς	τ
υ	φ	φ	χ	ψ	ω

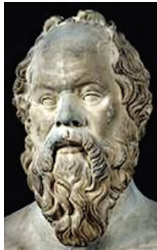
ደቂቕ ኣፀሓፊ

A	B	Γ	Δ	E	Z
H	Θ	I	K	Λ	M
N	Ξ	O	Π	P	Σ
T	Υ	Φ	X	Ψ	Ω

ዓቡዪ ኣፀሓፊ

ስእሊ 1.4: ፊደላት ግሪክን ትርጉሞምን ዘርእይ ሰሌዳ

- ብፍላይ ድማ ግሪካውያን **ብስፖርታዊ ውድድራት** ፍሉጣት ነይሮም። ማራቶን ብኣብነት ዝጥቀስ እዩ። ስለዚ ከም ጉያ፣ ዝላ፣ ቕልስ፣ ዳንሲ፣ ዳብራ ኩናትን ዲስክን፣ ምግላብ ፈረስን ሰረገላን ዝመሳሰሉ ዓይነታት ዝተፈላለዩ ስፖርታዊ ንጥፊታት ልሙዳት ነይሮም። ከምዚ ዓይነት ድሕረ ባይታ ስለዝነበረውን ካብ **776 ዓ.ዓ.** ጀሚሩ ቡብዓርባዕተ ዓመታት ቀንዲ ውድድር ኦሎምፒክ ይካየድ ነይሩ። ካብዚ ዝነቐለ'ዩ ሎሚ ቡብዓርባዕተ ዓመታት ካዲ ግዛ ኣብ ዓለምና ይካየድ ዘሎ ውድድር ኦሎምፒክ ንርእይ ዘለና።

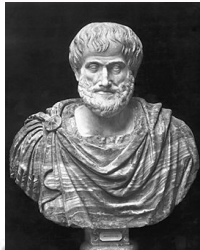
ሶቅራጦስ

ፕላቶ

አካዳሚ ፕላቶ

አሪስጣጣሊስ

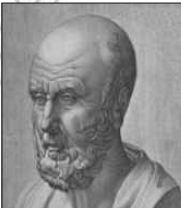
ስእሊ 1.5: ጥንታዊ ፈላስፋታት ግሪክ

- ታሪክን ፍልስፍናን ኣማዕቢሎምዮም። ብዛዕባ ዝምድና ደቂሰባትን ፈጣርን (ኣምላኸን)፣ ተፈጥሮን ማሕበራዊ ዝምድናታትን ዝምልከቱ ፍልስፍናዊ ዕሑፋት ነይሮም። ንኣብነት ዝጥቀሱ ድማ ሶቅራጦስ (469 - 399 ዓ.ዓ.)፣ ፕላቶን (427 - 347 ዓ.ዓ.) ኣሪስጣጣሊስን (384 - 322 ዓ.ዓ.) ዝበሃሉ ጥንታዊ ግሪካውያን ክሳብ ሎሚ ውሩያት ኾይኖም ዝፍለጡ ንፍልስፍና ከም ሳይንስ ዘፅንዕዎዮም። ሂሮዶቲስ (484 - 424 ዓ.ዓ.) ዝበሃል ድማ 'ኣቦ ታሪክ' ተባሂሉ ዝፍለጥ እንትኸውን ብዛዕባ ወራር ፍርሳውያን ንግሪክ ኣመልኪቱ ብዝርዝር ዝፀሓፊዮ። ቱሲዲደስ (471 - 400 ዓ.ዓ.) ፈላማይ ሳይንሳዊ በዓልሞያ ታሪክ ንክበሃል ዘብቅዖ ብዛዕባ ኩናት ፕሎፖጄሺያን ብዕሙቕት ዝገለፀዮ። ተምሃሮ ነምዖ ስእልታት እናረኣይኩም ተመያየጡ።

ኣብ **ዓውዲ ሳይንስ** ብዙሕ ውዕኢታት ረኺቦምዮም። ብሕልፊ ኣብ ስነ ክዋክብቲ፣ ሕክምና፣ ጂኦሜትሪ፣ ስርዓተ-ፀሓይን ምድርን ወዘተ ንዘመናዊ ስልጣነ መሰረት ዝኾኑ ዝተፈላለዩ ምህዞታትን ፍልጠታትን ኣንጻራምዮም። ፓይታጎራስ (852 - 507 ዓ.ዓ.) ንጂኦሜትሪ ዝኾነ መሰረታዊ ረብሓ ዘለዎ መትከላት ሒሳብ፣ ሂፖክራተስ (460 - 377 ዓ.ም) ዝተብሃለ ኣቦ ሕክምና ሳይንስ ዝመሃዝዎም መሰረተ ፍልጠታት ክሳብ ሎሚ ረብሓ ዘለዎምዮም። ዲሞክሪተስ (460 - 362 ዓ.ም) ዝተመራመረሉ ብዛዕባ ኣቶም ዝበሃል ክሳብ ሎሚ ረብሓ ዘለዎዮ። ተምሃሮ ውዕኢት ጥንታዊ ስልጣነ ኣብ ዓውዲ ሳይንስ ተመያየጡ።

ሂሮዶቲስ

ሶክራቶስ

ፓይታጎራስ

ሆሚር (ዓይነ ስውር)

ስእሊ 1.6: ጥንታዊ ፈላስፋታት ሳይንስን ስነ ዕሑፍን

- አብ ዓለምና ንመጀመርታ ግዘ ተዋስኦ ዝጀመሩ ጥንታውያን ግሪካውያንም ነይሮም። ስለዚ ጥበብ ስነ ፅሁፍን ተዋስኦን ኣዝዮም ማዕቢሎም ነይሮም። ጥንታዊ ግሪካውያን ህዝቢ ኣብ ደገ ኾይኑ ብሓባር ተኣኪቡ ዝርእዮሉ ኣምፊቴኣትር ነይርዎምዮ። ኤሲይለስ፣ ሶፎክለስ፣ ዩሪፒደስ፣ ኣሪስቶፋንስ ወዘተ ዝበሃሉ ፍሉጣት ደረሰትን ጻፍትን ተውኔትን ተዋስኦታትን ነይሮም። ተምሃሮ ብዛዕባ ጥንታዊ ተዋስኦታትን ድርሰታትን ምስ መምህርኩም ተመያየጡ
- ግሪካውያን ኣፅዋራት ውግእ ይስርሑ ስለዝነበሩ ዝተፈላለዩ ኽኑናት (ውግኣት) የካይዱ ነይሮም። ካብ ነሓስ ዝተሰርሑ ኣፅዋራት ውግእን ብሰረገላታት ፈረስ ዝንግዙ ሓያላት መራሕቲ ውግእን ዘማዕበሉ ካብ ምኃኛም ብተወሳኺ ብሕልፊ ኣብ ከባቢ 332 ዓ.ዓ. ብዘመነ ንጉስ እስክንድርያ ቀንዲ ግዝኣት ግሪክ ክሳብ ግብፅን ህንድን በጊሑ ነይሩዮ።
- ጥንታዊት ግሪክ ብፍላይ ኣብ ኣቴንስን ካልኣት መንግስታት ከተማታት ብዛዕባ ፖሊስ፣ ፖሊሲን ፖለቲካን ዝብሉ ኣምራት ማዕቢሎም ስለዝነበሩ መበቆል ዲሞክራሲያዊ ምምሕዳር ዝኾነ ስርዓት ኣብዚኣምዮ ጀሚሩ። ሕዚ ኣብዘለዎ ምዕቡል ዓለምና ተመራጻይነት ዘለዎ፣ ሕምብርቲ ሰናይን ፍትሓውን ምምሕዳር ኾይኑ ዘገልግል 'ዲሞክራሲ' ዝብል ቃል ካብ ስርዓት ምምሕዳር ጥንታዊ ግሪክ ዝተወርሰዮ። ዲሞክራሲ ካብ ክልተ ቃላት ግሪክውን ዝተወሰደዮ። ዲሞን ክራሲን። ዲሞ ዝብል ቃል ግሪክ ትርጉሙ ህዝቢ ማለት እንትኸውን ክራሲ ዝብል ቃል ግሪክ ድማ ትርጉሙ ኣገዛዝኣ ማለትዮ። ስለዚ ዲሞክራሲ ዝብል ቃል ግሪክ ህዝባዊ ምምሕዳር ማለትዮ። ተምሃሮ ብዛዕባ ዲሞክራሲ ተመያየጡ።

ይኹን ደኣ ምበር ብ146 ዓመተ ዓለም ጥንታዊ መንግስቲ ሮማ ማዕቢሉ ስለዝነበረ ኣብ ልዕሊ ጥንታዊት ግሪክ ወራር ስለዘካየደት ብምኽንያት ዚ ወራር ድማ ስልጣን ጥንታዊት ግሪክ ዓንዩ። ጥንታዊ ስልጣን ግሪክ ብብዙሕ መልክዑን ብብዙሕ መዐቀንን ንምዕባል ዓለምና ቀንዲ ኣስተዋዕኦ ዝገበረዮ። እሞ ተምሃሮ ትሕዝቶ ስልጣን ጥንታዊ ግሪክ ተረዲእኩም ዶ? ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ኣብ ጥንታዊት ግሪክ ንዓለም ዘደነቹ ብዙሓት ኣብነታት ዘለውዎም ስልጣነታት ከምዝነበሩ ፈሊጥኩም ዶ? ጥንታዊት ግሪክ ንስልጣን መሰረት ዝኾኑ ፊደላት ከምዝነበርዎ፣ ዕሑፋት ከምዝነበሩ፣ ንዓለም ዘደነቹ ስነ ጥበብን ስነ ህንፃን ከምዝነበሩ፣ ኣብ በረኽቲ ቦታታት ይሃንፅዎም ዝነበሩን ይቐርፅዎም ዝነበሩን ምስልታት ይኹኑ ህንፃታት ንፅባቕ ከተማታትን ምዕባል ባህልታትን ዓበዪ ተራ ከምዝነበሮም ኽ ተረዲእኹም ዶ?

ዕዮ ጉጅለ 1.6

መግለፅታት ጥንታዊ ስልጣን ግሪክ ብዝምልከት ተመያይዮኩም ዕሑፍ ኣቕርቡ። ካብ ጥንታዊ ስልጣን ግሪክ እንታይ ተማሂርኩም። መግለፂ ጥንታዊ ስልጣን ግሪክ ብዝርዝር ኣረድኡ።

ለ. ጥንታዊ ስልጣን ሮማ (ሮማውያን)፤

ተምሃሮ ኣብ ካርታ ጥንታዊ ግዝኣት መንግስቲ ሮማን ሃገረ ጣልያንን ኣለልዩ። ኣብ ውሽጢ ሃገረ ጣልያን ከተማ ሮም ኣባይ ከምትርከብ ኣልሹ። ከተማ ሮም ኣብ ሃገረ ጣልያን እያ ትርከብ። ሃገረ ጣልያን ብትሪሄኒያን፣ ሜዲተራንያንን ኣድርዖቲክን ዝተብሃሉ ሰለስተ ባሕርታት ዝተኸበበት ኾይና ሲ.ሲ.ሊ፣ ሳርዲንያን ኮርሲካን ዝተብሃሉ ደሴታት ውን ዝጠመረት እያ።

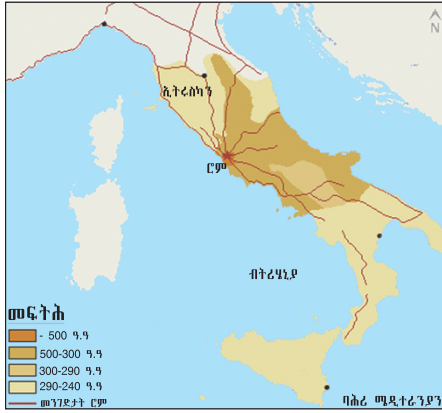
ብ1500 ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ካብ ማእኸላይ ኣውሮፓ ንሰንሰለታዊ እምባታትን ጎቦታትን ኤፕልስ ሰጊሮም ዝመፁ ላቲናውያን ኣብ ማእኸል ሃገረ ጣልያን ሰፊሮም ነይሮም። ሃገረ ጣልያን ዝነበራ ስትራተጂካዊ ኣቀማምጣ ገፀ መሬት፣ ውዑይ ጠባይ ኣየርን ልሙዕ መሬትን ስለዝፈተውዎ ድማ ኣብ ማእኸላይ ጣልያን ገማግም ሩባ ቲምበር ንትርከብ ከተማ ሮም መስሪቶምዎ። እዞም ቀዳሞት ሰፈርቲ ከተማ ሮም ዝኾኑ ላቲናውያን ኣብ ሕርሻን ምርባሕ እንስሳትን ዝተመስረተ መነባብሮ ነይሮም። ቤተሰባዊ ምትእስሳር ዝነበሮም ኾይናም ዝተፈላለዩ ጣኦታዊ እምነት ውን ነይሮምዎዮ። ንኣብነት ጁፒተር - ዋና ኣምላኽ፣ ማርስ - ኣምላኽ ኹናት፣ ኔፕቱን - ኣምላኽ ባሕሪ ከምኡ ውን ቬኑስ - ኣምላኽ ፍቕሪ ወዘተ ኢሎም ይኣምኑሎም ነይሮም። እዞም ላቲናውያን ብሓፈሽኡ ንከተማ ሮም ካብዝተፈላለዩ ተደጋገምቲ ወራራት ይከላኸሉ ነይሮም። እዚ እዋንዚ ጥንታዊ ስልጣን ሮማውያን ማዕቢሉ ዝነበረሉ እዋንዮ። ዘመነ ጥንታዊ ስልጣን መንግስቲ ሮማ ዝበሃል ካብ 8ይ ክፍለዘመን ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ክሳብ 5ይ ክፍለ ዘመን ድሕሪ ልደተ ክርስቶስ ኣብዝነበረ እዋን ዝነበሩ ስልጣነታት፣ መነባብሮ ህዝብን ስርዓት መንግስትታትን ከምኡ ውን ግዝኣታትን ብሓፈሽኡ ዝሸፍንዮ። ተምሃሮ ኣስተውዑሉ! ኣብላዕሊ ካብዝተገለፀ መብርሂ ሰለስተ ቁምነገር ምወሳድ ይክኣል እዩ፤

- ጥንታዊት ከተማ ሮም ብቋንቋ ኢንዶ - ዩሮፕያን ተሃረብቲ ዝኾኑ ላቲናውያን ከምተመስረተት፣
- ሕዚ ጣልያን ተባሂላ ትፈለጥ ሃገርን ከተማ ሮምን ሕምብርቲ (ማእኸል) ጥንታዊ ግዝኣታት መንግስቲ ሮም ከምዝነበረ፣ ከምኡ ውን
- ስትራተጂካዊ ኣቀማምጣ፣ ልሙዕ መሬታን ምቕው ጠባይ ኣየራን ብሓፈሽኡ ንምምስራት ከተማ ሮም መንቀሊ ምኽንያት ከምዝኾኑ ምርዳእ ይክኣል ማለት ዮ።

ኣፈታሪኽ ሮማውያን እንተተወሰዱ ድማ ከተማ ሮም ብ753 ዓመተ ዓለም ብሮሙለስን ሬሙስን ዝተብሃሉ ክልተ መናቱ ኣሕዋት ከምዝተጣየሹት ውን ይንገርዮ። ኣብዚ እዋን እዚ ከተማ ሮም ኣብ ከባቢ 750 ዓመተ ዓለም ካብ ሰሜናዊ ከባቢ ብዝመፁ ኢትሩስካን ዝተብሃሉ ብወራር ተታሒዛ ነይራያ። ካብዞም ብጣዕሚ ስልጡናት ተባሂሎም ዝፍለጡ ኢትሩስካናውያን ድማ ኣብ ከተማ ሮም ዝሰፈሩ ላቲናውያን ብዙሓት ስልጣነታት ተምሃሮምን ወሪሶምን እዮም። ካብዚኣም ውሽጢ ንኣብነት

- ስራሕቲ ህንፃት ኣባይቲ፣ መንገድታትን ኣብ ዙሪያ ከተማ ዝስራሕ ሓፀር መንደቕን፣

- ካብ ሓፃውን ዝተሰርሑ መሳርሕታት ኩናት (መዋግእን መካለኻልን)፣ ከምኡ ውን፤
- ሓደሽቲ ወተሃደራዊ ጥበባት ውን ኣብ ግብሪ ኣውራጎም ሶም፡፡

ሀ. ጥንታዊ መንግስቲ ሮም ካብ 500 - 240 ዓ.ዓ

ለ. ሪፐብሊካዊ መንግስቲ ጥንታዊ ሮም ኣብ 100 ዓ.ዓ

ሐ. መንግስቲ ጥንታዊ ሮም ኣብ ዝለዓለ ብርኪ ምስበፅሐ

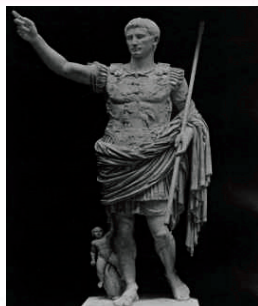

መ. መንግስቲ ጥንታዊ ሮም ብወፃኢ ሓይልታት እንትውረር

ካርታ 1.12: ወተሃደራዊ ወራርን ምስፍሕፍሕን መንግስቲ ጥንታዊ ሮማውያን ዘመልክቱ ካርታታት

ኣብ ከባቢ 500 ዓመተ ዓለም እዞም ሮማውያን ነቶም ኢትዮጵያውያን ካብ ዓደም ምስኣውፅእዎም ናይ ባዕሎም ዝኾነ ነፃ ሪፑብሊካዊ መንግስቲ ኣጣይሾም፡፡ ካብዚ እዋን ደሓር መንግስቲ ጥንታዊት ሮም ዝተፈላለዩ ወራራት ኣብ ውሽጢ ዝተፈላለዩ ግዝኣታት ጣልያንን ኣብ ከባቢ ባሕሪ ሜዲተራንያንን ብምክያድ ምግፋሕን ምስፍሕፍሕ ግዝኣትን ብወተሃደራዊ ወፍርታት ኣጠናኺሩ ቐረቡ፡፡ መንግስቲ ጥንታዊት ሮም ካብ 500 ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ጀሚሩ ክሳብ 446 ድሕሪ ልደተ ክርስቶስ ኣብ ዝልዓለ ብርኪ ዝበፀሐሉ እዋን ነይሩ፡፡ ኣብ 446 ዓመተ ምሕረት ግና ወዲቐ፡፡ ግዝኣት መንግስቲ ሮምን ስልጣነታቱን ኣብቂዑ፡፡ ስለዚ ፖለቲካዊ ታሪክ ዘመነ ጥንታዊ ስልጣነ መንግስቲ ሮም ኣብ ሰለስተ እዋናት መቐጻኣ ዝርከብዮ፡፡

- ቀዳማይ እዋን ዝበሃል ካብ 753 ዓ.ዓ. ክሳብ 509 ዓ.ዓ. እንትኸውን ጥንታዊ ቅጽታት ከተማ ሮም ካብዝተመስረቱሉ ክሳብ ብንጉሥ ይመሓደር ዝነበረ ከተማ ሮም ዝሸፍን እዩ።
- ካልኣይ እዋን ዝበሃል ካብ 509 ዓ.ዓ. ክሳብ 27 ዓ.ዓ. እንትኸውን እዚ ብንጉሥ ይመሓደር ዝነበረ ከተማ ሮም ኣብቂፁ ህዝባዊ ሪፐብሊክ ሮም የመሓድር ዝነበረሉ እዋን ዘጠቓለለዩ።
- ሳልሳይ እዋን ዝበሃል ካብ 27 ዓ.ዓ. ክሳብ 446 ዓ.ም. ህዝባዊ ሪፐብሊክ ሮም ተወጊዱ ንጉሳዊ ዘውዳዊ ምምሕዳር ንሓመሽተ ክፍለ ዘመናት ዝፀንሐሉ ጥንታዊ ስርዓት ዝሸፍንዩ።

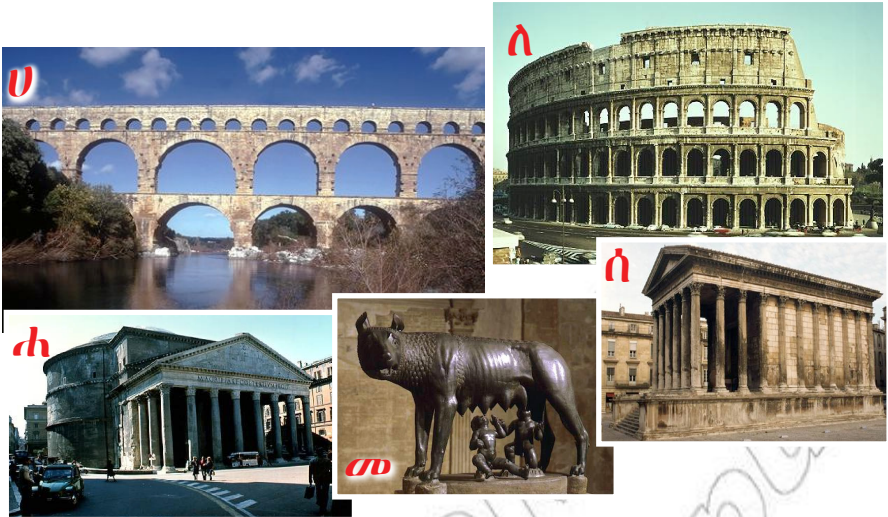
ስእሊ 1.7: ጁሊየስ ቄሳር (100 - 44 ዓ.ዓ)

ስእሊ 1.8: ኣውጉስቲስ (27 ዓ.ዓ)

ተምሃሮ ኣብ እዋን ውሩይ ግዝኣት መንግስቲ ጥንታዊ ሮማ ዝተርአዩ ስልጣናታት እታይን እንታይን ነይሮም ኢልካ ፊሊኻን ኣነጻርካን ምፍላጥ የድልይዩ። እዞም ዝስዕቡ ድማ ነይሮም፡

- ጥንኩር ሰራዊትን እዋኑ ዝጠልቦም ኣፅዋራት ውግእን ነይሮም። ንልዕሊ 200 ዓመታት ወተሃደራት ጥንታዊት መንግስቲ ሮማ ኣብ ከባቢ ሜዲቴራንያን፣ ሰሜናዊ ኣፍሪካን ምዕራባዊ እስያን ሰላም ንክህልው ኣገዛዙም። እዚ ድማ ንግዲ፣ ሸቕጣትን ጥበባት ሳይንስን ኣብ ምድሪ ግሪክ ሮማውያን ክምዕብል ኣገዛዙዩ።
- ብባሕርን ብምድርን ዝተጠናኸረ ምንቅስቓሳት ስራሕቲ ንግድን ሸቕጣትን ነይሮም። እዚ ድማ ብዙሓት ከምዝኣምኑሉ መልዕልን ጥንኩር ባይታን ምዕቡል ስልጣናታት ጥንታዊት ሮማ ነይሩ።
- ጥንኩር ምምሕዳርን ዝተፈላለዩ ሕግታትን ነይሮምዎም። ህዝባዊ ባይቶታት ንዲሞክራሲያዊ ምምሕዳር መርኣያ ነይሮም። ፍትሓውነት ዝጥምቱ ሕግታት ውን ነይሮም። ንኣብነት ኣብ ቅድሚ ሕጊ ኩሉ ሰብ ማዕረዩ፣ ዝተኸሰሱ ሰባት ሕጋዊ ከለላ ይህልዎም ወዘተ ዝብሉ ነይሮም።
- ፊደል ላቲን መሰረት ቋንቋታት ሮማውያን ብምዃን ዝማዕበለሉ ኩነታት ተፈጠሩዩ። እዚ መርኣያ ኣዝዩ ዝድነቕ ስልጣን ጥንታዊት ሮማ እዩ። ቋንቋታት ፈረንሳይኛ፣ ጣልያንኛ፣ ስፓኛ፣ ፖርቹጊዝኛ፣ ፍማንይኛ፣ እግሊዝኛ፣ ጀርመንኛን ካልኦትን ዝጥቀሙሉ ፊደልዩ።
- ዕፉፍን ጥንኩርን ስርዓት ስነ ህንፃን ቅርፃ ችርዕን ማዕቢሉ። ግዝኣት ጥንታዊ ሮማውያን ኣብዝተጋፍሐሎም ሃገራት ኣውሮፓ፣ ሰሜን ኣፍሪካን ምዕራብ እስያን ብምልኦም ብፍለይ ጥበባት ስእልን ቅርፃ ችርዕን ዝማዕረጉ

ዝተፈላለዩ ምስልታት፣ ህንፃታት፣ ምኽራባትን ኣምፊ ቴክኖሎጂታትን ተሰራሖም ነይሮም። ኣብ ሃገረ ጣልያን ዝተፈላለዩ ከተማታት፣ ኣብ ሃገረ ፊረንሳይ፣ ሰሜን ኣፍሪካን ምዕራብ እስያን ዝርከቡ ፍሉይ ፅባቕ ዝተላበሱ ውዕኢት ስራሕቲ ስነ ጥበብ ጥንታውያን ሮማውያን ካብዚ ንታሕቲ ንዘለዉ ዝተፈላለዩ ስእልታት መሰረት ብምግባር ምርዳእ ይክኣል። ተምሃሮ ከም ካብዚ ንታሕቲ ዘለዉ ዝተፈላለዩ ስእልታት ብምርኣይ ፍሉይ ጥበብን ፅባቕን ስነ ጥበብ፣ ቅርፃ ቕርፅን ስእልታትን ጥንታውያን ሮማውያን ብምርኣይ ብዛዕባ ስልጣነኦም ተመያዮ። ዝተፈላለዩ ጥበባትን ቴክኖሎጂን መግለፅቲ ስልጣነታትን ምዕባላታትን እዮም።

ሰእሊ 1.9: ውዕኢታት ስነ ህንፃን ቅርፃ ቕርፅን ጥንታዊ ሮማውያን

ተምሃሮ ከም ኣብ ላዕሊ ዝተመልከቱ ዝተፈላለዩ ፍራስ ህንፃታትን ሕዚ ውን ጠጠው ኢሎም ዝርከቡ መስህብ ቱሪዝም ኾይኖም ዘለዉ ጥበባትን ምልክት ስልጣነታት ጥንታውያን ሮማውያን ፅባቕኦምን ምህዞኦምን ክሳብ ክንደየናይ ዓሙቕ ከምዝኾነ ኣስተውዒልኩም ዶ? ስለዚ ጥንታውያን ሮማውያን ዝነበሮም ብርኪ ዕብዮት ስልጣነን ጥበባትን ዝገልፁ ዝተፈላለዩ ወተሃደራዊ መንገድታት፣ ማይ መዕቆሪ ገንዳታትን መዘናግዒ መሓመስታትን፣ ድልድላት፣ ቤተ ፀሎትን ምኽራባትን፣ ኣብያተ መንግስትን ምስልታትን፣ ተፈጥሮን ፍሉጣት ፈላስፋታትን ዝውክሉ ኣወልታት፣ ፍሉይ ስነ ጥበብ ዘለዎም ቅርፅታት ዝተመልኡ ዓንድታትን ፅባቕታት ከተማታትን ሃኒያምዮም። ሎሚ ነዚኦም ዝገልፁ ዝተፈላለዩ ፍራሳት ኣብ ብዙሓት ሃገራት ይርከቡዮም።

- ስነ ፅሑፍ፣ ፍልስፍና፣ ታሪኽን ሳይንስን ውን ብዝለዓለ ብርኪ ማዕቢሊ ነይሩ። ብስራሕቲ ስነ ፅሑፍ ዝፍለጡ ውሑያት ንኣብነት ሲሲሮ (106 - 43 ዓ.ዓ.)፣ ሸርጂል (70 - 19 ዓ.ዓ.)፣ ሆራክ (65 - 08 ዓ.ዓ.)፣ ሲኔካ (03 ዓ.ዓ - 65 ዓ.ዓ) ዝመሳሰሉ ነይሮም። ሳይንሳዊ ምርምር ዘካየዱ ውን ብዙሓት ነይሮም። ንኣብነት ጋላን (131 - 201 ዓ.ዓ) ዝበሃል ግሪካዊ ኣኪም

ብዛዕባ ነርቭን ዑደት ደምን ዝምልከት ሓበሬታ ሕክምና ዝጠመረ እዩ። ፕቶሎሚ ዝበሃል ኣብ ካልኣይ ክፍለ ዘመን ድሕሪ ልደተ ክርስቶስ ዝነበረ ተመራማራ ሳይንቲስት ህዋን ጠፈርን ብዙሕ ኣስተምህሮ ይህብ ነይሩ። ንኣብነት ዓለምና (መሬት) ኣብ ማእኸል ንነብረሉ ዘለና ሕዋ (ዩኒቨርስ) ከምትርከብን ፀሓይ ድማ ኣብ ዙሪያ መሬት ከምትዘውርን ዝገልፀሉ ሳይንሳዊ መፅናዕቲ የስተምህር ነይሩ። ይኹን ደኣ ምበር እዚ ክልስ ሓሳብ ፕቶሎሚ ደኣር ኣብ መበል 16 ክፍለ ዘመን ብኮፕርኒኒስ ክልስ ሓሳብ ተመሓይሹ ዩ። ኣዝዮም ዝነኣዱ ፀሓዮትን ተመራመርትን ታሪኽውን ነይሮም። ንኣብነት ሊቪይ (59 ዓ.ም - 17 ዓ.ም) ዝበሃል ታሪኽ ሮም ካብ ምስራታ ክሳብ ዘመነ ኣጉስታን ብመልክዕ ኢንሳይክሎፔዲያ ኣፀሓፊ ኣዳልዩ እዩ። ፕሊታርክ (ከባቢ 100 ዓ.ም) ዝበሃል ድማ ጀጋኑ ሮማውያንን ግሪካውያንን ዘነፃፀረሉ መፅሓፍ ኣዳልዩ ንመንበብቲ ዘብቀዎ ዩ። ከምኡውን ታሲተስ (55 ዓ.ም - 120 ዓ.ም) ዝበሃል ብዛዕባ ዓሌት ጀርመኒካውያን ፅሓፊ ዩ።

ዕዮ ጉጅለ 1.7

መግለፅታት ጥንታዊ ስልጣን ሮማ ብዝምልከት ተመያይጥኩም መልስኹም ብፅሑፍ ኣቕርቡ።

ሐ. ጥንታዊ ስልጣን ቻይና (ቻይናውያን)

ተምሃሮ መልሰሉ ጥንታዊ ስልጣናት ዓለምና እንትንርእይ ከባቢ ሽንጥሮታትን ዓበይቲ ሩባታትን ተኸቲሉ ዝጀመረን በብዕትኡውን ብመሰረት ዚ ዝማዕበሉን ከምዝኾኑ ምርድኡ ዕቡቕ ዩ። ንኣብነት ኣብ 7^ይ ክፍለ ከምዝተምሃርክምዎ ጥንታዊ ስልጣን ኣህጉርና ኣፍሪካ ኣብ ሽንጥሮታት ሩባ ኣባይን ከባቢኡን ከምዝተጀመረ ተምሃርኩም ኢኹም። ስለዚ ንቕድም ጥንታዊ ስልጣን ዝተጀመረሎም ከባብታት ዓለምና ኣብ ካርታ እናረእኹም ተመያየጡ። ኣብ ኣህጉር እስያ ዝተርኣዩ ጥንታዊ ስልጣናትውን ብተመሳሳሊ ኣብ ከባቢ ሽንጥሮታትን ሩባታትን እዮም ተጀሚሮም። ንኣብነት ጥንታዊ ስልጣን ሜሶፖታሚያ እንተራእና ኣብ ሽንጥሮታትን ሩባታትን ጢግሪስን ኤፍራጥስን እዩ ተጀሚሩ። ጥንታዊ ስልጣን ህንዲውን እንተራእና ኣብ ሽንጥሮታት ሩባ ሂንዱን ከባቢኡን ተጀሚሩ። ብተመሳሳሊ ድማ ጥንታዊ ስልጣን ቻይና ኣብ ከባቢ ሽንጥሮታት ሩባ ሁዋንግ ሆ (ብጫ ሩባ ተባሂሉ'ውን ይፍለጥ) እዩ ተጀሚሩ። ብተመሳሳሊ መልክዑ ኣብ ማእኸላይ ቻይና ኣብ ከባቢ ሽንጥሮ ሩባ ያንግትገር ዝተፈላለዩ ምልክታት ስልጣናት ነይሮም ዮም። ተምሃሮ ኣብ ካርታ ዓለም ቻይና ኣበይ ከምትርከብ ርኣዩ። ኣብ ዝስዕብ ካርታ ድማ ክልቲኣን ሩባታት ሁዋንግ ሆን ያንግትገርን ዘለዎም ንውሓትን ዝርከቡሉ ከባብንውን ተመልከቱ።

ኣብ ሃገረ ቻይና ዝርከብ ሩባ ያንግትገር ብንውሓቱ ቀዳማይ፣ ሩባ ሁዋንግ ሆ ኣብ ሰሜናዊ ቻይና ዝርከብ ኸይኑ ብንውሓቱ ኣብ ካልኣይ ብርኪ ዝርከብ እዩ። ኣብዚ ከባቢ ሩባ ሁዋንግ ሆ ጥንታውያን ቻይናውያን ስራሕቲ ሕርሻ የሳልጡ ነይሮም። ኣብ እዋን 3000 ዓመታት ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ከባቢ ሩባ ሁዋንግ ሆ ልሙዕ መሬት ዘለዎ፣ ሃንደበታዊ ዝናብ ዝበዝሖ፣ እንተይተሓስበ ዝወርድ ጋሻ ውሕጅ ይርኣየሉ ዝነበረ እንትኸውን ጥንታውያን ቻይናውያን ድማ ምስ ሕርሻ ዝተኣሳስሩ ምርባሕ ከፍቲ፣ ስራሕቲ ዝተፈላለዩ ዓታሩ (ሸክላታት)፣ ጋሻን ጦርን ዝመሳሰሉ ዝነበሮምዮም። ስለዚ ስራሕቲ ሕርሻ እናማዕበለ ስለዝኸደ ምሽላ፣ ሩዝ፣ ፍረ ምረን ኣትክልታትን ከምኡውን ሓሳማ፣ ደርሁ፣ ኣኽላባት ወዘተ ዝመሳሰሉ የፍረዩ ነይሮም።

ካርታ 1.13: ጥንታዊ ስልጣን ቻይናውያን ዝተጀመሩሎም ሩባታት ሁዋንግ ሆን ያንግትገርን

ካብ 2205 ዓመተ ዓለም ጀሚሩ ዝነበረ ፖለቲካዊ ስርዓት ቻይና ኣብ ስርወ ንግስና (ዳይናስቲ) ዝተመስረተ እዩ። እዚ ድማ ንልዕሊ 4 ሺሕ ዓመታት ዝፀንሐ ብምዃን ክሳብ 1911 ዓ.ም. ፀኒሑዮ። ንኣብነት ካብ 2000 ዓመተ ዓለም ጀሚሩ ክሳብ 220 ዓመተ ምህረት ጥንታዊት ቻይና ብሓሙሽተ ዝተፈላለዩ ስርወ ንግስና (ዳይናስቲ) ተመሓዲራ ይገባዕ። ብብእዋኑውን ዝተፈላለዩ ብርክታትን ኣብነታትን ስልጣነታት ተራእዮምዮም። እዚአም ከምዝስዕብ ተገሊጾምላዉ።

- **ህሲያ ስርወ መንግስቲ (2000 - 1500 ዓ.ዓ)** ዝበሃል ዝነበረ እንትኸውን ኣብዚ እዋን ቻይናውያን መዳብን ነሓስን የቐልጡን ቐጥቂዮም ይሰርሕዎምን ነይሮም፣ ሓሰኻ ሃሪ የልምዑ ነይሮም፣ ንቃላት ዝገልፁ ምልክታዊ ዕሑፍውን ጀሚሮም ነይሮም።
- **ሻንግ ስርወ መንግስቲ** ካብ 1500 - 1000 ዓ.ዓ ነይሩ። ኣብዚ እዋን ድማ ቻይናውያን ፍሉይ ጥበብ ዝተመልኦ ስራሕቲ መዳብ ኣጎልቢቶም ስለዝነበሩ ዘመነ መዳብ ቻይናውያን ተባሂሉ ይፍለጥ። ፍሉይ ፅባቕ ዘለዎም ስራሕቲ ሸክላ፣ ኣብ ዕንፀይትን ቀርኒታን ከምኡውን ኣብ ጋሻን መከታን ወዘተ ይፅሕፉ ነይሮም፣ ከም ቀዳሞት ወለዲ ጣኦታዊ ኣምልኮ ነይርዎም። ቀለንተን ነይርዎም፣ ኣብ ሕርሻን ውፅኢታት መዳብን ልዑል ጥበብ ቴክኖሎጂ ነይርዎም።

ሰኔ. 1.10: ሰኔ. ፡ ካብ መዳብ ዝተሰርሑ ዝተፈላለዩ መሳርሕታት ኩናት፣ መቐድሒ ማይን ካልኦትን ነይሮም።

● **ገሩ (ቻዩ) ስርወ መንግስቲ ካብ (1000 - 250 ዓ.ዓ) ነይሩ።** ኣብዚ እዋን ምስ ኣገን መገን ዝተኣሳሰሩ ስራሕቲ ተጀሚሮም ስለዝነበሩ ዝተፈላለዩ ናውቲ ነይሮም። ቲክኒካዊ ጥበብ ሕርሻ ማዕቢሉ። ኣብ ፅሑፍ ዝሰፈረ ሕጊ ነይሩ። ከምኡ ውን ሳናቲም ተጀሚሮም ኣብ ንግዳዊ ምንቅስቃስ ዝኣተዉ ብዙሓት ነይሮም። ኣብዚ እዋንዚ ብፍላይ ኣብ ሻድሻይን ኣምሻይን ክፍለ ዘመን ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ጥንታዊ ስነ ፅሑፍ ዝማዕበለሉን ውሩያት ፈላስፋታት ከም እኒ ላኡዐን ኮንፉሺዩስን ዝመሳሰሉ ብዙሕ ኣስተምህሮ ይምህዙ ዝነበሩሉ እዋንዩ። ዝተፈላለዩ ፍልስፍናታት እምነት፣ ተፈጥሮ፣ መነባብሮ ወዲሰብን መንግስትን ነይሮም። ኮንፉሺዩሲ ዝም ከም ፍልስፍና፣ እምነታት፣ ሃይማኖታውን ማሕበራዊ ስነ ምግባርን ዝውሰዩ እዩ ነይሩ። ተአማንነት፣ ቅንዕናን ኣባኻ ክበፅሕ ዘይትደልዩ ኣብ ካልኦት ኣይተውዕሎ ዝበሉ ይርከብዎም። ኮንፉሺዩስ ካብ 551 - 497 ዓ.ዓ ዝነበረ እንትኸውን ብድሕሪኡ ድማ ማንሺዩስ ብዝተብሃለ ካብ 372 - 289 ዓ.ዓ ዝነበረ ብፅሑፍት ክገፋሕ ተገይሩዩ። ድሕሪ ግዜ እዚ ኣስተምህሮ ናብ ኮርያን ጃፓንን ተዛሚቲ ተቐባልነት ረኺቡ።

ሰኔ. 1.11: ቻይናዊ ፈላስፋ ኮንፉሺዩስ

● **ቺን (ኩን) ስርወ መንግስቲ (256 - 206 ዓ.ዓ) ዝበሃል ድማ ኣገር ዕድመ ዝነበሮ ዩ።** ኣብ ሰሜናዊ ቻይና 1500 ማይልስ (2400 ኪ.ሜ) ንውሃት ዘለዎ ዓብይ መንደቕ ቻይና ከም ኣፀር ኾይኑ ዝተነደቐሉ እዋን ነይሩ። ንኣንፊት ደቡብ ድማ ክሳብ ያንግትዠ ዝበሃል ክፍለ ሃገር ግዝኣቶም ዘሰፋሕፍሑ ነገሰታት ዝነበሩሉ እዩ። ንጉስ ሺህ ሁዋንግ ቲ ዝበሃል ምእኹል መንግስቲ ቻይና ኣብ ምምስራት፣ ዓበይቲ ዕርግያታት፣ ድልድላትን ካናላትን ኣብ ምህናዕ፣ ከምኡ ውን ቅልል ዝበሉን ብጣዕሚ ብሩሃት ዝኾኑን ኣግባብ ኣፀሓሕፋን ፊደላት ቃላትን ክምዕብሉ ዝገበረ እዩ። ኣብዚ እዋን ኣዝዮም ዝነኣዱ ብዙሓት ኣብነታት ስልጣነታትን ምዕባላታትን ነሊሆም ስለዝተርኣዩ ካብዚ ስርወ መንግስቲ ድማ ቻይና ዝበል ስም መገኡ።

ካብ መዳብ ዝተሰርሐ ምስሊ ስነ ጥበባዊ ውፅኢት

አጎዳ

ምስሊ ሰብ

ካብ ሸክላ ዝተሰርሐ ውፅኢት ጥንታውያን ቻይናውያን

ካብ መዳብ ዝተሰርሐ መቅድሔ ማይ

ስእሊ 1.13: ውፅኢታት ጥንታዊ ስልጣነ ቻይናውያን

ዕዮ ጉጅለ 1.8

ውፅኢታት ጥንታዊ ስልጣነ ቻይናውያን ምስ ውፅኢታት ጥንታዊ ስልጣነ ግሪካውያንን ሮማውያንን እናነፃፀርኩም ተመያየጡ። ዘለዎም ተመሳሳይነትን አፈላላይን ግለፁ። ውፅኢት'ዚ ምርድዳእ ብፅሑፍ ናብ ክፍሊ አቕርቡ።

መበገሲ ስልጣነ ቻይና ኣብ ከባቢ ሸንጦሮታት ሩባታት ሁዋንግዮን ያንግትዦን ዝተጀመረ ሕርሻዮ። ሕርሻ ካብ ግዘ ናብ ግዘ እናማዕበለ ምስኸደ ጥንታውያን ቻይናውያን ከም ሩዝ፣ ምሸላ፣ ፍረምረን ኣትክልትታትን ከምኡ'ውን ከም ሓሳማ፣ ደርሁን ኣኸላባትን የፍርዩ ከምዝነበሩ ተማሃርኩም ኢኹም። ኣብ ላዕሊ ብተፈላለዩ መንገዲ ከምዝተገለፀን ብስኣላዊ መግለፅታትን ከምዝረኣይኩሞን ካብ እዋን ናብ እዋን ጥንታዊ ስልጣነ ቻይናውያን እናማዕበለ ኸይዱ። ስለዝኾነ ድማ ብዙሓት ቁሽታት ናብ ከተማታት ተለዊጠን። እዞን እናማዕበላን ማእኸል ስልጣነታት እናኾና ዝመፃ ከተማታት ድማ ባዕለን ዝማሓደራሎም መንግስታትን ምምሕዳርን ይምስርታ ነይረን። ኣብ እዋን ጥንታዊ ስልጣነኦም ቻይናውያን ኣብ ዓለምና ፈላማይ ዝኾነ ዓለባ - ሃሪ ምሂዞም። ኣሰኻ ሃሪ'ውን ብምርባሕ ብፈትሊ ሃሪ ዝተፈላለዩ ዓይነታት ክዳውንቲ ይኣልሙ ነይሮም። ነዚ መሰረት ዝገበረ ድማ

ንግዲ አጋፊሐም። ስለዝኾነውን ዓለባ ሃሪ ናብ ሃገራት አውሮፓን እስያን ብባሕሪ ሜዲተራንያን እናሰገሩ ይልእኹ ነይሮም። ንግዲ ወፃኢ ድማ ጀሚሮም። (ካርታ መስመር ንግዲ ሃሪ ተመልከት። ጥንታውያን ቻይናውያን ንቕድም ካብ አእማን ደሐር ድማ ካብ መዳብን ነሓስን ዝተሰርሑ አፅዋራት ውግእ የፍርዩ ነይሮም።

ተምሃሮ ኣብ ላዕሊ ከምዝራእኹምዎ ስልጣን ጥንታዊ ቻይና ኣብዚ ጥራሕ ዝተደረተ አይነበረን። ኣብ ስእሊ ከምዝራእኹምዎ ቀንዲ ውፅኢት ስልጣን ጥንታውያን ቻይናውያን ዝገልፁ ካብ ወረርቲ ንምክልኻል ኣብ ሰሜናዊ ደብ ዝተሃንፀ 'ዓብዪ መንደቕ ቻይና' እዩ። እዚ ክሳብ 2400 ኪሎ ሜትር (1.5 ማይል) ንውሓት ዘለዎ እዩ። ኣብ እዋን ጥንታዊ ቻይና ገፋሕቲ መንገድታት ተሰሪሐም ንመላእ ግዝአት ቻይና የራኽቡ ነይሮም።

ብመዳይ ሳይንሳዊ ጥበብን ቴክኖሎጂን እንተሪእናውን ካብ ነሓስን መዳብን ዝተሰርሑ ሳናቲም ነይሮም። መዐቀንታት ክብደትን ርሕቕትን ሚሂዞም ኣብ ግብሪ አውራሎም ነይሮም። ቀለንተንውን ነይርዎም። ቻይናውያን ኣብ ዓለም ፈላማይ ዝኾነ ወረቐትን ምስዚ ዝኸይድ ድማ ሕትመት ሰሪሐም ኣብ ግልጋሎት ዘውዓሉዮም። ጥንታውያን ቻይናውያን ብግዚኦም ብዙሕ ምህዞታት ስለዝነበርዎም መሓበሪ አንፊት ዝኾነ ኮምፓስ ዝበሃል መሳርሒውን ዝመሃዙ እዮም። ብማይ ዝሰርሕ ሰዓትውን ሚሂዞም ይጥቀሙሉ ነይሮም። ኣብ ዓመት 365¼ መዓልታትት ከምዘለዉውን ንመጀመርታ ግዜ ዘረጋገፁ ጥንታውያን ቻይናውያንዮም። ራዕዲ መሬት ዝፈልይ መሳርሒውን ምሂዞም ከምዝነበሩ ይፍለጥ።

ስለዚ ጥንታዊ ስልጣን ቻይናውያን ኣብ ሃይማኖትን ፍልስፍናን፣ መንግስታዊ ግዝአትን ንግድን፣ ኣብ ስጡም ቤተሰባዊ ምትእስሳር መነባብሮ፣ ኣብ ብምልክትን ፊደላትን ዝተሰነዩ ቋንቋን ስነ ፅሑፍን፣ ኣብ ስነ ጥበብን ስነ ቅርፃ ቕርፅን ከምኡውን ኣብ ሳይንስን ቴክኖሎጂን መሰረት ዝገበሩዮም ነይሮም። ተምሃሮ ኣብ ላዕሊ ዝተሓበሩ ብምልክም መግለፅታት ጥንታዊ ስልጣንታት ቻይናውያን ስለዝኾኑ ነዚኦም ሓደ ብሓደ እናረአይኩም ምስ መሓዙትኩምን ምስ መምህርኩምን ተመያየጡሎም።

ዕዮ ጉጅለ 1.9

መግለፂ ውፅኢታት ጥንታዊ ስልጣን ቻይናውያን ብዝምልከት ብጉጅለ ኸይንኩም ተመያየጡ። ውፅኢቱውን ብፅሑፍ ናብ ክፍሊ አቕርቡ።

መ. ጥንታዊ ስልጣን ኣብ ማእከላይን ደቡባውን አመሪካ

ተምሃሮ ኣብ ማእከላይን ደቡብን አመሪካ ዝርከባ ሃገራት ካርታ እናራእኹም ዘርዘርዎን። ካብዚኦም ድማ ብፍላይ ከም ንቴማላ፣ ሆንዱራስ፣ ኤልሳልቫደር፣ ሜክሲኮ፣ ፔሩን ቺሌን ዝመሳሰላ ሃገራት ፈሊኹም አለልይዎን። ኣብ ማእከላይን

ደቡብን አመሪካ ጥንታዊ ስልጣን አማዕቢሎም ዝነበሩ ህዝብታት ኣብዘን ሃገራት ዮም ዝርከቡ። እዚኦም ህዝብታት ማያ፣ ኢንካን ኣዝቴክን ተባሂሎም ዝፍለጡ ዮም። ስለዚ ነዚኦም ብካርታን ስእልታትን ዝተሓዘሙ ሓፂር መግለጺ ምሃብ የድልይዮ።

ጥንታዊ ስልጣን ህዝብታት ማያ ዝበሃል ኣብ ማእኸላይ ኣመሪካ ኣብ ከባቢ ሃገራት ንቴማላ፣ ሆንዱራስ፣ ኤልሳልቫዶርን ደቡባዊ ሜክሲኮን ካብ 250 - 900 ዓ.ም ኣብዝነበረ እዋን ማዕቢሊ ዝነበረዮ። መበገሲ ጥንታዊ ስልጣን እዞም ከባብታት ዘማዕበልዎ ሕርሻ ነይሩ። ውዕኢት ልምዓት ሕርሻ ዝኾኑ ከም ኮመደረ፣ ዕፋን፣ ዓተርባሕሪ፣ ድንሽ፣ ትምባኾን ካልኦትን ንፈለማ ግዘ ኣብ ጥቕሚ ዘውዓሉዮም። ማያውያን ብመዳይ ኢደ ጥብብ ኣዝዮም ዘደንቁ ስራሕቲ ዘምቢል፣ ሸክላን ማእለማን ነይሮምዎም። ብመዳይ ስነ ህንፃውን ኣዝዮም ዝድነቑን ካብ እምኒ ዝተሰርሑን ኣብያተ መንግስቲ፣ ቤተ ፀሎትን ፒራሚዳትን ሰሪሑም ነይሮም። ንመታብር ነገስታት ተባሂሎም ዝተሃንፁ ፒራሚዳት ገለገሊኦም ካብ 40 - 70 ሜትሮ ቕመት ነይሮምዎም። ነዚ ብዝምልከት ዝስዕቡ ውሱን ስእልታት ምርኣይ ይክኣል።

ካርታ 1.15: ስልጣን ማያ ዝነበረሎም ከባብታት ዝርከቡ ካርታ

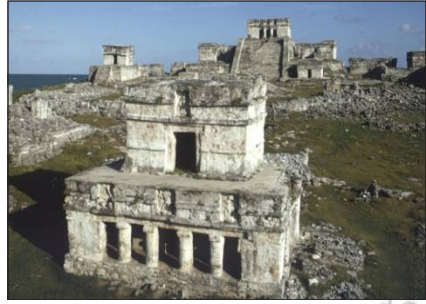

ካርታ 1.16: ስልጣን ኢንካ ዝነበረሎም ከባብታት

ካብዚኦም ብተወሳኺ ድማ ስነ ዕሑፍ ማዕቢሊ፣ ወረቐት ተማሂዙ፣ ክእለታት ሒሳብ ኅልቢቶም፣ ስነ ክዋክብትን ፀደት ፀሓይ ዝተኸተለ ቀለንተንን ኣማዕቢሎም ነይሮም። ማያውያን መበቆሎም ኣመሪካውያን ዝኾኑ ብታሪክ ድማ ኣመሪካውያን ህንዳውያን እናተብሃሉ ካብዝፍለጡ ውሽጢ ዝምደቡ ዮም። ኣብ መበል 16 ክፍለ ዘመን ብዝተኸየደ ወራር ስፓኝ ማዕቢሊ ዝነበረ ስልጣን ማያ ዓንዩ።

ሀ. አብ ኡክሰማል ዝርከብ ቤተ መንግስቲ ማያውያን

ለ. አብ ቱሉም ዝርከብ ፍራስ ሙኽራብ ማያውያን

ሐ. አብ ማቹ ፒቹ (ደቡብ ፔሩ) ዝርከብ ፍራስ ኢንካ

መ. አብ ሜክሲኮ ዝርከብ ፒራሚድ ኢንካውያን

ሰ. ፍራስ መቻብር ማያውን አብ ትካል ንዋቱማላ

ረ. አብ ኤል ሳልቫዶር ዝርከብ ፍራስ ማያውያን

ስእሊ 1.14: ሓድግታት ጥንታዊ ስልጣን ደቡብ አመሪካ

ስልጣን ኢንካውያን አብ ናይ ሎሚ ከባቢ ፔሩን ቺሌን ዝበሃላ ሃገራት ደቡብ አመሪካ ማዕቢሉ ዝነበረ ስልጣንዮ። ስልጣን ኢንካ ንደቂ ዓዲ አመሪካውያን ጥራሕ ዝምልከትዮ። ግዝአት ኢንካ ገፊሕን ሃፍታምን ዝነበረውን እዮ። ማእኸል ስልጣን ኢንካ 'ኩስኮ' ትባሃል ከተማ እንትትከውን እዚ ድማ አብ ሎሚ ፔሩ ትባሃል ሃገር ትርከብያ። ግዝአት ኢንካ ካብሃ ርእሰ ከተማአ ዝነበረት ኩስኮ ብምብጋስ ክሳብ ሎሚ ኮሎምቢያ፣ ኢኳዶር፣ ቦሊቪያ፣ ቺሌን ኣርጀንቲናን ተባሂሎም ዝፍለጡ ሃገራት ብዝሃወሰ መልክዑ ተጋፊሑ ነይሩ። ስልጣን ኢንካ ከባቢ 1200 ዓ.ም ድሕሪ ልደተ ክርስቶስ አብ ኣህጉር ደቡብ አመሪካ ዝተጀመረ ፈላማይ ስልጣንዚ ከባቢዮ።

አብ ስልጣን ማያ ከምዝረእናዮ ኹሉ መበገሲ ስልጣን ኢንካ አብ ሕርሻን ስራሕቲ ስነ ቅርጺ ህንፃን ኣእማንን ዝተደረሸዮ ነይሩ። ኢንካውያን ሕርሻ ዘማዕበሉ፣ ብዝኣምንዎም ኣማልኸቲ ዓበይቲ ቤተ ፀሎት ዝሃነፁ፣ ብፅሁብ ስእልታት ኣእማን ዘገፁዮም ነይሮም። ካብዚ ብተወሳኺ ድማ ስልጣን ኢንካ ካብ ደቡብ ኣመሪካ ንፊለማ ካብ ወርቂ ዝተሰርሑ መጋዮፊታት ምስራሕ ዝጀመሩዮም። ስለዚ ኢንካውያን ስራሕቲ ስነ ጥበብ ስእልን ቅርፃ ችርፅን፣ ህንፃት መንገዲን ምስ ስነ ህዋን ስነ ክዋክብትን ከምኡውን ሕጊ ስነምግባርን ስልጡን ስርዓት ምምሕዳር መንግስትን ወዘተ ንዝመሳሰሉ ብምዕቡል መልክፁ ኣማዕሪጎም መሊኹምዎም ዝነበሩዮም።

ኣታሁኣልፓ ዝተባሃለ ንጉስ ኢንካ አብ ፔሩ

አብ ሳን አውጉስቲን (ኮሎምቢያ) ዝርከብ

ግዛት ስልጣን ኣዝቴክ ዘመልክት

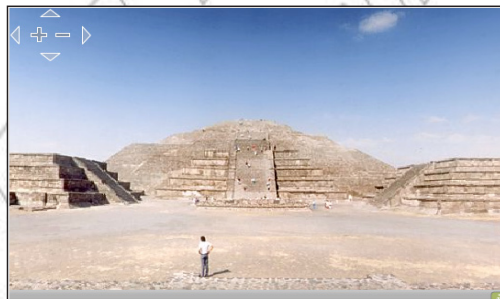
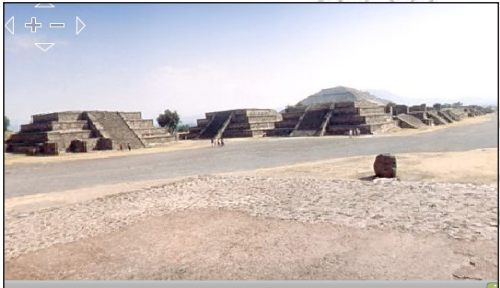

አብ ቴኔቲኢካን (ምብራቓዊ ሜክሲኮ) ዝርከብ ፍራስ ፒራሚድ

ሰእሊ 1.15: ሓድግታትን ጥንታዊ ስልጣን ኣዝቴክ አብ ደቡብ ኣመሪካ

ኣዝቴክ ዝበሃሉ ህዝቢ መበቆሎም ደቂ ዓዲ ኣመሪካውያን ዝኾኑዮም። ስልጣን ኣዝቴክ ድማ አብ ከባቢ ሜክሲኮ አብ መበል 13 ክፍለ ዘመን ድሕሪ ልደተ ክርስቶስ ዝማዕበለ ስልጣነዮ። ግዛት ኣዝቴክ አብ መበል 15ን 16ን ክፍለ ዘመን ናብ ዝለዓለ ብርኪ ሓያልነት ዝበፀሐ ነይሩ። ግዛት ኣዝቴክ ብዝምልከት ኣብዝሰዕበ

ካርታ እናረዳይኩም ተመያየጡ። ማእኸል ርእሰ ከተማ አዝቴክ ስፍራዎች-ቲትላን ተባሂላ ትፍለጥ። አብዛ ከተማ ዓበይቲ ህንፃታት፣ አብያተ መንግስቲ፣ አብያተ ፀሎት፣ ዕዳጋታት፣ ፒራሚዳትን ገፋሕቲ መንገድታትን ዝነበራ፣ ደ፡፡ አዝቴካውያን ባዕሎም ዘማዕበልዎም ስእላዊ አፀሓሕፋን ቀለንተንን ነይርዎም። አዝቴካውያን ምዕቡል ከተማታት አጣይሾም ነይሮም። ውሩይ ዝነበረ ስልጣን አዝቴካውያን አብ መበል 16 ክፍለ ዘመን ዝነበረ ወራር ስፓኝ ዓንዩ። ስለዚ ክሳብ መበል 16 ክፍለ ዘመን ዝነበረ ምዕቡል ስልጣን ማያውያን፣ ኢንካውያንን አዝቴካውያንን ብምኽንያት ወራር ስፓኝ ዓንዩ ማለት፣ ተምሃሮ ብዛዕባ ጥንታዊ ስልጣን አዝቴካውያን፣ ማያውያንን ኢንካውያንን ተረዲእኹም ዶ?

ስእሊ 1.16: አብ ቴኦቲካን (ምብራቓዊ ሜክሲኮ) ዝርከብ ፍራስ ፒራሚድ

ዕዮ ጉጅለ 1.10

- 1 መግለጺ ውዕኢታት ጥንታዊ ስልጣን ማእኸላይን ደቡባውን አመሪካ ብዝምልከት ብጉጅለ ኾይንኩም ተመያየጡ። ውዕኢቱውን ብፅሑፍ ናብ ክፍሊ አቕርቡ።
- 2 ጥንታዊ ስልጣን ማእኸላይን ደቡባውን አመሪካ ምስ አብ ጥንታዊ ስልጣን ግሪካውያን፣ ሮማውያን፣ ቻይናውያን ብምግንዛብ ዝነበሮም ተመሳሳላይነትን አፈላላይን ብዝርዝር አለልዩ። ብፅሑፍ ናብ ክፍሊውን አቕርቡ።

መልመዲ 1.3

ነዚም ስዒብም ዘለዉ ሕቶታት ካብዝተውሃቡ መማረፂ መልስታት ውሽጢ ዝበለፀ ቅተ-ዕን ትኽክለኛን ንዝኾነ መሪዕኩም መልሱ።

- 1 ኣብ ኣህጉር እስያ ጥንታዊ ስልጣን ዝጀመረሉ /ሎም ሃገራት/ ሃገር ፍለዩ።

<ul style="list-style-type: none"> ሀ ቻይና፣ ህንድን ሜሶፖታሚያን ለ ኣክሱም፣ ግብፂን ሞዛምቢክን ሐ ፋርስ፣ ግሪክን ሮምን 	<ul style="list-style-type: none"> መ ማያ፣ ኣዝቴክን ኢንሳን ሰ መልሲ ኣይተውሃቦን
---	---
- 2 ኣብ ኣህጉር ኣሜሪካ ጥንታዊ ስልጣን ዝጀመረሉ/ሎም ሃገራት/ ሃገር ፍለዩ።

<ul style="list-style-type: none"> ሀ ቻይና፣ ህንድን ሜሶፖታሚያን ለ ኣክሱም፣ ግብፂን ሞዛምቢክን ሐ ፋርስ፣ ግሪክን ሮምን 	<ul style="list-style-type: none"> መ ማያ፣ ኣዝቴክን ኢንሳን ሰ መልሲ ኣይተውሃቦን
---	---
- 3 ኣብ ኣህጉር ኣፍሪካ ጥንታዊ ስልጣን ዝጀመረሉ /ሎም ሃገራት/ ሃገር ፍለዩ።

<ul style="list-style-type: none"> ሀ ቻይና፣ ህንድን ሜሶፖታሚያን ለ ኣክሱም፣ ግብፂን ሞዛምቢክን ሐ ፋርስ፣ ግሪክን ሮምን 	<ul style="list-style-type: none"> መ ማያ፣ ኣዝቴክን ኢንሳን ሰ መልሲ ኣይተውሃቦን
---	---
- 4 ኣብ ኣህጉር ኣውሮፓ ጥንታዊ ስልጣን ዝጀመረሉ /ሎም ሃገራት/ ሃገር ፍለዩ።

<ul style="list-style-type: none"> ሀ ቻይና፣ ህንድን ሜሶፖታሚያን ለ ኣክሱም፣ ግብፂን ሞዛምቢክን ሐ ግሪክን ሮምን 	<ul style="list-style-type: none"> መ ማያ፣ ኣዝቴክን ኢንሳን ሰ መልሲ ኣይተውሃቦን
--	---
- 5 ንግሪክ ዝኸበቡ ባሕርታት ፍለዩ።

<ul style="list-style-type: none"> ሀ ትሪሄኒያን ለ ሜዲተራንያን ሐ ኣድርያቲክን 	<ul style="list-style-type: none"> መ ኣጄኣንን ሰ ለን መን
--	--
- 6 ንኢጣልያ ዝኸበቡ ባሕርታት ፍለዩ።

<ul style="list-style-type: none"> ሀ ትሪሄኒያን ለ ሜዲተራንያን ሐ ኣድርያቲክን 	<ul style="list-style-type: none"> መ ኣዮኒያን ሰ ኩሉ መልሲ እዩ
--	--
- 7 ጥንታውያን ግሪካውያን ኣብ ዓንድታትን ህንፃታትን ዝጥቀሙለን ዝተፈላለዩ ቕርፅታት ፍለይ።

<ul style="list-style-type: none"> ሀ ዶሪክ ለ ኣዮኒክ 	<ul style="list-style-type: none"> ሐ ኮሪንቲያን መ ኩሉ መልሲ እዩ
---	---
- 8 ኣብ ዓለምና ጥንታዊ ስልጣን ጎሊሁ ይርከ ዝጀመረሉ እዋን ካብ መዓዘ ንደሓር እዩ?

<ul style="list-style-type: none"> ሀ 3500 ዓ.ዓ ለ 2000 ዓ.ዓ ሐ 1000 ዓ.ዓ 	<ul style="list-style-type: none"> መ 500 ዓ.ም ሰ 100 ዓ.ም
--	--

9 ጥንታውያን ሮማውያን ዘማዕበልዎ ዝተመሓየሹ ፅባቕ ዓንድታትን ህንፃታትን ዝተፈላለዩ ቕርፅታት ኣየናይዮ?

ሀ ዶሪክ

መ ካኖኒካል ምኽራብ

ለ ኣዮኒክ

ሰ ኩሉ መልሲ እዩ

ሐ ኮሪንቲያን

10 ኣብ ዓለምና ንመጀመርታ ግዜ ውፅኢት ዓለባ ሃሪ ዝመሃዙን ናብ ንግዲ ዝኣተዉን ኣበይ ዝርከቡ ህዝብታት እዮም?

ሀ ግሪክ

መ ኣዝቴክ

ለ ሮም

ሰ ኣሜሪካ

ሐ ቻይና

1.3 ዝርግሐን መነባብሮን ህዝቢ ዓለም

1.3.1 ዝርግሐ ህዝቢ ዓለም

ሀ. ትሕዝቶን ኣምርን ስነ ህዝቢ፡

ተምሃሮ ኣብዚ ምዕራፍዚ ብዛዕባ ዝርግሐን መነባብሮን ህዝቢ ብዝምልከት ምስ ዝርግሐን መነባብሮን ከምኡውን ንመነባብሮ ዝፀልዉ ባእታታትን ክትመሃሩ ኢኹም፡፡ እዚ ርእሲ ኣብ 7^ይ ክፍሊ ምስዝተምሃርክምዎ ብቐጥታ ዝተኣሳሰረዮ፡፡ ብጉጅለ ነዞም ዝሰዕቡ ሕቶታት ተመያየጡሎም፡፡

ዕዮ ጉጅለ 1.11

ተምሃሮ ኣብ 7^ይ ክፍሊ ብዛዕባ በዝሒ ህዝብን ኣሰፋፍራን ከምኡውን ቕልጡፍ በዝሒ ህዝቢ ዝህልዎ ሳዕቤን ብዝምልከት ዝተምሃርክምዎ ትዝክሩ ዶ? ብዛዕባ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ብዝምልከትን ብዛዕባ ምኽንያታት ንኣፈላላይ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ብዝምልከትን ዝተምሃርክምዎ ትዝክሩ ዶ? ንድሕሪት ተመሊስኩም ዓሚ ዝተምሃርክምዎ መሰረት ብምግባር ምስ ኣዕሩኹትኹም ተመያየጡ፡፡ ዝተምሃርክምዎ ብምዝካር ህዝቢ እንትበሃል እንታይ ማለት ይመስለኩም? ከመይ ትገልፅዎ? ስነ ህዝቢ ኽ እንታይ ማለትዮ? ከመይ ትገልፅዎ? ብዛዕባ ህዝብን ስነ ህዝብን ሳይንሳዊ መፅናዕቲ ዝግበረሉ ትምህርቲ እንታይ ይበሃል? ብዝርዝር ተመያየጡሉ፡፡ መልሲ ብፅሑፍ ናብ ክፍሊ ሒዝኩም ቅረቡ፡፡

እምባሕርከስ ተምሃሮ መልስኹም ከምዝስዕብ ምኃኑ ኣረጋግፁ፤ ህዝቢ ማለት ኣብ ሓደ ከባቢ ንኣብነት ኣህጉር፣ ሃገር፣ ክልል፣ ዞባ፣ ከተማ፣ ወረዳ፣ ጣቢያ፣ ቀጠና ወይድማ ቁሽት ወዘተ ኣብ ሓደ ዝተወሰነ እዋን ነባራይ ዝኾነ (ተቐማጣይ) **ወዲግዲ** ዝገለፀሉ መረዳድኢ ኣምርፍ፡፡ ብዛዕባ ህዝቢ ዝምልከት ዝርዝር መፅናዕቲ ዝግበረሉ ሳይንስ ዲሞካራሬ (ስነ ህዝቢ) ተባሂሉ ይፍለጥ፡፡ ስነ ህዝቢ ከም ሓደ ዘፈር ሳይንሳዊ መፅናዕቲ ብዛዕባ በዝሒ ህዝቢ፣ ተዋዕኦ፣ ዝርግሓ፣ ኩነታት መጠን ዝውለዱ ህፃናት ምስ መጠን ሞትን ስደትን ብዝምልከት ዘለዉ ለውጥታት ኣመልኪቱ ብስታቲስቲካዊ ፀብፃብ እናተሓገዘ ሳይንሳዊ ትንተና ዝግበረሉዮ፡፡ ስነ ህዝቢ ኣብ ሕብረተሰብ ዘለዉ ለውጥታትን ምምሕያሻትን መሰረት ብምግባር ብዛዕባ ትልሚ ልምዓት ህዝብን ኢኮኖሚያዊ ዕብዮትን እናገናዘበ ንመንግስቲ ዝጠቐሙ ስታቲስቲካዊ መረዳእታ ዝህቡዮ፡፡

ዕዮ ጉጅለ 1.12

ተምሃሮ ብዛዕባ ስነ ህዝቢ ዝተመራመረ ምሁር ፈላስፋ መን ከምዝበሃል ትፈልጡ ዶ? ስነ ህዝቢ ንመንግስቲ፣ ህዝብን ልምዓት ሃገርን እንታይ ረብሓ ኣለዎ ትብሉ? ከም ሕቶታት ብዕሙቕት ተመያየጡሎም መልስኹም ብፅሑፍ ናብ ክፍሊ ኣቐርቡ፡፡

ተምሃሮ መልስኹም ምዝስዕብ ዝሳነይ ምኃኑ ኣረጋግፁ፤ ብዛዕባ ህዝብን ስነ ህዝብን መፅናዕቲ ብምክያድ መትከላትን ፖሊሲታትን ስነ ህዝቢ ኣመልኪቱ ብ1789 ዓ.ም.ፈ. ፅሑፍ ፍልስፍና ብምቕራብ ዝፍለጥን ክሳብ ሎሚ በዚ ስርሑ ዝዘከርን ካብ 1766 - 1834 ዝነበረ ምሁር ፈላስፋ **ቶማስ ኣልበርት ማልታስ** ዝበሃልዮ፡፡ ስነ ህዝቢ ኣብ ሕብረተሰብ ዘለዉ ለውጥታትን ምምሕያሻትን መሰረት ብምግባር ብዛዕባ ትልሚ ልምዓት ህዝብን ኢኮኖሚያዊ ዕብዮትን እናገናዘበ ንመንግስቲ ዝጠቐሙ ስታቲስቲካዊ መረዳእታ ዝህቡዮ፡፡ ብስነ ህዝቢ ዝርከብ ስታቲስቲካዊ መረዳእታ ድማ መንግስቲ ኣብ መዳይ ትምህርቲ፣ ጥዕና፣ ስነ ኣባይቲ፣ ማሕበራዊ ውሕስናን ድሕንነትን፣ ዕድል ስራሕ፣ ምሕብሓብ ከባብን ኢኮኖሚያዊ ልምዓትን ዝምልከቱ ብጣዕሚ ኣገደስቲ ዝኾኑ መረዳእታታት ይህቡዮ፡፡ ከምዚኦም ዝመሰሉ መረዳእታታትን ሓበሬታታትን ድማ መንግስቲ ንኢኮኖሚያዊ ልምዓትን ዕብዮትን ከምኡውን ማሕበራዊ ደህንነትን ውሕስነትን ዝጥምቱ ብጣዕሚ ወሰንቲ ፖሊሲታትን ስትራቴጂታትን ኢኮኖሚያዊውን ማሕበራውን ዕብዮት ንክሕንፅፅን ሓበርቲ ኣንፈታት ንክውፅእን ብወሳኔ መልክዑ ይጥቀሙዮ፡፡

ዕዮ ጉጅለ 1.13

ተምሃሮ ብመሰረት ትንታኑ ስነ ህዝቢ መጠን ዝተወለዱ ህፃናትን መጠን ሞትን ምስ ሓፈሻዊ ጥዕና ህዝቢ ብምግንዛብ ብከመይ ኣገባብ ዕብዮት ህዝቢ ከምዘመላኹት ከ ትፈልጡ ዶ? ኣብ ሳይንሳዊ መዕናዕቲ ስነ ህዝቢ ክንፈልጦም ዝግብኡና መሰረታዊ ኣምራት ከም ንኣብነት

- መጠን ውልደት
- መጠን ብህይወት ዝንበረሉ ዕድመ
- መጠን ምውላድ እኖታት
- መጠን ካብ ስደት ዝተመልሱ
- መጠን ምስዳድ
- መጠን ሞት ህፃናት
- መጠን ዕብዮት ህዝቢ መጠን ሞት

ዝመሳሰሉ ብዝርዝር ተመያይጥኩም ናብ ክፍለ ኣኻርቡ።

ተምሃሮ መልስኩም ከምዝስዕብ ምዃኑ ኣረጋግፁ፤ ፈለማ ብመሰረት ትንታኑ ስነ ህዝቢ መጠን ዝተወለዱ ህፃናትን መጠን ሞትን ምስ ሓፈሻዊ ጥዕና ህዝቢ ብምግንዛብ ዕብዮት ህዝቢ የመላኹት ምዃኑ ምርዳእ ኣገዳሲዮ። ስለዚ እዚ ኣገባብጣ መጠን ዝተወለዱን ዝሞቱን ብመንፅር 1000 ህዝቢ እናተገበጠ መጠን ዝተወለዱን ዝሞቱን ካብ 1000 እናተብሃሉዮ ዝግለፅ። ካብዚ ብተወሳኺ መጠን ዕብዮት ህዝብን ዘለዉ ለውጥታትን እንትግበጥ ድማ ኣብ ሓደ ዝተወሰነ ዓመት ውሽጢ በዝሒ ዝተወለዱ ህፃናት፣ ዝሞቱ ሰባት፣ ዝተሰደዱን ካብ ስደት ዝተመልሱን ኣብ ልዕሊ ዝተቐፀረ በዝሒ ህዝቢ ተገይሩዮ ዝግበጥ። ይኹን ደኣምበር እዚ ዓይነት ኣገባብጣ ብመሰረት ዕድመ ማእኸል ዝገበረ ትንታኑ ስለዝኾነ ዝተወሰነ ምዝባዕ ይርከቡሉዮ። ንኣብነት ጥዕንኡ ምሉእ ብምሉእ ኣብዝተማልኦ ሕብረተሰብ እንተወሲድና ብዕድመ ድፍእ ዘበሉ ዓበይቲ ብዙሓት ዝርከቡዎምን መናእሰይ ወለዶ ብበዝሒ ዝርከቡዎም ኣብ ትሕቲ ድኽነት ዝርከቡን እንትወዳደር መጠን ሞት ተመሳሳላይ ክኸውን ይኸእልዮ። ስለዚ ሰብ ሞያ ስነ ህዝቢ ካብ ከምዚ ዝመሰለ መዋጠጥን መካትዕን ሓሳባት ንምውፃእ ኣብ ዕድመ ዝተመስረተ ክፍፍል ህዝቢ ብምግዳፍ መጠን ምውላድ እኖታትን መጠን ብህይወት ነዊሕ ዕድመ ምንባርን ዝብሉ ክልተ ኣገደስቲ መዕቀንታትዮም ዝጥቀሙ።

መጠን ዓኻሚ ምውላድ እኖታትን መጠን ብህይወት ነዊሕ ዕድመ ምንባር እንትብሃሉ እንታይ ማለት ይመስለኩም? ንወለድኹምን ካልኦት ዓበይቲ ሰባትን ሓቲትኩም መልሲ ክትረኽቡ ፈትኑ። ዝለዓለ መጠን ዓኻሚ ምውላድ እኖታት ዘለወን ሃገራት ካብ ውሽጢ 1000 ህዝቢ ናብ 40 - 50 ዝኾኑ መጠን ውልደት ህፃናት ይህልወን። እዚ ማለት ሓንቲ እኖ (ኣዶ) ካብ 5 - 7 ቆልዑ ትወልድ ማለትዮ። ብተመሳሳሊ

ድማ ትሑት መጠን ዓቕሚ ምውላድ እኖታት ዘለዎን ሃገራት ካብ ውሽጢ 1000 ህዝቢ ናብ 15 - 20 ዝኾኑ መጠን ውልደት ህፃናት ይህልወን። እዚ ማለት ሓንቲ እኖ (አዶ) ብማእኸላይ 2 ቆልዑ ትወልድ ማለት'ዩ። ብህይወት ዝንበረሊ ዕድመ መብሓሕትኡ ህዝቢ ሓንቲ ሃገር ድሕሪ ክንደይ ዓመት ከምዝሞቱ ዝግበር መግለፂ ትንታኑ እዩ። ኣብዚ ዘለናዮ ዘመን ኣብ ምዕብላት ሃገራት እንትንርእይ ብህይወት ዝፀንሑሉ ማእኸላይ ዘመን 70 ዓመት እዩ። መጠን ሞት ድማ 10 ካብ 1000'ዩ።

ዕዮ ጉጅለ 1.14

ስለዚ ተምሃሮ ስነ ህዝቢ እንታይ ማለት'ዩ? ረብሓ ስነ ህዝቢ እንታይ'ዩ? ተምሃሮ ብሓዕሳ ቕልጡፍ ዕብዮት በዝሒ ህዝብን ሳዕቤናቱን ዝምልከት ኣብ 5^{ይን} 6^{ይን} ክፍልታት ዝተምሃርክምም ትዝክሩ ዶ? እንታይ ከምዝተምሃርኩም እናዘከርኩም ብዝርዝር ግለፁ። ኢኮኖሚያውን ማሕበራውን ረብሓ ስነ ህዝቢ ብዝርዝር ግለፁ። ኣረድኡ። መልሲ ናብ ክፍሊ ኣቕርቡ።

ዝረኽብክምም መልሲ ካብዚ ንታሕቲ ምስዘለዉ መሰረታዊ ቁምነገር ክንደየናይ ከምዝተኣሳሰር ኣገናዝቡ።

ስነ ህዝቢ ብሓዕሳ ማሕበራዊ ባህርያት ህዝብን ብብእዎኑ ዝርእይ ዕብዮትን ኣነፂሩ ዘርእይ እንትኸውን ነዞም ዝስዕቡ መረዳእታውን ብውኑ ሳይንሳዊ ብዝኾነ ጥበብ ይትንትን፣ ይንፅርን ይትግብርን እዩ።

ኩነታት ህዝቢ ብመንፅር ዕድመ፣ ልጅ፣ ስድራ፣ ኣካላዊ ኩነታት፣ ዓሌትን ብሄር ብሄረሰብን፣ ትሕዝቶ ስራሕ፣ መተሓዳደሪ እቶት፣ በዝሕን ፃዕቕን ህዝቢ፣ ተዋፅኦ

- ብምክንያት ውፅኢት መጠን ውልደት፣ መርዓን ኣዳርን፣ መጠን ሞት፣ መጠን እኖታት ዝወልደኦም ህፃናት ወዘተ ኣብ ስነ ህዝቢ ዝተርእዩ ለውጢ፣
- ስታቲስቲካዊ ፀብፃብ ስደትን ካብ ስደት መልስን ኣብ ኩነታት ኢኮኖሚ ሃገር ዘለዊ ውፅኢትን ሳዕቤንን ዝምልከት ትንታኑ፣
- ስታቲስቲካዊ ፀብፃብ ዝበኣት፣ ዘይሕጋውነትን ዓርሰ ቅትለትን ዝምልከት፣
- ደረጃ ትምህርትን ኩነታት ጥዕናን ህዝቢ ሃገር ይፅብፀብ፣
- ኢኮኖሚያውን ማሕበራውን ረብሓ ዘለዎም ስታቲስቲካዊ መረዳእታ ብፍላይ ድማ ምስ ቁጠባዊ ትሕዝቶን ኢንፎርገንን ዝተዛመዱ ትንታኑ ይስራዕ።

ለ. በዝሕን ዝርግሐን ህዝቢ ዓለም፤

ንጥፈት 1.3

ንቕልጡፍ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ መበገሲ ምክንያታት እንታይ'ዮም? ቕልጡፍ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ከመይ ክንቆፃፀር ንክእል? ምስ ልምዓትን ዕብየትን ሃገር ከመይ ይተኣሳስር?

መንግስቲ ኢትዮጵያ ኣብ ዘዳለዎ ትልሚ ዕብየትን ትራንስፎርሜሽንን (ካብ 2003 - 2007 ዓ.ም) ኣብ ገፅ 139 ብዛዕባ ስነ ህዝብን ልምዓትን ተገሊፀ ዘሎ ናብ ቤተ መጻሕፍቲ ቤት ትምህርትኹም ብምክያድ ኣንብቡ። ክተንብቡ እንተለኹም ድማ ኣብ ጠመተ ዝግበረሎም ኣንፈታት፣ ቀንዲ ሽቶታትን ስትራተጂ (ሜላታት) ኣፈፃፀማን ስነ ህዝብን ልምዓትን ዝብሉ ዛዕባታት እናተመያየጥኩም ኣንብቡ። ነዚ ዕሑፍ ምስ ትምህርትኹም ኣተኣሳስርዎም መምህርኩምውን ክሕግኩኹም ሕተትዎም። ዝበገሕኹምዎ ምርድዳኝ ናብ ክፍሊ ኣቕርብዎ።

ኣብ ሃንቲ ሃገር ኢኮኖሚያዊ ምዕባለን በዝሒ ህዝብን ተመጣጣንን ተመጋጋብን ምዕባለ ከርእይ ኣለዎ እንትበሃል እንታይ ማለት'ዩ? ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ሃገርን ምምጥጣን ሃፍትን እንታይ ማለት'ዩ? ቕልጡፍ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ እንታይ ሳዕቤን ኣለዎ? ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ኣብ ማሕበራዊ ግልጋሎት፣ ብርሰት ከባቢ፣ ብርሰት ደን፣ ብርሰት እንስሳት ዘገዳም፣ ካብ ዓቕን ንላዕሊ ጋህቢ፣ ፍግረ መሬትን ውሕስና ምግብን፣ ድክነትን ስእነት ስራሕን ብዝምልከት ዘለዎ ዕልዋ ብዝርዝር ግለፀ። በዝሒ ዕያል ኣብ ልዕሊ ስድራ ዝህልዎ ኢኮኖሚያውን ማሕበራውን ዕልዋታት ዘርዝሩ። እዚኦም ንጉጅለ መመያየጢ ዝቐረቡ ሕቶታት ብግቡእ ስርሕዎም።

ዕዮ ጉጅለ 1.15

ተምሃሮ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ዓለም ብኸመይ ኣገባብ እናወሰኸን እናዓበየን ከምዝመፀ ብመረዳእታ ኣደጊፍኩም ግለፀ። ብኣባር ተመያየጡሉ። ዝረኹብክምዎም መልሲ ካብዚ ንታሕቲ ምስዘሎ ኣበሬታ ክንደየናይ ከምዝቀራረብ ብዝርዝር ኣረድኡ። ብዙሕ ህዝቢ ዝነብሩለን ክፍለዓለማት ኣየኖት እየን? ብቕደም ሰዓብ ኣቐምጡ።

ተምሃሮ መልስኹም ምዝስዕብ ዝላይ ምጂኑ ኣረጋግፁ፤ ብመሰረት ፀብዓብ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ብ1 ዓ.ም.ፈ ድሕሪ ልደተ ክርስቶስ ዝነበረ በዝሒ ህዝቢ ዓለም 300 ሚሊዮን ከምዝነበረን ድሕሪ 1600 ዓመታት ድማ እዚ ቐፅሪ በዝሒ ህዝቢ ዓለም ናብ 600 ሚሊዮን በዒሑ ከምዝነበረ የመልክት። ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ዓለም ቕልጡፍ ኣይነበረን። እዚ ዝኾነሉ ብምክንያት ዝነበረ ጠባይ ኣየር፣ ሓደጋታት ተፈጥሮ፣ ህፅረት ቀረብ ምግብ፣ ጥምየትን ብተደጋጋሚ ዝነበረ ኩናትን እዩ ነይሩ።

ብ1900 ዓ.ም.ፈ. ድማ በዝሒ ህዝቢ ዓለም ናብ 1.65 ቢሊዮን በዒሉ እንትነብር ኣብ 1960 ዓ.ም.ፈ. እዚ ቐፅሪ በዝሒ ህዝቢ ዓለም ናብ 3.04 ቢሊዮን ደይቡ። እዚ ማለት ድማ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ብዓመት 2 ሚሊታዊ ከምዝነበረ የመልክት።

ኣብ 1999 ዓ.ም.ፈ. እዚ ቐፅሪ በዝሒ ህዝቢ ናብ 6 ቢሊዮን በዒሉ። ስለዚ ብማእኸላይ ኣብ ዓመት 77 ሚሊዮን ህዝቢ እናወሰኸ ይመፅእ ከምዘሎን እዚ ድማ 1.3 ሚሊታዊ ከምዝኸነ የመላኸት።

ኣብ 2006 ዓ.ም.ፈ. ድማ እዚ በዝሒ ህዝቢ ዓለም ናብ 6.12 ቢሊዮን በዒሉ። ይኹን ደኣምበር ኣብ ኣፍሪካ እንትንርእይ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ኣብ መብዛሕትኡን ሃገራት ልዕሊ 2.5 ሚሊታዊ እንትኸውን ኣብ ሃገርና ኢትዮጵያ ድማ 2.7 ሚሊታዊ እዩ።

ኣብ ኣፍሪካ ዋላኳ ሰፊሕ በረኻነትን ምድረበዳነትን ኣብ ሰሃራ፣ ካላሃሪን ናሚብን ዝበሃሉ ሰብ ዘይነብረለንን ህዝቢ ዘይብለንን ቦታታት እንተሃለዉ ዝለዓለ መጠን ዕብየት ህዝቢ ምህላዉ ኣይተረፈን። ካብዚ እንርድኦ ኣብዘይማዕበሉ ሃገራት ዘሎ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ኣዐርዩ እናወሰኸ ይኸይድ ከምዘሎ።

ካብዚ ዝቐረበ መረዳእታ ውዱብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም እንርድኦ መሰረታዊ ሓቂ እንተሃለዉ በዝሒ ቐፅሪ ህዝቢ ዓለም ብጣዕሚ ቐልጠፍ ብዝኸነ መንገዲ እናዓበየዩ ይኸይድ ከምዘሎ። እዚ ማለት ቐፅሪ በዝሒ ህዝቢ ዓለም ብብሰከንድ ብ2.7 ሰብ ከምዝውስኸን ኣብ ሓደ ደቂቓ ውሽጢ ድማ ክሳብ 249 ከምዝውለዱን መፅናዕቲ ሕቡራት መንግስታት ኣመሪካ የመልክት። ካብዚም ዝውለዱ ውሽጢ ድማ ኣብ ሓደ ደቂቓ 108 ስለዝሞቱ 141 ጥራሕ ብብደቁቐኡ በዝሒ ህዝቢ ዓለም ብቐፅሪ ይውስኸ ማለትዩ። ካብዚ ዝርኣይ ወሰኸ ውሽጢ 95 ሚሊታዊ ኣብ ዘይማዕበሉ ሃገራት ዓለም ዝምዝገቡዩ።

ብመሰረትዚ ፀብዓብ በዝሒ ህዝቢ ዓለም ኣብ 2012 ዓ.ም.ፈ. ናብ 7 ቢሊዮን ከምዝበፀሕ ተመልኪቱዩ። ኣብ 2050 ዓ.ም.ፈ. በዝሒ ህዝቢ ዓለም ናብ 9.2 ቢሊዮን ከምዝበፀሕዩ። ብመሰረትዚ ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ናብ 0.34 ሚሊታዊ ክንክይዩ። በዚ ግዜ በዝሒ ህዝብም ልዕሊ 100 ሚሊዮን ዝበፀሑ ሃገራት ሕዚ ካብዘለዉ 10 ሃገራት ናብ 18 ሃገራት ክብፀሑዮም።

እምበኣርክስ ተምሃሮ ነዚ መረዳእታ መሰረት ብምግባር ካብዚ ንታሕቲ ዘሎ ሰደቓ ብዝርዝር ተመያየጡሉ። እንታይ መልእኽቲ ከምዘለዎውን ብሓባር ተረድእዎ።

አህጉራት	1750	1800	1850	1900	1950	2000	2050
በዝሐ ህዝቢ ብሚሊዮን							
አፍሪካ	106	107	111	133	228	797	1,846
እስያ	502	635	809	947	1,437	3,689	5,369
አውሮፓ	163	203	276	408	546	727	642
ሃገራት ላቲን አመሪካን ካሪቢያንን	16	24	38	74	166	523	480
ሰሜን አመሪካ	2	7	26	82	221	481	722
አውስትራሊያ፣ ኒውዚላንድን ደሴታት ፓሲፊክ	2	2	2	6	12	30	45
ድምር	791	978	1,262	1,650	2,556	6,073	9,104
አህጉራት	1,750	1,800	1,850	1,900	1,950	2,000	2,050
ዝርግሐ ህዝቢ ብሚሊታዊ							
አፍሪካ	13.4	10.9	8.8	8.1	8.9	13.1	20.3
እስያ	63.5	64.9	64.1	57.4	56.2	60.7	59.0
አውሮፓ	20.6	20.8	21.9	24.7	21.4	12.0	7.1
ሃገራት ላቲን አመሪካን ካሪቢያንን	2.0	2.5	3.0	4.5	6.5	8.6	5.3
ሰሜን አመሪካ	0.3	0.7	2.1	5.0	8.6	7.9	7.9
አውስትራሊያ፣ ኒውዚላንድን ደሴታት ፓሲፊክ	0.3	0.2	0.2	0.4	0.5	0.5	0.5

ፍልፍል ሓበሬታ: United States Census Bureau

ስደቻ 1.2: ሰደቻ፣ ዕብዩት በዝሐ ህዝቢ ዓለምን ዝርግሐን አብ ሰለስተ ሚሊቲ ዓመታት

ዕዮ ጉጅለ 1.16

- ዕብዩት በዝሐ ህዝቢ ንልምዓት ሃገር ሃደጋ ድዩ ወይስ ፀጋ? ብዙሕ ህዝቢ ዘለወን ሃገራት እንመንገዩን? ብቕደም ሰዓብ ሰለስተ ግለፅ።
- ኣብ 1999 ዓ.ም.ፈ ዕድሚኦም ትሕቲ 15 ዓመትን ልዕሊ 60 ዓመትን ንዝነበረ በዝሐ ምስ 2050 ዓ.ም.ፈ ብምግንዛብ ዕብዩት በዝሐ ህዝቢ ክሳብ ክንደየናይ ክምዘተሓሳስብ ብንፁር ኣሃዳዊ መግለጻ ኣረድኡ።
- ኣፍሪካ ኣብ እስያ ቀዲላ ብዙሕ ህዝቢ ዝነበሩሉ ክከብሩዎምዮ። ኣብ ኣፍሪካ ካብዘሎ በዝሐ ህዝቢ ንላዕሊ ኣብ ህንድን ቻይናን ዘሎ በዝሐ ህዝቢ ኣዕርዩ

ይበዘሉ። ቻይና ኣብዚ ሕዚ እዋን ኣብ ዓለም ኣብ ቅድሚት ዝርከቡ ምዕባላት ሃገር እናኣተወት እንትትርከብ ኣፍሪካ ግና ብድኽነትን ጥምየትን እያ ትፍለጥ። ንምንታይ? ብሓባር ተመያየጡሉ።

- ዝስዕብ ሰደቓ ብምርኣይ'ውን ብሃዕባ መጠን ዝውለዱ ህፃናት፣ መጠን ሞት፣ መጠን ተፈጥሯዊ ወሰኽ በዝሒ ህዝቢ፣ መጠን ሓፈሻዊ ዕብየት ህዝቢ ክፍለዓለማት ተመያየጡ። መጠን ምውላድ እናታት'ውን ተመያየጡሉ።

አህጉራት	መጠን ዝተወለዱ ህፃናት ኣብ 1000 ህዝቢ	መጠን ሞት ኣብ 1000 ህዝቢ	ዕፁይ ቕፅሪ ስዱዳት ኣብ 1000 ህዝቢ	መጠን ተፈጥሯዊ ወሰኽ (%)	መጠን ሓፈሻዊ ዕብየት ህዝቢ (%)
ኣፍሪካ	35.1	13.4	0.1	2.17	2.18
ሰሜን ኣመሪካ	16.6	7.2	1.0	0.94	1.04
ደቡብ ኣመሪካ	17.9	6.1	-0.3	1.18	1.15
እስያ	19.1	7.0	-0.4	1.21	1.17
ኣውሮፓ	10.2	11.7	1.1	-0.15	-0.04
ኣውስትራሊያ፣ ኔወዚላንድን ደሴታት ፓሲፊክ	16.2	7.3	2.5	0.89	1.14
ማእኸላይ ዕሟቕ ዓለም	20.1	8.4	-0.1	1.17	1.17

ፍልፍል ሓበሬታ: United States Census Bureau

ሰደቓ 1.3: ኣገደስቲ ሓበሬታ ፀብዓብ ህዝቢ ዓለም ብ2007 ዓ.ም.ፈ.

ተምሃሮ መልስኹም ምዝስዕብ ዝሳነይ ምዃኑ ኣረጋግፁ፤ ብመሰረት ፀብዓብ ውዱብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ብ1999 ዓ.ም.ፈ. 30 ሚሊታዊ ህዝቢ ዓለም ዕድሜኦም ትሕቲ 15 ዝኾኑ ህፃናት እንትኾኑ ዕድሜኦም ልዕሊ 60 ዝኾኑ ድማ 10 ሚሊታዊ ነይሮም። ብመሰረት ኣብ ላዕሊ ዝተመልከተ ዕብየት መጠን ህዝቢ እናነከየ እንትኸይድ ድማ ብ2050 ዓ.ም.ፈ. ዕድሜኦም ልዕሊ 60 ዓመት ዝኾኑ ኣረጋውያን ንትሕቲ 15 ዓመት ዝዕድሙ ህፃናት ብበዝሒ ክዕብልልዎምዮም።

ብመሰረትዚ ድማ ዕድሜኦም ትሕቲ 15 ዓመት ዝኾኑ ህፃናት ኣብ ሕዚ ዘለውዎ 30% ናብ ዒስራ ሚሊታዊ ዝወርድ እንትኸውን ዕድሜኦም ልዕሊ 60 ዓመት ዝኾኑ ኣረጋውያን ኣብቲ ሕዚ ዘለዎ 10% ናብ 22% ክዓብይዮ። እዚ ዝሕብረና ንቕድሚት ዝህልወና ዕብየት በዝሒ ህዝቢ ክሳብ ክንደየናይ ዝተሓላለኸ ምዃኑ የረድእና። ኣብ ዓለም ዝበዝሐ ህዝቢ ዘለዎ ሃገር ህንዲ እንትትኸውን 1.52 ቢሊዮን ህዝቢ ኣለዎ። ብኻልኣይ ደረጃ ብዙሕ ህዝቢ ዘለዎ ሃገር ድማ ቻይና እንትትኸውን 1.47 ቢሊዮን ኣለዎ። ብሳልላይ ደረጃ ብበዝሒ ህዝቢ ዝተመዝገበት ሃገር ሕቡራት መንግስታት ኣመሪካ እንትትኸውን 350 ሚሊዮን ህዝቢ ኣለዎ።

ካሊእ አገዳሲ ቁምነገር መጠን ምውላድ እኖታት ኣብ ብምልኦም ሃገራት ዓለም እናነከየ ዝመፀ ምዃኑዮ። ኣብ 1950 ዓ.ም.ፈ ዝነበረ ምስ 1990 ዓ.ም.ፈ እንትነፃፀር መጠን ምውላድ እኖታት ብብክፍለዓለማዊ ነክዩ እዩ። ንኣብነት ኣብ እስያ ብ1950 ሓንቲ እኖ (አዶ) ብማእኸላይ ትወልዶም ካብዝነበሩ 5.9 ህፃናት ብ1990ታት ናብ 2.6 ነክዩ፤ ኣብ ሓውሲ ሰሃራ ሃገራት ኣፍሪካ ካብ 6.5 ናብ 5.5 ወሪዱ፤ ኣብ ላቲን ኣመሪካን ካሪቢያንን ካብ 5.9 ናብ 2.7 ነክዩ፤ ኣብ ሰሜን ኣፍሪካን ምዕራብ እስያን ካብ 6.6 ናብ 3.5 ኣንቆልቑሉ፤ ኣብ ኣውሮፓ ካብ 2.6 ናብ 1.4 እንትንክይ ኣብ ሰሜን ኣመሪካ ካብ 3.5 ናብ 2.0 ወሪዱዮ።

ስለዚ ኣብ ሓድ ሓዶ ኣህጉራት (ክፍለዓለማት) ሓንቲ እኖ ትወልዶም ካብዝነበረት ብማእኸላይ 2.1 ንታሕቲ ክወርድ ክኢሉዮ። ቀንዲ ምኽንያትዚ ምንካይ መጠን ምውላድ እኖታት ወዕኢት ሓፊሻዊ ምምሕዳሽ እኖታት ኣብ ሕብረተሰብን ልዑል ግንዛብ ምጣነ ስድራ ምሓዘንንዮ። ስለዚ እኖታት ብዝረኽቡኦ ተኸታታላይ ትምህርቲ ውሑድ በዝሒ ስድራ ክህልወን፤ ህፃናት ንኸይሞትወን ግቡእ ክንክን ይገብራ ምህላወን፤ ዝውለዱ ህፃናት ጥዕንኦም ተሃልዮ ክዓብዩ ይገብራ ስለዘለዎን ደቀን ናብ ትምህርቲ ብምስዳደን ዝመፀ ለውጢ እዩ።

ዕዮ ጉጅለ 1.17

- 1 ተምሃሮ ቀፂሊ ዘሎ ሰደቓ መሰረት ብምግባር ኣብ ሃገራት ኣፍሪካ ይርአይ ዘሎ መጠን ዝተወለዱ ህፃናትን መጠን ሞትን ብዝምልከት ተመያየጡ። ዝተሓተን ዝለዓለን መጠን ዝውለዱ ህፃናትን መጠን ሞትን እናነፃፀርኩም ተመያየጡ። ኣብ ኣፍሪካ ይርአይ ዘሎ መጠን ዝውለዱ ህፃናትን መጠን ሞትን ምስ ሃገራት ቻይና፣ ህንዲ፣ ኣመሪካ፣ እንግሊዝን ጀርመንን ዝመሳሰሉ ሃገራት ኣገናዝብዎ። ነቲ ፍልልይ መሰረት ብምግባር'ውን ንምንታይ ከምኡ ክኸውን ከምዝኸኣለ ኣረድኡ።
 - 2 ዝርግሖ በዝሒ ህዝቢ እንታይ ማለትዮ? ከመይ ይግለፅ? ምስዚ ብምትእስሳር ነዞም ዝስዕቡ ኣምራት ብዝርዝር ተመያየጡሎም።
 - ዝርግሖ ህዝቢ
 - ዓዕቂ (ፀቕጢ) ህዝቢ
 - ብዙሕ ህዝቢ ዝነበረሎም
 - ስሕው ህዝቢ ዝነበረሎም
- ★ ንዝርግሖ፣ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ወሰንቲ ዝኾኑ ቁልፊ ባኢታታት ብዝርዝር ግለፁ። ተመያየጡሎም'ውን።

ሃገራት	መጠን ዝተወለዱ ህፃናት ኣብ 1000 ህዝቢ	መጠን ሞት ኣብ 1000 ህዝቢ	ሃገራት	መጠን ዝተወለዱ ህፃናት ኣብ 1000 ህዝቢ	መጠን ሞት ኣብ 1000 ህዝቢ
ዝተወሰኑ ሃገራት ኣፍሪካ					
ኢትዮጵያ	37.4	14.7	ሞዛምቢክ	38.5	20.5
ኤርትራ	34	9.4	ግብጊ	22.5	5.1
ሶማሊያ	44.6	26.3	ማዳጋስካ	38.6	8.5
ኬንያ	38.9	10.9	ማላዊ	42.1	18.2
ጂቡቲ			ሊብያ	26.1	3.5
ሱዳን	34.9	14.4	ማውሪታንያ	40.6	11.9
ኡጋንዳ	48.1	12.6	ደቡብ ኣፍሪካ	17.9	22.4
ቡሩንዲ	42	13.2	ጋና	29.9	9.6
ታንዛኒያ	36	13.4	ኒጄር	50.2	20.6
ዚምባብዌ	27.7	21.8	ናይጄሪያ	40.2	16.2
ዛምቢያ	40.8	21.5	ማሊ	49.6	16.5
ካልኦት ሃገራት					
ኣመሪካ	14.2	8.3	ጅርመን	8.2	10.2
እንግሊዝ	10.7	10.1	ቻይና	13.4	7
ህንዲ	22.7	6.6			

ሰደቓ 1.4: ሰደቓ፣ ተወሳኺ ሓበሬታ ፀብፃብ ህዝቢ ዓለም ብ2007 ዓ.ም.ፈ.

ተምሃሮ መልስኹም ምዝስብ ዝሰነይ ምዃኑ ኣረጋግፁ፤ ዝርግሐ በዝሒ ህዝቢ ምርኣይ ኣገዳሲ ይኸውን ማለት እዩ። ዝርግሐ በዝሒ ህዝቢ ማለት ኣብ ዝተፈላለዩ ቦታን ከባብታትን ከተማን ገጠርን፣ ደጉዓን ከበላን መታሕትን ቆላን፣ ውሽጢ ሃገርን ገማግም ባሕርታትን ወዘተ ዘሎ በዝሒ ህዝብን ስርዓት ኣዘረጋግሐኩም ዘመልክትዮ። ሰባት ብኸመይ ኣገባብ ኣብዝተፈላለዩ ከባብታት መሬት ዓለም ተዘርጊሖም ይነበሩ ከምዘለዉ ዘርእዮናዮ። ፃዕቅን ፀቕጥን ህዝቢ ድማ ኣብ ሓደ ትርብዒት ኪሎ ሜትር ውሽጢ ዝህልዉ በዝሒ ሰባት ተፀብቢቡ ንፈኸቦ ውዕኢት እዩ። ኣብ ከተማታት፣ ገማግም ባሕርታትን ጥቓ ፃበይቲ ሩባታትን ብጣዕሚ ዝለዓለ ቐፅፅ ዘለዎ በዝሒ ህዝቢ ይነበሩ።

ጥምር ኣቢልካ እንትርእይ ንዝርግሐ፣ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ወሰንቲ ዝኾኑ ቐፅፅ ባእታታት ዝበሃሉ እዞም ዝሰዕቡዮም ነይሮም።

- 1 ነባሪ ኣዮርን ጠባይ ኣዮርን
- 2 ኣቀማምጣ ገፀ ምድርን
- 3 ፀቕጢ ህዝቢ

- 4 ቀረብ ማይን ፅሩይ ማይን
- 5 ዓይነታት ሓመድን ልሙዕነት መሬትን
- 6 እፅዋት፣ ሓምላዊ ጃፅላመፅሊ፣ ቀወምቲ ተኸልታት፣ አሕምልቲ፣ ፍረምረን አግራብን
- 7 ሕማማት ቆላን ትሮፒካልን
- 8 ባልፅ አዝርእቲ ዝኾኑ አንበጣን በርኖስን
- 9 ኩነታት ፖለቲካ
- 10 ኩነታት ኢኮኖሚ
- 11 ርክባትን ዝምድናታትን
- 12 ፀጋታትን ሃፍቲ ተፈጥሮን ይርከብዎም፡፡

ዕዮ ጉጅለ 1.18

- 1 ተምሃሮ ንምንታይ ይመስለኩም ኣብ ተወሰነ ከባቢ ብዙሕ ህዝቢ ብፃዕቕ ዝነብርን ኣብ ተወሰነ ከባቢ ድማ ስሕው ብዝበለ መልክዑ ዝነብር? ኣብ ተወሰነ ከባቢ ብዙሕ ህዝቢ ብፃዕቕ ክነብሩሉ ዝኸእሉሉን ብአንፃሩ ድማ ስሕው ኢሎም ክነብሩ ዝግደዱሉን ኩነታት ኣሎ፡፡ ነዚ ከምዚ ዓይነት ተርእዮ ዝርግሐን አሰፋፍራን ህዝቢ ቐልፊ መንቀሊ ምኽንያት ተገይሩ ዝውሰድ ኣብ ዝስዕብ ሰደቓ ብዝርዝር ተመልኪቱሎ፡፡ ተመያየጡሉ፡፡
- 2 ነዚ ዝስዕብ ሰደቓ መሰረት ብምግባርን ኣብ ክልተ ጉጅለ ተመቐልኩምን ብዛዕባ ዕብዮት በዝሒ ህዝብን ዝርግሐ ህዝብን ዓለም ብዝምልከት ተመያየጡ፡፡ ተኻትዑ፡፡ ምስ ኩነታት ሃገርና'ውን ኣገናዝብዎ፡፡
- 3 ኣብ ጣብያኹም፣ ወረዳኹምን / ከተማኹምን ትግራይን ከምኡ'ውን ብደረጃ ሃገር ዝተርእየ ዕብዮት በዝሒ ህዝብን ዝርግሐን ብዝምልከት ተመያየጡ፡፡
- 4 ሰደቓ ምኽንያት ዝርግሐ ፅዑቕን ስሕውን ህዝቢ ዓለም መሰረት ብምግባር እቶም ዝተመልከቱ ወሰንቲ ባእታታት ብከመይ ኣገባብ ብዙሕ ህዝቢ ወይድማ ውሑድ (ስሕው) ህዝቢ ንክህልው ምኽንያት ከምዝኾኑ ተመያየጡ፡፡ መልሲ ናብ ክፍሊ ብፅሑፍ ኣቕርቡ፡፡
- 5 ንዝርግሐ፣ አሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ወሰንቲ ባእታታት ተባሂሎም ዝተመልከቱ ብኸመይ ኣገባብ ብዙሕ ህዝቢ ንክህልውን ውሑድ (ስሕው) ህዝቢ ንክህልውን ምኽንያት ከምዝኾኑ ብዝርዝር እናተመያየጥኩም ኣብ ደፍተርኩም መልሲ ፅሓፉ፡፡ ዝሰራሕኩምዎ መልሲ ምስዚ ስዒቡ ዝርከብ ሰደቓ ኣገናዝብዎ፡፡

ሰደቻ 1.5: መመያየጢ ሰደቻ፣ ምክንያታት ዝርግሐ ዕውቅን ስሑውን ህዝቢ ዓለም

ወሰንቲ ባእታታት	ብዙሕ ህዝቢ ንክህልዉ ምክንያታት ዝኾኑ	ውሑድ ህዝቢ ንክህልዉ ምክንያታት ዝኾኑ
አቀማምጣ ገፀ ምድርን ነባሪ አየር	ምቕው ቅሉዕ ማይዳ ስነ መሬትንምንባርን አሰፋፍራን ሰሓባይን ተብሃላይን እዩ። ምቕውን ልሙዕን ሓመድ ምህላዉ ንብዙሓት ተብሃሊ ይኸውን። ንኣብነት ደልታ ፍባ ናይል ምርአይ ይከአል። ደጉዓን ከበሳን፣ ቅናት ምድሪ	መፀገማይን እምባታት ከምኡውን ኅቦታት ዝበዝሕዎ ከባቢ ንምንባር አፀጋሚዮ። ንኣብነት ኣብ እምባ ሂማላይስ ምንባር መፀገማይ እዩ። መታሕት፣ ቅናት ምድሪ፣ ምድረበዳን በረኻን ...
ጠባይ አየርን ከባቢ አየር	ማእኸላይን ምቕው ጠባይ አየር ዘለዎ ከባቢ ንምንባር ሰሓባይን ተብሃላይን። ደረቕ፣ ሃሩርን ዕብውብ ጠባይ አየር ንጥዕና ምቕው ኣይኮነን። ደጉዓ፣ በረኻትን ከበሳታት ቦታታትን...	መፀገማይ፣ ደረቕ፣ ዕብውብ ጠባይ አየር ንምንባር መፀገማይ ስለዝኾነ ነበርቲ ኣይስሕብን። መታሕት፣ ምድረበዳን፣ ሃሩርን
ቀረብ ማይን ዕሩይማይን	ቀረብ ዕሩይ ዝስተይ ማይ ንምንባርን አሰፋፍራን ወሳናይ ጥራሕ ዘይኮነስ ዘተባብዕዮ። ሓፊስ ማይ ኣብዘለዎ ምንባር ከቢድዮ። ቀጢን ማይ ኣብዘለዎ ተጠላቢዮ።	ሕዕረት ቀረብ ማይ ዘለዎ፣ ቀረብ ማይ ስሩዕን ብቐፃልነት ዘይርከቦን፣ ወይድማ ዝተበከለን ዕሩይ ዘይኮነ ማይ ዘለዎ ወዘተ ንዕገናን ዕርየትን መፀገማይ ስለዝኾነ ንምንባር ኣይምረዕን።
ፀጋታትን ሃፍቲ ተፈጥሮን	ፀጋታት ሃፍቲ ተፈጥሮን ማእድናትን ዘለዎ ሃገር ክንድዝድለይ ህዝባ ክትቅልብ ስለትኸእል ንምንባር ብዙሕ ህዝቢ ይዕድምዮ። ንኣብነት ነዳዲ ዘለወን፣ ፀሊም ፈሓም ዘለወን፣ ወርቅን ብርን ዘለወን፣ ስኒ ሓርማዝ ዘለወን፣ ሃፍቲ እንስሳን ኣግራብን ዘለወን ብምሉኡን ክምድላየን ክንድዝድለይ በዝሒ ህዝቢ ክነብረለን ይዕድማ ማለትዮ። እንግሊዝ ዘለዎ ሃፍቲ ፀሊም ፈሓም ...	መብዛሕትኡን ሃገራት ኣፍሪካ ፀጋታት ሃፍቲ ተፈጥሮ የብለንን ወይድማ ዘለወን ብዝግባእ ዓቕሚ ብቴክኖሎጂ እናተሓዘፉ ፋይናንሳዊ ዓቕሞም ኣየዕበይሉን። ንኣብነት ሞዛምቢክ።
ዓይነታት ሓመድን ልሙዕነት መሬትን	ልሙዕ ሓመድ ዘለዎ መሬት፣ ዋልካን ዝተባረየ ሓመድ ደልታ ፍባ ዘለዎ ከባቢ፣ ዝተደኸዐ ሓመድ ዘለዎ ወዘተ ንልምዓት ሕርሻ ምቕው ዝኾነ ብዙሕ ሰብ ክነብረሉ ዝዕድም ተብሃሊ እዩ። ንኣብነት ደልታ ፍባ ናይል። ምህርቲ ልምዓት ሕርሻ ዝሕፈሱ ማለትዮ።	ረቂቅ መሬት፣ ምህርታውነት ዘየተባብዕ ሓመድ፣ ዝተጎድኡን ዝተበከለን ሓመድን መሬት ብዙሕ ውዕኢት ልምዓት ሕርሻ ዝሕፈሱ ስለዘይኮነ ብዙሕ ህዝቢ ክነብረሉ ዝዕድም ኣይኮነን። በረኻ ሳሕል ዘሎ ሓመድን መሬትን ንኣብነት ሰብ ንክነብረሉ ዝዕድም ኣይኮነን።

ወሰንቲ ባእታታት	ብዙሕ ህዝቢ ንክህልዉ ምኽንያት ዝኾኑ	ውሑድ ህዝቢ ንክህልዉ ምኽንያት ዝኾኑ
<p>ሓምላዊ ቆይታ፣ ቀወምቲ ተኸልታት፣ አሕምልቲ፣ ፍረምረ፣ እዕዋትን አግራብን</p>	<p>ማእኸላይ ጠባይ አየርን ምቕው ከባብያዊ አየር ዘለዎም ከባብታት ንቆይታይ ተኸልታትን ፍረምረን ብቐለሉ ዝጥዕም ስለዝኾነ ዝሰማማዕዮ። ተኸልታት፣ ፍረምረ፣ ሓምልታትን ከምኡውን አግራባት ዝሰቐልዎም ከባብታት ንምንባር ምቕውዮም።</p>	<p>ቆይታ፣ ቀወምቲ ተኸልታት፣ ሓምልታት፣ ፍረምረ፣ አታኸልታትን አግራብን ዘየቡቅል ከባብን ዘይርከቡሉ ቦታታትን ንምንባር ብዙሕ ሰብ ይፍንፍኖን ይፀልኩን ጥራሕ ዘይኮነስ ከቢድውን እዩ።</p>
<p>ሕማማት ቆላን ትሮፒካልን፣ ባልዕ አዝርእቲ ዝኾኑ አንበጣን ባርኖስን</p>	<p>ሕማም ሰብን ባልእ አዝርእትን ከም ንአብነት ሕማማት ቆላ ዝኾኑ ዓሶ፣ ሓንጎል ዓሶ፣ ፍሉ፣ ወራር አንበጣን ባርኖስን ንምክልኻል ዘኸእል ፋይናንሳውን ገንዘባውን ከምኡውን ማቴሪያላውን ዓቕሚ ዘለዎ ሃገር ንምንባር ዝሓሸ ኩነታት ስለዘለዎን የብህጋዮን።</p>	<p>አብ ኢኳቶሪያልን ትሮፒካልን ዝርከቡ ሃገራት ምስ ሕማማትን ወራር አምበጣን ባርኖስን ዝተአሳሰሩ ብዙሓት ሕማማትን ባልእ አዝርእትን ስለዘለዉ ህዝቢ ንክነብረሎም መግምቲዮም። ዓሶን ብልሃርዝያን ቀተልቲ ዝኾኑሎም ከባብታት ምንባር አይዕድምን።</p>
<p>ፖለቲካዊ ኩነታት</p>	<p>ፖለቲካዊ ኩነታት ሃገራት ብዙሓት ንክነብሩለን ዕድል ይህብዮ። ሰላምን ቅሳነትን ከምኡውን ንኢንቨስትመት ዝዕድም ዝተረጋገአ መንግስታዊ ስርዓት ምህላዉ ብዙሕ ሰብ ሰራሕ ክነብርን አብ ንግዳዊ ምንቅስቃስ ክነጥፍን ይመርፅ። ንአብነት ብራዚል ትጥቀስ።</p>	<p>አብ ገጠራት ብዙሕ ኢንቨስትመንት ስለዘየለ እንተሃለዎውን ንህዝቢ ገጠር መሊኡ ዕድል ስራሕ ዝፈጥር ስለዘይኮነ ምስቲ ዘሎ ኩነታት ሕርሻ ተደሚሩ ውሑድ ህዝቢ ክነብረሉ ግድን ይኸውን።</p>
<p>መሰረተ ልምዓት ኢንቨስትመንት ንኢኮኖሚያዊ ልምዓት አሳልጦ ዝለዓለ አበርክቶ አለዎ።</p>		
<p>ቁጠባውን ኢኮኖሚያውን ኩነታት</p>	<p>ጥዕና ዘለዎ ሃዋህው ኢኮኖሚ ምህላዉ፣ ኢንዱስትሪታት ምህላወን፣ ቴክኖሎጂ ምግፍሑ፣ መርበብ ቴክኖሎጂ ሓበሬታ ምዝርግሑ፣ ትካላት ትምህርትን ጥዕናን ምህላዎም፣ ንምሉእ ህዝቢ ዝሸከም መሓውር ቁጠባን ኢኮኖሚን ምህላዉ ወዘተ ህዝቢ ንክነብረሎም ብገፊሑ ይዕድም።</p>	<p>ዘይማዕበለ ኢኮኖሚን ድሑር መሰረተ ልምዓት ኢንቨስትመንት አብዝለዎ ብዙሕ ሕዝቢ ክነብር አይዕድምን። ንመነባብሮ ህዝቢ ዝሸከም ኢኮኖሚ ዘይብላ ሃገር (ከተማ) ብዙሕ ህዝቢ ክነብረላ አይኸእልን። ንአብነት ሞካምቢክ። ሰፊሕ መሬት ውሑድ ህዝቢ።</p>
<p>ርክባትን ዝምድናታትን</p>	<p>ተፈጥሯዊ ወይድማ ሰብ ስራሕ ሚላ መራኸብትን ዝምድናን ምህላዉ ብዙሕ ነባራይ ንክህልው ወሳኛይ ተራ አለዎ። ንአብነት ከተማ ብራዚል ብወደብ አቢላ ዝመስረተቶ ሚላ መራኸብን ዝምድናታትን ብዙሕ ሰብ ንክነብረላ ክትዕድም አኸኢልዎ። አማዞንውን ዓብዪ ተራ ነይርዎ።</p>	<p>ድኹም ተፈጥሯውን ሰብ ስራሕን ሚላ ዝምድናን መራኸብትን እንትህልውን ነዚ ድማ ክልውጥን ከመሓይሽን ዝሓረነ ኢንቨስትመንት አብዘይብሉ ህዝቢ ክነብር አይዕድምን። ብዙሕ ሰብ አይነብረሎምን። ንአብነት ስኮትላንድ።</p>

1.3.2 መንቀልታት ኣፈላላይ ዝርግሐ ህዝቢ

ዕዮ ጉጅለ 1.19

ተምሃሮ ኣብ 7^ይ ኸፍሊ ብዛዕባ ኣፈላላይ ባህሊ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝብታት ብዝምልከት ተማሃርኩም ነይርኩም፡፡ እንታይ ትዝክሩ? ንትዝክርዎ መሰረት ገይርኩም ኣሰፋፍራ ህዝቢ እንታይ ማለት ከምዝኾነ ግለፁ፡፡ መነባብሮ ህዝቢ ኸ እንታይ ማለትዮ? ብዛዕባ ምኽንያታት ንኣፈላላይ ኣሰፋፍራን ባህልን ህዝቢ ኣመልኪቱ ኣብ 5^ይ፣ 6^ይን 7^ይን ኸፍልታት ዝተምሃርኩምዎ ትዝክሩ ዶ? ህዝቢ ኣብ ከተማን ኣብ ገጠርን እንትሰፍሩ እንታይ ረቕሓ መሰረት ዝገብሩ ይመስለኩም? ኣሰፋፍራ ህዝቢ እንታይ ማለትዮ? መነባብሮ ህዝቢ ኸ እንታይ ማለትዮ? ዝርግሐ ህዝቢ ምስ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ከመይ ይተኣሳስር ይመስለኩም? ቀንዲ ምኽንያታት ዝርግሐን ኣሰፋፍራን ህዝቢ እንታይ ከምዝኾኑ ብዝርዝር ኣረድኡ፡፡

ሀ. ቀንዲ ምኽንያታት ዝርግሐን ኣሰፋፍራን ህዝቢ፡

ቀንዲ ምኽንያታት ኣፈላላይ ዝርግሐ፣ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ሃገራት ዓለም ኣብ ክልተ ባእታታት መቐልካ ክርኣይ ዝኸእልዮ፡፡ እዚኦም ተፈጥሮኣውን ሰብኣውን ዝበሃሉዮም፡፡

- 1 **ተፈጥሮኣውን ፊዚካላውን ባእታታት፡** ከም ነባሪ ኣየር፣ ጠባይ ኣየር (ክሌማ)፣ ኣቀማምጣ መሬት፣ እምባታት፣ ግድምታት፣ ደጉዓ፣ ከበሳ፣ ብራኽ፣ መታሕት፣ ቆላ፣ ሃሩር፣ ምድረበዳነት፣ ሳዕሪ መሬት፣ ልምዑነት መሬት፣ ቀረብ ማይ፣ ከባብያዊ ጥዕና፣ ሃፍቲ ተፈጥሮ፣ ማእድን፣ ስነ መሬታዊ መርክቦ፣ ኣግራባትን ተኸልታትን ወዘተ ዝመሳሰሉ ተፈጥሮኣዊ ባእታታት ዝሓወሰዮ፡፡ ስለዚ ኣብ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ከተማን ገጠርን ኣፈላላይ ንምፍጣር መንቀሊ ምኽንያታት ዝኾኑ ተፈጥሮኣውን ፊዚካላውን ባእታታት ንኣብነት ኣቀማምጣ መሬት፣ ሃፍትታት ተፈጥሮ ውሽጢ መሬትን ልዕሊ መሬትን፣ ጠባይ ኣየር፣ ቀረብ ማይ፣ ልምዑነት መሬት፣ ግድሚ መሬት፣ ከውሒ መሬት፣ ወዘተ ክጥቀሱ ዝኸእሉ እዮም፡፡ ኣብ ገማግም ባሕሪ፣ ዓበይቲ ቃላያትን ሩባታትንውን ዝህልው ኣሰፋፍራ ብምኽንያት ተፈጥሮኣዊ ፀጋ ዝርከብ ዕድልዮ፡፡
- 2 **ሰብ ስራሕ ባእታታት፡** ኣብ ላዕሊ ንዝተሓበሩ ተፈጥሮኣዊ ንዘይኮኑ ባእታታት ዝምልከትዮ፡፡ ፖለቲካዊ ኩነታት፣ ማእኸል ምምሕዳር፣ ኩነታት ኢኮኖሚያዊ ምንቅስቃሳትን ንጥፊታትን፣ ማሕበራዊ መሰረተ ልምዓት፣ ስርዓት ምንቅስቃስ ህዝቢ፣ ኩነታት ስነ ህዝቢ (መጠን ውልደት፣ ሞትን ምውላድ እኖታትን፣ ብዕድመ ዝነበረሉ ዕድመን ስደትን) ዝመሳሰሉ ዝጥቀሱ ቀንዲ ባእታት

ዝርግሐ ህዝቢ ዝበሃሉዎም፡፡ ኣብ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ከተማን ገጠርን መንቀሊ ምኽንያታት ዝኾኑ ተፈጥሮኣውን ፊዚካላውን ባእታታት ጥራሕ ዘይኮኑስ ሰብ ስራሕ ዝኾኑውን ኣለዉዎም፡፡ ሰብ ባዕሉ ዝፈጥሮም ኩነታት መንቀሊ ምኽንያታት ተገይሮም ይውሰዱዎም፡፡ ብምኽንያት ደቂ ሰባት ዝውሰዱ ስጉምታታት፡፡ እዚ ዝኾነሉ ዝተፈላለዩ ምኽንያታት ኣለዉ፡፡

- ካብ ፀላኢ ንምክልኻል ብዝገበር ገዕሪ ደቂ ሰባት ኣብ ሓደ ከባቢ ክሰፍሩ ይኸእሉዎም፡፡ ካብ ሓደጋታት ተፈጥሮን እንስሳትንውን፡፡
- ኣብ ከባቢ ብዝርከቡ ግልጋሎታት ንኣብነት ሹቕ፣ ቤት ትምህርቲ፣ ትካል ግልጋሎት ጥዕና፣ ዕዳጋ፣ መንግሥቲ መንገዲ መኪናን ሃዲድ ባቡርን ወዘተ ተኸቲሎም ሰባት ይሰፍሩዎም፡፡
- ምዕባለ ቴክኖሎጂ፣ ምኽታም፣ ኢንዱስትሪን ፋብሪካታትን፣ ቱሪዝምን መዘናግዕን፣ ልምዓት ሃፍቲ ዓሳ ወዘተ መሰረት ተገይሮም ዝውሰዱ ፖለቲካውን ኢኮኖሚያውን ፖሊሲታት ዘስዕብዎም ውፅኢታት ይጥቀሱ፡፡

ዕዮ ጉጅለ 1.20

ተምሃሮ በዝሒ ህዝቢ ዝርከቡሎምን ውሑድ ህዝቢ ዝርከቡሎም ከባብታት ብኣብነት እናተሓገዙም ብዝርዝር ኣረድኡ፡፡ ብዙሕ ህዝቢ ዝነብሩሎም ከባብታት ግለፁ፡፡

ዝለዓለ በዝሒ ህዝቢ ዝርከቡሎም ከባብታት ኣብ ደጉዓታትን ከበሳን እዩ፡፡ ከበሳታትን ደጉዓታትን ንምንባርን መነባብሮን ኣዝዩ ምቕው ዝኾነ ጠባይ ኣዩር ኣለዎም፡፡ ንልምዓት ሕርሻን ዘራእትን ከምኡውን ምርባሕ ሃፍቲ እንስሳት ምቕው ዝኾነ ዛሕሊ ዘለዎ ዝሰማማዕ ኩነታት (ባእታታት) ኣዩር ዝርከበሉዩ፡፡ ዛሕሊ፣ እኹል መጠን ዝናብን ንመነባብሮ ምቕውን እዩ፡፡ ስለዝኾነውን ሕማማት ቆላን ትሮፒካልን ካብዝኾኑ ዝተፈላለዩ ዓሶ፣ ትኩሳት፣ ዓሶ ሓንጎል፣ ሕማም ድቃስ፣ ኢንፉሉዌንዛ ወዘተ ካብዝመሳሰሉ ሕማማት ነፃ እዩ፡፡ ስለዚ ኣብ ደጉዓታትን ብራኽታትን ኢትዮጵያ፣ ኣብ ከባብታት ዓበይቲ ሃይቃት፣ ደጉዓታትን ብራኽታትን ሩዋንዳ፣ ቡሩንዲን ኬንያን ብዙሕ ፀቕጥን ፃዕቕን ህዝቢ ይርከብዎም፡፡ ብተፃራሪ ድማ ኣብ ቆላን መታሕትን ቦታታት ኣዝዩ ሓያል ሙቐትን ሃሩርን፣ ደረቕ ጠባይ ኣዩር ስለዘሎ ዝተፈላለዩ ሕማማት ቆላን ትሮፒካልን ይርከቡ፡፡ ስለዚ ኣብከምዚ ዝመሳሰሉ ቆላ፣ መታሕትን ደረቕ ጠባይ ኣብዘለዎም ከባብታትን ውሑድ በዝሒ ህዝቢ ይርከብ፡፡

ይኹን ደኣምበር ከምዚ ዓይነት ሓያል ፀቕጠ ኣዩር ዘለዎም ደረቕ ጠባይ ኣዩር እናሃለዎም ቆላን መታሕትን ከባቢ ኸይኖምውን ኣብ ገማግም ባሕሪ፣ ሃፍታም ከባብታት ሩባታትን ውቕያኖሳትን ዝርከቡ ብምልኦም ብዙሕ ህዝቢ እዩ ዝነብረሎም፡፡ ንኣብነት ጂቡቲ፣ ምዕዞ፣ ዓሰም፣ ሞምባሳ፣ በርበራ፣ ዳሬሰላም ወዘተ ፃዕቂ በዝሒ ህዝቢ ዘለዎን እዩን፡፡ ኣብ ከባቢ ዓበይቲ ሃይቃትውን ዝለዓለ በዝሒን ፀቕጥን

ህዝቢ አለዎም። ንኣብነት ኣብ ዓበይቲ ሃይቃት ዝርከቡለን ከባብታት ምርኣይ ይከኣል። ኣብ ሃገርና ሃይቅ ጣና ዝርከበሉ ባህርዳርን ቃላይ ሃዋሳ ዝርከበሉ ከተማ ሃዋሳ ምርኣይ ዝከኣል እንትኸውን ኣብ ከባቢ ሃይቅ ቪክቶሪያን ካልኦትን ዘሎ በዝሕን ፀቕጥን ህዝቢ'ውን ዝለዓለ'ዩ። ከባብታት ዓበይቲ ሃይቃት ምብራቕ ኣፍሪካ እንተሪእና ዋላ'ውን ኣብ መላእ ኣፍሪካ እቲ ብጣዕሚ ዝለዓለ ፀቕጥን ዓዕቕን ህዝቢ ዝርከበሎም እዮም። ቆላን መታሕትን ምዃኑ እንተይገንብፎም ህዝቢ ብበዝሒ ይነብሩለን እዮም።

ስለዚ ብምኸንያት ተፈጥሮኣውን ነባሪ ኣየርን ኩነታት ኣብተወሰኑ ቦታታት ዓለም ውሑድ ህዝቢ ጥራሕ ይነብሩለዉ። ንኣብነት ቱንዱራ እናተብሃለ ዝፍለጥ መታሕትን ቆላን ከባቢ ውቅያኖስ ኣርክቲክ ኣብ ሰሜን ኣመሪካ (ንኣብነት ኣላስካን) ዩራሲያን ውሑድ ነበርቲ ጥራሕ ይርከቡ። ኣብ ውፁይን ደረቕ ሃሩርን ዝመሳሰሉ ትሮፒካዊ በረኻታትን ምድረበዳን ሕፅረት ማይን ዝለዓለ ዋዕይን ስለዘሎ ብቋምነት ነበርቲ ክቐመጡልኦ ኣይዕድምን። ሓውሲ ውፁይን ዛሕልን ዝተሓማዞቐ ከባቢ ሸንጥሮ ኣማዞን፣ ሸንጥሮ ኮንጎን ደሴታት ኢንዱኔሻያን ዝመሳሰሉ ድማ ዝለዓለ ፀቕጢ ኣየር፣ ዑብውብ ኣየር፣ ከቢድ ዝናብን ሙቕት ኣየርን ብምህላዉ እዚ ጠባይ ኣየር ንምንባር ምቕው ስለዘይኮነ ብዙሕ ነበርቲ ኣይቐመጡሉን። ስሕው ኢሎም ውሑድ ነበርቲ ይነብሩሉ። ዝለዓለ ብራሽ እምባታት ኣብዘለዎ ከባቢ ድማ ንኣብነት እምባታት ሂማላያን፣ ኪሊማንጃሮ፣ ራስ ዳሸን ወዘተ ኣብዝርከቡሉ ሓያል ብራሽ ብምህላዉ፣ እምባታትን ግደምታትን ብመፀገማይነት መልክዑ ብምህላዎም፣ ብጣዕሚ ዛሕሊ ጠባይ ኣየር ብምህላዉ ንምንባር ዝከኣለሉ ኩነታት ዩለን። ኣብከምዚኦም ዝመሳሰሉ ስሕው ዝበለን ውሑድ ነበርቲንዮም ዝነብሩ።

ኣብ ዓለም ብዙሕ ህዝቢ ዝነብረሎም ዝፍለጡ ሰለስተ ቀለበታት ዝበሃሉ ከባብታት ኣለዉ። እዚኦም ቀለበት እስያ፣ ባህረሰላጤ ኣውሮፓን ሰሜናዊ ምብራቕ ኣመሪካ እንትኾኑ ልዕሊ ክልተ ሲሶ ህዝቢ ዓለም ዝነብረሎም ዓዕቕን ፀቕጥን ህዝቢ ዝነብረሎምዮም። ኣብ ምብራቕ እስያ ጃፓንን ቻይናን፣ ኣብ ደቡብ እስያ ድማ ህንዲ፣ ፓኪስታንን ባንግላዲሽን ዝመሳሰሉ ሃገራትዮም ዝርከቡ። ኣብዚኦም ልዕሊ ፍርቂ ህዝቢ ዓለም ዝርከበሎምን ብልምዓት ፍዝ ዝፍለጡንዮም። ኣብ ኣውሮፓ ንምንባር ምቕው ዝኾነ ጠባይ ኣየርን ሃፍቲ ተፈጥሮ ዘሎ እንትኸውን ብዙሕ ህዝቢ'ውን ዝርከበሎምን ብፅዑቕ ኩነታት ዝነብሩሉን ዘለዉ ከባብታትዮ። ሰሜናዊ ምብራቕ ኣመሪካ ብጣዕሚ ዝኸተመን ኢንዱስትሪያላዊ ቱክኖሎጂ ዝማዕበላላ ስለዝኾነ ዕብዮት ኢኮኖሚ ከተማታት፣ ኢንዱስትሪያታትን ማእድናትን ወዘተ ነቲ ሕዚ ኣብኡ ይነብር ዘሎ ብዙሕ መጠን ህዝቢ መሰረት ኢኮኖሚያዊ መነባብርኡ ዝኾኑዮም።

ለ. ተግባራት አሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ

ዕዮ ጉጅለ 1.21

- 1 መንቀሊ ምክንያታት አፈላላይ ዝርግሐ፣ አሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ዝኾኑ ክልተ ባእታታት ብዝርዝር ተመያየጡሎም።
- 2 አርባዕተ ተግባራት አሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ አፍሪካ ብዝርዝር ተመያየጡሎም። ተኻትዑሎም።
- 3 ንዝርግሐ፣ አሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ዝፀልዉን አሉታዊ ይኹን አዎንታዊ ዕዕንቶ ዘሕድሩን ባእታታት ብዝርዝር ተመያየጡሎም። ተኻትዑሎም።
- 4 ዝርግሐ፣ አሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ወረዳኹም ተመያየጡሎም።
- 5 ተግባራት አሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ እንታይ ማለትከምዝኾነ ብኣብነት እናደገፍኩም ብዝርዝር አረድኡ።

ተምሃሮ ህዝቢ ኣብ ሓደ ከባቢ እንትነብሩ ብሓደ መልክዕ ስሕው ኢሎም መንበሪኤም ሰሪሖም ንርኢ ወይድማ ዕዕቕ ኣብዝበለ ኩነታት መንበሪኤም ሰሪሖም እንትነብሩ ንዕዘብ። ህዝቢ ኣብ ከባቢ መንበሪኤም ካብ ጉጂ፣ ግድግዳ ቀላሚጦስ፣ ህድሞ፣ መንደቕ ወይድማ ዘመናዊ ህንፃ ሰሪሖም ብሓባር እንትነብሩ ንዕዘብ። ከከም ኩነታት ጠባይ ኣየር ድማ ምስሓውን ምፅዓቕን ወይድማ መንበሪ ዝስርሑሎም ባእታታት ይፈላለዩዮም። አሰፋፍራ ማለት ህዝቢ ኣብ ሓደ ከባቢ መነባብርኦም ንምክያድ ተኣኪቦም ነናይባዕሎም መንበሪ ሰሪሖም ናብርኦም ዘካይድሉ ኣግባብ ዝግለፀሉ ኣምርን ክልስ ሓሳብንዮ። አሰፋፊራ ህዝቢ ምስ ተፈጥሮኣዊ ፀጋ ከባቢ፣ ስነ መሬታዊ ኣቀማምጣ፣ ቀረብ ግልጋሎት ማይ፣ ባህልን መነባብሮን፣ ኢኮኖሚያዊ ማሕበራውን ትካላት ምህላም ወዘተ ዝመሳሰሉ ጉዳያት ዝውስንዎ ስርዓትዮ። አሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ አፍሪካ እንትርኣይ ብምክንያት ጠለብ፣ ደጉዓን ቆላን፣ ብራሽን መታሕትን፣ ኢንዱስትሪያላውን ሕርሻውን ምዕባለ ኢኮኖሚያዊ ኩነታትውን ኣብ ግምት ብምእታው አፈላላይ ይግበርዮ። ተግባራት አሰፋፍራን መነባብሮ ህዝቢ አፍሪካ ኣብ አርባዕተ መልክዕ ሰሊዕኻ ምርኣይ ይከኣልዮ።

- ገጠርን ከተማን ኢልካ ብተግባራት አሰፋፍራን መነባብሮን ምርኣይ ይከኣል
- ከበሳን (ደጉዓን) መታሕትን (ቆላን) ኢልካ ውን ብኣቀማምጣ ይርኣይ
- ኣብ ገምገም ባሕሪ፣ ዓበይቲ ቃላያትን ሩባታትን ዝርኣይ መነባብሮ
- ኢንዱስትሪያላውን ልምዓት ሕርሻን ማእኸል ዝገበሩ መነባብሮ ምርኣይ ይከኣል።

ስለዚ ተምሃሮ ኣብ ገጠርን ከተማን ዘሎ አሰፋፍራን መነባብሮ ህዝብን ብጣዕሚ ይፈላለዩዮ። ብተመሳሳሊ ድማ ኣብ ከበሳን መታሕትን ዘሎ አሰፋፍራን መነባብሮን አዐርዮ ይፈላለዩዮ። ኣብ ከተማ ዘሎ አሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ብትልምን

ኢኮኖሚያዊ ዓቕምን ዝተቐየደ ኾይኑ ዕዑቕ ኣቀማምጣ ዝጠልብዮ። ኣብ ገጠር ዝርአይ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ድማ ምስ ውልቀ ትሕዝቶ መሬት ዝተኣሳሰር ስለዝኾነ ስሕው ዝበለን ዝተረሓቀንዮ። መነባብሮ ህዝቢ ድማ ስድራ ዝናበሩሉ መሰረት ኢኮኖሚን ፍልፍል እቶትን፣ ብደረጃ ስድራ ዝህልው ሃፍተ-ገነትን ንክይዲ ዕለታዊ ህይወት ፍልፍል ዝኾነ ፀጋታትን ዝምልከትዮ። መነባብሮ ምስ ዕለታዊ ዓቕሚ ምግቢ፣ ንቕልዑ ዝግበር ክንክንን ሓለዋ ጥዕናን፣ ፋይናንሳውን ኢኮኖሚያውን ዓቕሚ ወዘተ ዝምልከትዮ። ንኣብነት መነባብሮ ህዝቢ ገጠር ኣብ ሕርሻን ምርባሕ እንሰሳትን ዝተመሰረተ እዩ።

ዕዮ ጉጅለ 1.22

ተምሃሮ ኣብ ከተማን ገጠርን መንቀሊ ምኽንያት ኣፈላላይ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ እንታይ ክምዝኾነ ትፈልጡ ዶ? እስኪ ብሓባር እናተዛተኹም ተመያየጡ።

ኣስተውዕሉ ተምሃሮ! ዝርግሐ ህዝቢ ኣብ ሞንጎ ገጠርን ከተማን ብዝርከብ ኣሰፋፍራን መነባብሮ ህዝቢ፣ ከበሳን መታሕትን ብዝርከብ ኣሰፋፍራን መነባብሮ፣ ኣብ ገምገም ባሕሪ፣ ዓበይቲ ቃላያትን ሩባታትን ምስ መነባብሮ ውሽጢ ሃገር፣ ከምኡውን ኣብ ሞንጎ ኢንዱስትሪያዊውን ልምዓት ሕርሻን ማእኸል ዝገበሩ መነባብሮ ... ብጣዕሚ ይፈላለዩዮ። ኣብ ገጠር ዝርአይ ዝርግሐ፣ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ምስ ውልቀ ትሕዝቶ መሬት ዝተኣሳሰር ስለዝኾነ ብጣዕሚ ስሕው ዝበለን ዝተረሓቀንዮ። መነባብሮ ህዝቢ ድማ ስድራ ዝናበሩሉ መሰረት ኢኮኖሚን ፍልፍል እቶትን፣ ብደረጃ ስድራ ዝህልው ሃፍተ-ገነትን ንክይዲ ዕለታዊ ህይወት ፍልፍል ዝኾነ ፀጋታትን ዝምልከትዮ። መነባብሮ ምስ ዕለታዊ ዓቕሚ ምግቢ፣ ንቕልዑ ዝግበር ክንክንን ሓለዋ ጥዕናን፣ ፋይናንሳውን ኢኮኖሚያውን ዓቕሚ ወዘተ ዝምልከትዮ። ንኣብነት መነባብሮ ህዝቢ ገጠር ኣብ ሕርሻን ምርባሕ እንሰሳትን ዝተመሰረተዮ።

ስለዚ ልምዓት ሕርሻን ምርባሕ ሃፍቲ እንሰሳትን ኣብ ኣፍሪካ ብፍሉይ ልምድ ዝኾነ መሰረት መነባብሮ መብዛሕትኡ ክፋል ህዝቢዮ። ንኣብነት ኣብ ምዕራብ ኣፍሪካ ሃፍቲ ልምዓት ሕርሻ ኣብ ምፍራይን ምስዳድን ምህርቲ ዓሳ፣ ካካኦ፣ ኦፕሎን፣ ተኸሊ ዘይቲ ፓልም፣ ካሳሻ፣ ዘራእቲ ምግብን ካልኦት ፍረምረን ይርከቡ። ኣብ ሃገርና ምርባሕን ሰደድን ሃፍቲ እንሰሳትን ልምዓት ቡንን ሰሊጥን ከምኡውን ጡጥን ዝፍለጥ እንትኸውን ንምግብነት ዝውዕሉ ኣዝርእቲውን ይርከቡ።

ኣብ ገምገም ባሕሪ፣ ዓበይቲ ቃላያትን ሩባታትን ዝነብሩ ህዝብታት ኣፍሪካ መነባብሮኦም ብዝለዓለ ኣብ ምዝፋፍ ዓሳ ዝተመሰረተ እዩ። ንኣብነት ኣብ ደሴታት ዳህላክ ዝነብሩ፣ ኣብ ከተማ ምዕዋዕ ዝነብሩ (ኤርትራ)፣ ኣብ ከተማ ሞምባሳ (ኬንያ) ዝነብሩ፣ ኣብ ዙሪያ ሃይቅ ሲክቶሪያ፣ ኣብ ከባቢ ሃንፍ ሸንጥሮ ሃገርና ኣብ ዙሪያ

ሃይቅ ዝዋይን ሃዋሳን ከምኡውን ኣብ ዙሪያ ሃይቅ ጣና ዝርከቡ ህዝብታት ብምዝፋፍ ዓሳዮም ዝናበሩ። እዚኦም ምዝፋፍ ዓሳ ንባዕሎም ጥራሕ ዝጥቀሙሉ ዘይኮነስ ብመሸጣውን ተወሳኺ እቶት ይረኽቡሉ ነይሮም። መነባብረኦም ኣብ ምዝፋፍ ዓሳ ዝተመስረተ ነይሩ። ስለዚ ተምሃሮ ንዝርግሑ፣ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ሓደ ሃገርን ሓደ ከባብን ዝፀልዉን ዕዕንቶ ዘሕደሩን ባእታታት ብዙሓት ኣለዉ። ካብዚኦም ውሽጢ እዞም ዝስዕቡ ይጥቀሱ፡

- ምችውን ዝሰማማዕ ነባሪ ኣየር፣ ጠባይ ኣየር፣ ኩነታት ተፈጥሮኣዊ ገፀ ምድሪ
- ልሙዕነት ሓመድ፣ ቀረብ ዕሩይ ማይ፣ ፀጋታት ሃፍቲ ተፈጥሮን ማእድንን
- ምኽታምነትን ዕብዮት መሰረተ ልምዓትን
- ምችውነት ንግድን ኢንቨስትመንትን
- ምንቅስቃስን ስደትን (ፍልሰት) ህዝቢ
- ምስ ኩነታት ፀጥታትን ድሕንነትን ዝዛመዱ ሳዕቤና ኩናትን ቅልውላውን
- ምዕባለ መስመራት መንግሥታዊ መኻይንን ሓዲድ ባቡርን
- ምዕባለ ፋብሪካታት፣ ኢንዱስትሪን ልምዓት ቴክኖሎጂን
- ምትእትታው ዘመናዊ ቴክኖሎጂ ኣብ ኢንቨስትመንት ልምዓት ሕርሻ
- ቀረብ ዕድል ስራሕን ኢኮኖሚያዊ ዓቕምን

ሐ. ምኽታምነት፤

ዕዮ ጉጅለ 1.23

መንቀሊ ምኽንያታት ምጥያሽ ከተማታት እንታይ'ዮም? ምዕቡልን ዘመናውን ከተማ ከመይ ይግለፅ? እንታይ መሰረተ ልምዓት ዘማልኦ እዩ ምዕቡል ከተማ ዝበሃል? ብዛዕባ ምኽታምነት እንታይ ትርድኡ? ትፈልጥዎ ግለፁ። ኣብ ከባቢኹም ዝርከብ ከተማ ኣብነት ገይርኩም ምኽታምነት ኣብርሁ። ከተማታት ትግራይ እንታይ ኣለወን? እንታይ ከ ይጎድለን? ተመያየጡ። ተኻትዑ። ብዙሕ ህዝቢ ዝነብሩለን ከተማታት ትፈልጡ ዶ? ትፈልጥዎም ግለፁ። ኣብዚ መዳይ ተመያየጡ።

ተምሃሮ ምስ ምንቅስቃስ ህዝብን ቅልጡፍ ዕብዮት ህዝብን ተኣሳሲሩ ዝመፅእ ዝተፈላለዩ ከተማታት ምጥያሽ ሓደ ተርእዮ'ዩ። መንቀሊ ምኽንያት'ዚ ተርእዮ በዝሒ ህዝቢ፣ ኣሰፋፈራን ምንቅስቃስ ህዝብን እዩ። ኣብዚ ሕዚ እዋን ዝርእይ ተርእዮ ምኽታምነት ዝግለፅ ብዙሓት ሰባት ካብ ገጠር ናብ ከተማ ብምንቅስቃሶምን ምፍላጎምን ዝፍጠሩ'ዮም። እዚ ምንቅስቃስ ህዝቢ ካብ ገጠር ናብ ከተማ ብምኽንያት ድልየት ትምህርቲ፣ ዕድል ስራሕ፣ ሓዱሽ ኣገባብ መነባብሮን ንግዳዊ ስራሕትን'ዩ።

ሃገራት አህጉር አፍሪካ አብ ዓለም ካብዘለዎ ሃገራት ብደረጃ ምኽታምነት አብ ትሑት ብርኪየን ዝርከባ። ብመሰረት መረዳኢታ 2009 ዓ.ም.ፈ. አብ ከተማታት አፍሪካ ዝነበሩ ነበርቲ ዳርጋ ናብ 38% ዝፅጋዕ ጥራሕዮ። ዋላውን ሃገራት ምብራቕ አፍሪካ እንተወሲድና ካብ ሃገራት አፍሪካ ዝተሓተን ድሑር ዝኾነን ምኽታምነት ዝርአየለን እየን። ዳርጋ ናብ 22% ዝፅጋዕ ህዝቢ ጥራሕዮ አብ ከተማታት ዝነበር። ነዚ መሰረት ገይርና አብ ሃገርና ኢትዮጵያ ዘሎ ከነታት እንተሪእና ዋላኳ ብዙሓት ሓደሽቲ ከተማታት ዝማዕበላ እንተሃለዎ ናብ 16.08% ዝፅጋዕ ህዝቢ ጥራሕዮ አብ ከተማታት ዝነበር። ብተመሳሳሊ አብ ክልልና ትግራይ እንተወሲድና ድማ ዋላኳ ብዙሓት ሓደሽቲ ከተማታት ዝማዕበላ እንተሃለዎ ናብ 19.55% ዝፅጋዕ ህዝቢ ጥራሕዮ አብ ከተማታት ዝነበር። ስለዚ ምስ ምንቅስቓስን አሰፋፍራን ህዝቢ ተአሳሲሩ እንትርእይ ምኽታምነት ብግልፂ ዝርአይ እንተኾነውን አብ ከተማ ዝነበር ህዝቢ ግና ብመጠንን ብበዝሕን ብዙሕ ለውጢ ዘለዎ አይኮነን።

ምኽታምነት እንትበሃል አብ ከተማ ዝነበር በዝሒ ህዝቢ፣ ዝርግሐ መሰረተ ልምዓት፣ ዘመናዊ ህንፃታት፣ ስሉጥ ማሕበራዊ ግልጋሎት፣ ቀረብ ግልጋሎት ማይ፣ ትምህርትን ጥዕናን፣ ግልጋሎት ቴሌኮሙኒኬሽንን መራኽብቲ ቴክኖሎጂን፣ ዝሓሸ ዕድል ስራሕን መነባብሮን፣ ከባብያዊ ሓለዎን ዕርየት ምስ ዕባቕ፣ ቀረብ ሓይሊ መብራህትን መዘናግዕታትን ወዘተ ብዝሓሸ አገባብን ሰለጤንን ምህላዎምን ምቕሉል መነባብሮ ምህላዉን ዝገልጾዮ። እዚ ከነነታት ንመነባብሮ ምፍልላይ መንቀሊ ምኽንያት ይኸውንሎ ማለትዮ።

ዕዮ ጉጅለ 1.24

- 1 ተምሃሮ ንምንታይ'ዮ ካብ ገጠር ናብ ከተማ ምንቅስቓስን ፍልጠትን ህዝቢ ዝካየድ? ካብ ገጠር ናብ ከተማ ህዝቢ ንክፈልስ ዝደፍኡን አብ ከተማ ድማ ህዝቢ ካብ ገጠር ንክፈልስ ዝስሕቡን ባእታታት እንታይ'ዮም? ቅልጡፍን ስሉጥን ልምዓትን ዕብየትን ከተማታት ዝመፅእ ብኸመይ አገባብዮ? ተመያየጡ።
- 2 ንአለኻ ስራሕን ዝሓሸ መነባብሮን እንትብሉ ናብ በብከባቢኡ ዝርከባ ከተማታት፣ አዲስ አበባ፣ ናይሮቢን ደቡብ አፍሪካን፣ ሃገራት አፅራብ (ስዑዲ ዓረቢያ፣ የመን፣ ኩዌት፣ ዱባይ፣ ሕቡራት ዓረብ ኢሜሬት፣ ሶርያን ካልኦትን ሃገራት) ዝሰደዱን ዝፈልሱን ወገናት ብዝምልከት ንምንታይ ነዚ ኢጋጣሚ ከምዝመርፅዎን አብመወዳእታ ድማ ሳዕቤናቶምን ብዝምልከት ተመያየጡ። ተኻትዑ።
- 3 አብ ከተማታት ዝርከቡ ሰሓብቲ ከምኡውን አብ ገጠር ዝርአዩ ደፋእቲ ሓይሊሰብ ዝኾኑ ባእታታት ብዝርዝር እናገለፀኩም ምስ ከባቢኹም እናዛመድኩም ተመያየጡ። ንምንታይ ዝብል ሕቶ እናልኣልኩም ተኻትዑ።

ተምሃሮ ቅልጡፍን ስሉጥን ልምዳትን ዕብዮትን ከተማታት (ምክታምነት) ዝመፅእ ብምክንያት ካብ ገጠር ናብ ከተማ ዝግበር ምንቅስቃስን ፍልሰትን ህዝቢ እዩ። ኣብ ገጠር ዝነብር ህዝቢ ናብ ከተማታት ንክፈልስ (ክስደድ) ዝደፋፍእም ነገራት ኣለዉ። ኣብ ከተማታት ድማ ካብ ገጠር ብዙሕ ህዝቢ ንክፈልስ (ንክስደድ) ዝስሕቡ ነገራት ኣለዉ። እዞም ዝደፍኡን ዝስሕቡን ባእታታት ብዙሓት እዮም። ንኣብነት ኣብ ገጠር ንዘለዉ ሰባት ናብ ከተማ ንክስደዱን ክፈልሱን ዝደፍእዎም ኩነታት እንተረገጸና ከም ስእነት ስራሕ፣ ሕፅረት ተሓራሳይ መሬት፣ ሕፅረት ንእንስሳት ዘቤት ዝኸውን ጋህዒ መሬት (መግሃጫ)፣ ምጉሕንሕን ብርሰትን ሃፍቲ ተፈጥሮን ከባብያዊ ኩነታትን፣ እኹል ማሕበራዊ ግልጋሎት ዘይምህላዉ ናብራ ገጠር መሰልቶዊ ብምኳኑ ወዘተ ዝመሳሰሉ ይርከቡ። ብምክንያትዚ ድማ ትሑት እቶት፣ ትሑት ኢኮኖሚያዊ መነባብሮ፣ በዝሒ ነባራይ ህዝቢ፣ ሕፅረት ግልጋሎት ትምህርትን ጥዕናን፣ ሕፅረት ቀረብ ማይ ዝጥቀሱዮም።

ኣብ ከተማታት ዝርከቡ ሰሓብቲ ሃይሊሰብ ካብ ገጠራት እንትንርእይ ድማ ጠለብ ጉልበት ስራሕ፣ ዕድል ስራሕ፣ ንግዲ፣ ዝሓሸ ቀረብ ናውትን ማሕበራዊ ግልጋሎትን፣ ዝለዓለን ዝተረጋገአን እቶት፣ ዝሓሸ ኢኮኖሚያዊ መነባብሮን፣ መሓደስን መዘናግዕታትን፣ ስሉጥ ቴክኖሎጂ መራኸቢ፣ ዕቡቕ ግልጋሎት ትምህርትን ጥዕናን፣ ዝሓሸ ቀረብ ማይ ኢንዱስትሪያላዊ ምዕባለን ፋብሪካታትን ወዘተ ዝመሳሰሉ ይርከብዎም። ቅልጡፍ ዕብዮት ከተማታትን ምክታምነትን ኣብ ምልዋጥን ምምሕያሽን ኣግባብ መነባብሮ ህዝቢ ይኹን ከባብያዊ ህይወት መነባብሮ ህዝቢ ኣብዩ ተራ ኣለዎ። ምስ ምክታምነት ዝርከይ ምትሕውዋስን ምትሑምዝዛቕን ባህልን ልምድታትን ስለዝህልው ኣብ ከይዲ ለውጢ ይምዕብልዮ። ምክታምነት ለውጥን ምዕባለን ባህሊ የስዕብዮ። ካብ ገጠር ናብ ከተማ ዝፈልሱ ሰባት ኣብ ከተማ ብዘለዎ ባህሊ ይፀለውዮም። ኣብ ከተማ ዝነብር ሕብረተሰብ ምስ ካብ ገጠር ዝመፀ ብባህልን ልምድን ብቐሊሉ ዝተሓዋወስ ኣይኮነን። ኣብ ከተማ ዝነብር ሕብረተሰብ ዘማዕብሎ ባህሊ ስልጡንዮ።

ተምሃሮ ካብ ገጠር ናብ ከተማ ዝፈልሱ ሰባት ኩሉ ነገር ምኹው ዝኾነሎም ዶ ይመስለኩም? ኣሰፋፍራን ምንቅስቃስን ህዝቢ ምስ መነባብሮን ከባብያዊ ህይወት ኣገናዚብኩም ዶ ትፈልጡ? ስሉጥ ምዕባለ ከተማታትን ምክታምነትን ካብ ገጠር ናብ ከተማ ንዝፈልሱ (ንዝስደዱ) ሰባት እንታይ ዓይነት ኣሉታዊ ፅልዋ ክህልዎ ከምዝክእል ምስ መሓዘትኩም ተመያየጡ። ዝርዝር ነጥብታት ኣብ ወረቐት ፀሓፉ። ምንቅስቃስን ፍልሰትን ህዝቢ ሓደ ከባቢ ናብ ካሊእ ከባቢ ወይድማ ካብ ገጠር ናብ ከተማ እንትትግበር ሰባት ካብ ዝነበሩሉን ዝለመድዎን መንበሪ ገዝኦም ሪሕቓምዮም ዝኸዱ። ስለዚ ካብ መንበሪ ገዛ ሪሕቓኻ ምንባር እንታይ ሳዕቤን ክህልዎ ከምዝክእል ተመያየጡሉ። ምክታምነትውን ኣብ ሕብረተሰብን ባህልን ክህልዎ ዝክእል ሳዕቤን ግለፀ። ነዚኣን ሕቶታት ብዝምልከት ንወለድኹምን ካልኣት ዓበይቲ ሰባትን ሓቲትኩም ዝርዝር መብርሂ ፀሓፉ።

ካብ ገጠር ናብ ከተማ ዝፈለሱን ዝተሰደዱን ሰባት ከሎም ፅቡቕ ኣይገጥሞምን። ዝተወሰኑ ሰባት ዝተደላደለን ምኛውን ዝኾነ መንበሪ ዝገብ፣ ንፁህ ዝስተይ ማይ፣ ፅቡቕ ክፍሊት ዘለዎ ስራሕ ኣብ ምርካብ ይፅገሙ። ስለዚ ምኛው ዝኾነ ከተማታትን ስራሕን መንበሪን ብምስኣን ይሳቕዩ። ብምኽንያት ኣብ ገጠር ዝለመድዎን ዝግበይሉን ባህሊ ኣግባብ መነባብሮ ምስ ኣብ ከተማ ዝርከብ ባህሊ ስርዓት መነባብሮ ስለዝገነነፅውን ይሳቕዩ። ብምኽንያትብ ብዙሓት ሰባት ካብ ገጠር ናብ ከተማ ምፍላጎምን ምስዳደምን ድማ ኣብ ከተማታት ዝህልው ማሕበራዊ ግልጋሎት፣ ግልጋሎት መንግሥታዊ፣ ቀረብ ማይን መንበሪ ኣባይትን ብዝምልከት ሕፅረትን ምፅባብን የጋጥምዮ። ብካሊ እ መልክዑ ድማ ካብ ገጠር ናብ ከተማ ዝመጡ ስዱዳት ፅቡቕ ዕድል ዝገጥሞም ኣለው። ብጣዕሚ ፅቡቕ መጠን ገንዘብ ዝረኽቡን ፅቡቕ ምኛው መነባብሮን ዝመስረቱንውን ብዙሓት ኣለው። ስለዚ ምኽታምነትን ልምዳት ከተማታትን ኣዝዩ ዝነኣድን ዝሕፈስን ፀጋታት ሃፍቲ ከምዘለዎም ኹሉ ብተግራሪኡ ድማ መስካሕካላይ ዝኾነ ድኽነትውን ዘለዎም እዮም። እዚ እም ክልተ ተግራሪትን ተግባራትን ተርእዮታት ዝፋረቑለን ብምዃንን ከተማታት ዝተፈላለዩ ሃገራትውን ካብዚ ሓቂዚ ዝተፈለየ ተርእዮ ኣይህልውንን።

1.3.3 መነባብሮ ህዝቢ ኣብ ዝተፈላለዩ ክባብታት ዓለም

ንጥፈት 1.4

- 1 ብዛዕባ መነባብሮ ህዝቢ ኣብ 7^ይ ክፍሊ ዝተምሃርክምዎ ትዝክሩ ዶ? ነዞም ዝስዕቡ መሰረታዊ ዝበሃሉ ኢኮኖሚያዊ ንጥፈታት እስኪ ተመያየጡሎም። ብመሰረትብ ድማ ልምዳት ሕርሻ፣ ምርባሕ ሃፍቲ እንስሳ፣ ልምዳት ሃፍቲ ዓሳ፣ ፋብሪካታት (ንኣብነት እንዳ ዓለባ፣ ጨርቀ መርቂ፣ ምህርቲ ቆርቆሮን ምስማርን፣ ምህርቲ ሲሚንቶ፣ ምህርቲ መድሓኒት፣ ምህርቲ ውፅኢት ቆርብትን ዓንጋሪን ወዘተ)፣ ዘፈር ኢንዱስትሪ፣ ዘፈር ንግዲ፣ ዘፈር ግልጋሎት (ሆቴል፣ ቱሪዝም ወዘተ)፣ ዘፈር ማሕበራውን ፕብሊክ ዘፈርን፣ ኢንቨስትመንትን ካልኦትን ዝመሳሰሉ መሰረታዊ ኢኮኖሚያዊ ንጥፈታትን ፍልፍል መነባብሮን ብዝርዝር ተመያየጡሎም።
- 2 ብደረጃ ዓለም ዝርአዩን ልሙድ ዝኾኑን መሰረት መነባብሮ ህዝቢ ዝበሃሉን ኣብ ሰለስተ ብርኪ ተመቐሎም ዝርአዩን ኢኮኖሚያዊ ንጥፈታት ዘርዝሩ።

ተምሃሮ መነባብሮ ህዝቢ እንትብሃል ማእኸሉ ኢኮኖሚያዊ ንጥፈታት እዩ። ኢኮኖሚያዊ ንጥፈታት ድማ ደቂ ሰባት ሃፍቲ መሬትን ካልኦት ኣገደስቲ ዝበሃሉ ሃፍታትን መነባብሮኦምን ህይወት ስድርኦምን ንምፅንጋልን ንምሕጋዝን ብከመይ ኣገባብ

ከምዝጥቀሙሎም ዘመላኸቱ፡፡ ፍፃመታትን ንጥፊታትን ብሓፊሽኡ ዘመላኸትዮ፡፡ ኣፈፃፀማን ኣጠቓቕማን እዞም ሃፍቲ ተፈጥሮ ከከም ምዕባለን ዕብየትን ሃገራት ዘፈላለይዮ፡፡ ብደረጃ ዓለም ዝርአዩን ልሙድ ዝኾኑን መሰረት መነባብሮ ህዝቢ ዝበሃሉ ኢኮኖሚያዊ ንጥፊታት ኣብ ሰለስተ ብርኪ ተመቐሎም ዝርአዩዮም፡፡

- ብቀዳማይ ብርኪ ዝርአዩ ኢኮኖሚያዊ ንጥፊታት መነባብሮ ኣብ ምፍራይ ንምግብታት ዘድልዩ ምህርታትን ጥረ ሃፍትታትን እዩ፡፡ እዚ እዞም ንወፅኢት ስራሕቲ ሃደን፣ ልምዓት ሕርሻ፣ ልምዓት ሃፍቲ እንስሳ፣ ልምዓት ዓሳ፣ ምእካብ ፍረምረ፣ ምክንኻን ሃፍቲ ተፈጥሮ፣ ምህርቲ ማእድናትን ወዘተ ዝምልከቱዮም፡፡
- ብካልኣይ ብርኪ ዝርአዩ ኢኮኖሚያዊ ንጥፊታት መነባብሮ ብቀዳማይ ብርኪ ንዝተረኸቡ ሃፍታት ናብ ውዳእ ምህርቲ ምልዋዋ ዝምልከት እዩ፡፡ ንኣብነት ብልምዓት ሕርሻ ዝርከብ ቀዳማይ ብርኪ ወፅኢት ምህርቲ ጡጥ ናብ ከይዲ ፍብረካ እንትእተው ንኣብነት ናብ ፈትልን ጨርቅን እንትልወጥ ዘርእየና ካልኣይ ብርኪ ኢኮኖሚያዊ ንጥፊትዮ፡፡ ስለዚ ብምህርቲ ሕርሻን ማእድንን ዝተረኸቡ ወፅኢት ፍርያት ናብ ግልጋሎት ክውዕሉ ናብዝኸእሉሉ ብርኪ ዝግበር ከይዲ ፍብረካ ዝምልከት እዩ፡፡
- ብሳልሳይ ብርኪ ዝርአዩ ኢኮኖሚያዊ ንጥፊታት መነባብሮ ኣብ ምሃብ ግልጋሎት ንዘድሃቡ ንጥፊታት ኢኮኖሚ ዝምልከት እዩ፡፡ ንኣብነት ትራንፖርትን መንግሥትን፣ ቱሪዝምን ሆቴልን፣ ስራሕቲ መንግስታዊ ኣብያተ-ዕዮ (ፀሓፍቲ፣ ክእላታት፣ ድጋፍ ወሃብቲ፣ ቴክኒካል ሓይሊሰብ ...)፣ ምስላጥ ዘፈር ንግድን ግልጋሎታቱን ወዘተ ዝምልከትዮ፡፡ እዚ ዘፈር ኢኮኖሚያዊ ንጥፊታት ስራሕተኛታት ተቐጂሮም ኣብ ዝተፈላለዩ ስራሕቲ ዝውዕሉሉን ብውልቀ ትካል ተጣይሹውን ንመነባብሮ መሰረት ዝኸውን እቶት ብወርሓውን ብኮንትራትን ዝርከቡሉ ዘፈር ኢኮኖሚዮ፡፡

ስለዚ ኣብዝተፈላለዩ ሃገራት ዝርከቡ ሰባት ኣብዝተፈላለዩ ኢኮኖሚያውን ማሕበራውን ንጥፊታት ተዋፊሮም ዝርከቡ፡፡ መብዛሕትኦም ኣብ ዘፈር ልምዓት ሕርሻን ሃፍቲ እንስሳን ዝተዋፈሩ እንትኾኑ ብጣዕሚ ብዙሓት ህዝቢ ዓለም ድማ ኣብ ኢንዱስትሪያዊውን ቴክኖሎጂካውን ኢኮኖሚያዊ ልምዓት ከምኡውን ኣብ ዘፈር ግልጋሎት ወሃባይነት ተዋፊሮም ይርከቡ፡፡ ኣብ ብጣዕሚ ዝማዕበሉ ሃገራት ዓለምና ንመብዛሕትኡ ህዝቢ ሃገራቲን ዓንዲ ሎቕ ኾይኑ መሰረታዊ ኢኮኖሚያዊ ንጥፊት ብምኽኑ ዝፍለጥ ኣብ ካልኣይን ሳልሳይን ብርኪ ኢኮኖሚያዊ ንጥፊታት ተዋፊሮም ዝርከቡ፡፡ ኣብ ዘይማዕበሉ ሃገራት ዓለምና መብዛሕትኡ ህዝቢ ብልምዓት ሕርሻን ሃፍቲ እንስሳትን ከምኡውን ኣብ ቀዳማይ ብርኪ ኢኮኖሚያዊ ንጥፊታት ተዋፊሮም መነባብረኦም ዝመርሑ፡፡

ንኣብነት ኢኮኖሚያዊ መሰረት ህዝቢ ምዕራባውያን ሃገራት እንተወሲድና ኣብ ፍብረካ ወፅኢታት ኢንዱስትሪን ቴክኖሎጂን ከምኡውን ዘፈር ግልጋሎት ብዋናነት ተዋፊሮም መነባብረኦም ይመርሑ፡፡ መብዛሕትኦም ህዝቢ ኣህጉር ኣፍሪካ፣ ላቲን ኣመሪካን እስያን እንተወሲድና ድማ ኢኮኖሚያዊ መሰረት መነባብሮ ህዝቢ ዝተመስረተሉ ዓንዲ

ሑቆ አብ ልምዓት ሕርሻን ሃፍቲ እንስሳን እዩ። ዋላኳ መብዛሕትኦም አብ ከይዲ ምምዕባል ዝርከቡ ሃገራት አብ ኢኮኖሚያዊ ንጥፊት ልምዓት ዘፈር ኢንዱስትሪን ቴክኖሎጂን ክንድዝክአል እታወት እናማዕበሉ እንተመፀውን ምስቲ ቕልጠፍ ዓለምለኻዊ ምዕባል ክሳነዩ ብዘይምኽኣሎም ብዙሕ ርሕቐት ክኸዱ ኣይከኣሉን።

ስለዚ ተምሃሮ መነባብሮ ህዝቢ ብመሰረት ኢኮኖሚያዊ ንጥፊታት፣ ባህሊ፣ ኣሰፋፍራን ዝርግሑን፣ ቀረብ ሃፍቲ ተፈጥሮን ብርኪ ዕብዮትን ምዕባልን ህዝቢ ወይድማ ማሕበረሰብ ዝምስረትዮ። መነባብሮ ህዝቢ ኣብ እቶትን ኢኮኖሚያዊ ዓቕምን ዝተመስረተ ከምዝኾነ ተረዲእኹም ዶ? ንኣብነት መነባብሮ ኣፍሪካውያንን ኣውስትራሊያውያንን ኣብ ሃደን ዝተመስረቱ ነይሮም። ብዙሓት ህዝቢ ኣብ ኣፍሪካ፣ ደሴታት፣ ኣውስትራልያን እስያን መነባብሮኦም ኣብ ምዝፋፍ ዓሳ ዝተመስረተ ነይሩ። መነባብሮ ጂፓናውያን፣ ቻይናውያን፣ ኮርያውያን፣ ኣመሪካውያንን ኣውሮፓውያንን ኣብ ቴክኖሎጂን ኢንዱስትሪያላዊ ምዕባልን ከምኡውን ዘፈር ግልጋሎትን እዩ ተመስሪቱ። ኣብ ኣፍሪካ፣ እስያን ላቲን ኣመሪካን ዘመናዊ ልምዓት ሕርሻን ልምዓት ሃፍቲ እንስሳትን ኢኮኖሚያዊ መነባብሮ መብዛሕትኦም ህዝብታቶም ዝተመስረተሎም እዮም።

ዕዮ ጉጅለ 1.25

- 1 መሰረት መነባብሮ ህዝቢ ዝበሃሉ ሰለስተ ኢኮኖሚያዊ ንጥፊታት ብዝርዝር ኣረድኡ። ነዚኦም ምስ ከባቢኹም ኣዛሚድኩም ግለፁ።
- 2 መነባብሮ ህዝቢ ብመሰረት ኢኮኖሚያዊ ንጥፊታት፣ ባህሊ፣ ኣሰፋፍራን ዝርግሑን፣ ቀረብ ሃፍቲ ተፈጥሮን ብርኪ ዕብዮትን ምዕባልን ህዝቢ ወይድማ ማሕበረሰብ ዝምስረትዮ ንዝብል ሓሳብ ምስ ከባቢኹም ኣዛሚድኩም ግለፁ።

መልመዲ 1.4

- I ነዘም ዝስዕቡ ሕቶታት ትኽክል ንዝኾኑ “ሓቂ” ትኽክል ንዘይኮኑ ድማ “ሓሶት” እናበልኩም መልሲ ሃቡ።
- 1 መጠን ዕብዮት ህዝቢ እንትግበጥ ኣብ ግምት ዝውሰዱ ውልደትን ሞትን፣ ዝተሰደዱን ዝተመለሱን ከምኡውን ብህይወት ዝንበረሉ ዕድመን እዮም።
- 2 ቶማስ ኣልበርት ማልታስ ዝተብሃለ ፈላስፋ ምሁር ክሳብ ሎሚ ዘገልግል ፖሊሲን መትከላትን ስነ ህዝቢ ኣመልኪቱ ዘቕረበዮ።
- 3 ዝለዓለ መጠን ዓቕሚ ምውላድ እናታት ዘለወን ሃገራት ካብ ውሽጢ ሓደ ሽሕ ናብ 15 - 20 ዝኾኑ መጠን ውልደት ህፃናት ይህልወን።
- 4 ኣብ ምዕባላት ሃገራት ብማእኸላይ ዝንበረሉ ዕድመ 70 ዓመት እንትኸውን መጠን ሞት ድማ 10 ካብ 1000ዮ።
- 5 ኣብዚ ሕዚ እዋን ዕድሚኦም ትሕቲ 15 ዓመት ዝኾኑ ህፃናት 20% እንትኸውን ዕድሚኦም ልዕሊ 60 ዓመት ዝኾኑ ኣረጋውያን ድማ 22% እዮ።

- 6 ዝርግሐን አሰፋፍራን ህዝቢ ዝውስኑ ተፈጥሮአውን ሰብአውን ባእታታት አለው።
- 7 ኣብ ኩለን ኣህጉራት ብፍላይ ኣብ ሰሜን ኣመሪካ መጠን ምውላድ እኖታት ብ2.0% ነክዮዮ።
- 8 ኣብ ገጠር ናብ ከተማ ዝፈልሱ ሰባት ብምልኦም መነባብሮኦም ይምቶዎምዮ።
- 9 ናብ ከተማታት ኣዲስ ኣበባ፣ ናይሮቢ፣ ደቡብ ኣፍሪካ፣ ሃገራት ኣዕራብ ሰባት ኣብ ሃገርና ዝስደዱ ኣለሻ ስራሕን ዝሓሸ መነባብሮን እዩ።
- 10 ዝርግሐ መስመር ሃዲድ ባቡር ንምኽታምነትን ሰለጤን ስራሕቲ ንግዲ ኣብ ኢኮኖሚያዊ መነባብሮ ከተማታት ርኡይ ለውጢ የምዕእ እዩ።
- 11 ብደረጃ ሃገርና ኣብ ከተማታት ኣብዝነበር መጠን በዝሒ ህዝቢ (ብሚኢታዊ እንትግበጥ) ኣብ ከተማታት ክልልና ዝነበር መጠን በዝሒ ህዝቢ (ብሚኢታዊ) ዝለዓለ እዩ።
- 12 ኣብ ሃገርና ኣብ ከተማታት ኣብዝነበር መጠን በዝሒ ህዝቢ ኣብ ከተማታት ኣፍሪካ ዝነበር መጠን በዝሒ ህዝቢ ዝለዓለ እዩ።
- 13 ኣብ ገማግም ባሕሪ፣ ዓበይቲ ሃይቃትን ፍባታትን ዝርከቡ ህዝብታት ኣፍሪካ መነባብረኦም ኣብ ምዝፋፍ ዓሳ ዝተመስረተ እዩ።

II ነዞም ዝስዕቡ ሕቶታት ግልፂ፣ ቅነፅን ትኽክለኛ ዝኾኑን ዘየማትኡን መልስታት ሃብ።

- 14 አሰፋፍራ ህዝቢ እንታይ ማለት ከምዝኾነ ኣረድኡ።
- 15 መነባብሮ ህዝቢ እንታይ ማለት ከምዝኾነ ኣረድኡ።
- 16 አሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ዝውስኑ ኣርባዕተ መሰረታዊ ተግባራት ዝበሃሉ ግለፁ።
- 17 መንቀሊ ምኽንያታት ኣፈላላይ ዝርግሐ፣ አሰፋፍራን መነባብሮን ዝውስኑ ክልተ መሰረታዊ ባእታታት ግለፁ።
- 18 ንዝርግሐ፣ አሰፋፍራን መነባብሮን ዝፀልዉን ዕዕንቶ ዘሕድሩን ባእታታት ብዙሓት ኣለው። ኣብዚኦም ውሽጢ ነቶም ሓሙሽተ ጥቕሱ።
- 19 ምኽታምነት እንታይ ማለት ከምዝኾነ ኣረድኡ።
- 20 ኣብ ምንቅስቃስን ፍልሰትን ህዝቢ ኣብ ገጠር ናብ ከተማ ዝደፍኡን ኣብ ከተማታት ድማ ዝስሕቡን ነገራት እንታይ ከምዝኾኑ ኣረድኡ።

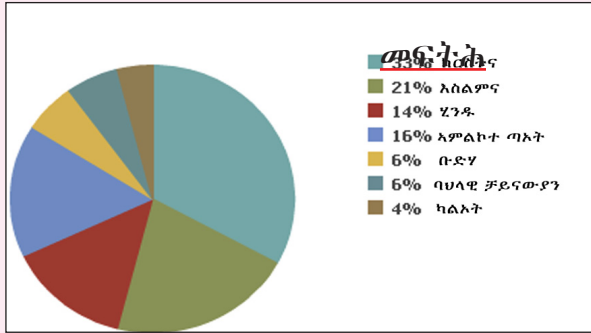
1.3.4 ቀንዲ ሃይማኖታት ዓለም

ተምሃሮ ኣብ 6^ይን 7^ይን ክፍልታት ብዛዕባ ኣመፃፅላ ሃይማኖት ክርስትናን እስልምናን ዝተምሃርክምዎ ትዝክሩ ዶ? ንምኳኑ ክንደይ ዓይነት ሃይማኖታት ትፈልጡ?

እምበኣርከስ ተምሃሮ ኣብ ዓለም ብጣዕሚ ብዙሓት ሃይማኖታት ኣለዉ፡፡

ካብዚኦም ውሽጢ ብጣዕሚ ኅሊሆም ዝፍለጡን ብዙሕ ሰዓብቲ ዘለውዎምን ሽዱሽተ ሃይማኖታት ብቑደም ሰዓብ ቐሪሶም'ለዉ፡፡

- ክርስትና፣
- እስልምና፣
- ሂንዱዚም፣
- ቡድሂዝም፣
- ኮንፊሹያኒዝም፣
- ጁዳይዝምን ካልኣትን ንረክቡ፡፡

ሰእሊ 1.17: ሽፋን ዝተፈላለዩ ሃይማኖታት

ሃይማኖታት ካብ ሓደ ከባቢ ናብ ካሊእ ከባቢ ዝጋፋሕ በቶም ሰዓብቲ ኾይኑ ብምኽንያት ስደትን ስብከትንዮ፡፡ ተምሃሮ እስከ ነዚ ዝርግሑ ዝተፈላለዩ ሃይማኖታት ዝምልከት ሪኢኹም ኣብ ከባቢኹም ብሃዕባ ዘለዉ ሃይማኖታትን ዝርግሑዎምን ተመያየጡ፡፡

ሰእሊ 1.18: መጻሕፍት ቅዱስ

ኣብ ዓለም ካብዘለዉ ዝተፈላለዩ ሃይማኖታት ብዙሕ ሰዓብትን ተኸተልትን ምእመናን ብምህላዎም ኣብ ቀዳማይ ብርኪ ዝሰራሕ ሃይማኖት ክርስትና እዩ፡፡ ሃይማኖት ክርስትና ናብ 2.1 ቢሊዮን ዝዕግፁ ሰዓብትን ተኸተልትን ምእመናን ኣብ ምሉእ ዓለም ኣብዝርከቡ ሃገራት ኣለዉዎ፡፡ ሃይማኖት ክርስትና ካብ ቀዳማይ ክፍለዘበን ድሕሪ ልደተ ክርስቶስ እናተጋፍሐ ዝመፀ ኾይኑ ኣብ 4^{ይን} 5^{ይን} ክፍለዘመናት ክሳብ ብምዕራብ ኣየርላንድ፣ ብደቡብ ምዕራብ ድማ ክሳብ ኢትዮጵያ ባህላዊ ነይሩ፡፡ ሰዓብትን ተኸተልትን ምእመናን ሃይማኖት ክርስትና ዝጥቀሙሉን ዝምርሑሉን ቅዱስ መጻሕፍቲ መጻሕፍት ቅዱስ፡፡

ስእሊ 1.19: ካቴድራል

ተምሃሮ መፅሐፍ ቅዱስ ትፈልጡ ደ? መፅሐፍ ቅዱስ ክልተ ክፋል አለዎ፤ ብሉይ ኪዳንን ሓዱሽ ኪዳንን ዝበሃሉዮም። ሃይማኖት ክርስትና እምነቶም ኢየሱስ ክርስቶስ ወዲ እግዚአብሔር እዩ፤ ንዓና ንደቂ ሰባት ካብ ሓጢአት ከውፅእ ተወሊዱ፤ ምእንተ ደቂ ሰባት ድማ ተሳቑዩን ተሰቐሉን እዩ ኣብ ዝብል ማእኸል ዝገበሩ እዮም። ሰዓብትን ተኸተልትን ሃይማኖት ክርስትና ፈጣሪ ኸሉ ዓለም ሓደ ኣምላኽ “እግዚአብሔር” ጥራሕ እዩ ኢሎምዮም ዝእምኑ። ኣስተምህሮን ስኑድ ቃላትን ኢየሱስ ክርስቶስ ኣብ መፅሐፍ ቅዱስ ኣብ ውሽጢ ሓዱሽ ኪዳን ኣብዝርከቡ ኣርባዕተ ወንጌላት ተጻሒፉ ይርከቡ። እዞም ሰዓብትን ተኸተልትን ሃይማኖት ክርስትና ድማ ኣብ ሰለስተ ዓበይቲ ተመሳሰልቲ ግና ዝተፈላለዩ ዓይነታት ምድብ ሃይማኖት ይምቀሉ።

- ኦርቶዶክስ ተዋህዶ ቤተ ክርስትያን፤
- ፕሮቴስታንት ክርስትናን
- ካቶሊካዊት ቤተክርስትያን ሮም እዮም።
- **ኦርቶዶክስ ክርስትና፡** ሃይማኖት ጥንታዊ መሰረት ሃይማኖት ክርስትና ዘለዎ ኾይኑ ኣብዚ ሎሚ እዋን ብጣዕሚ ብዙሓት ሰዓብትን ተኸተልትን ምእመናን ዝርከቡሉ ኣብ ፍስያ፤ ምብራቕ አውሮፓ፤ ባልካን ሃገራት፤ ሰሜንን ደቡብን ኣመሪካ፤ አውስትራልያ፤ ምዕራብ አውሮፓ፤ ኣፍሪካን እስያን ሃገራት እዮም። ብሓፊሽኡ ናብ 300 ሚሊዮን ዝፅግኡ ሰዓብትን ተኸተልትን ሃይማኖት ኦርቶዶክስ ክርስትና ኣብ ምሉእ ዓለም እንትህልዉ ካብዚ ኣም እቶም 18 ሚሊዮን ኣብ ግሪክ ዝርከቡዮም። ኢትዮጵያውን ካብ መበል 4^ይ ክፍለ ዘመን ጀሚሩ ንሃይማኖት ኦርቶዶክስ ተዋህዶ ክርስትና ዝተቐበለት ብምኃና ክሳብ ሎሚ ኣብ ሃገርና ካብዘለዉ ጥንታውያን ሃይማኖታት ዝምደብዮ።

ስእሊ 1.20: ኣኸሱም ዕዮን ማርያም ቤተ ክርስትያን

- **ፕሮቴስታንት ክርስትና፤** ኣብ መበል 16 ክፍለ ዘበን ኣብ ምዕራብ ኣውሮፓ ሃገራት ብዝተጀመረ ምንቅስቃስ ሃይማኖት ክርስትና ተጀሚሩ። ፕሮቴስታንት ክርስትና ኣርባዕተ ዝተፈላለዩ ዓይነታት ዝሓወስዮ፤ ሉተራን (ኢቫንጀሊካል)፣ ካልቪኒስት፣ ኣናባፕቲስትን ኣንግሊካንን ዝበሃሉዮም።

ስእሊ 1.21: ኣንግሊካን ቤተ ክርስትያን

- **ካቶሊካዊት ቤተ ክርስትያን ሮም፤** እዚ እም ኣብ ሮም ብዝህልዉ ጳጳስ ዝምርሑን ብፅኡነቶም ዝኣምኑሎምን በብዘለዉዎ ካቴድራል ሰሪሖም ሃይማኖቶም ዝኸተሉ እዮም። ኣብ ዓለም ካብ 1.2 ቢሊዮን ዘይንኣሱ ሰዓብትን ተኸተልትን እንትህልውዎም መብዛኦትኦም ድማ ኣብ ኣውሮፓን ላቲን ኣመሪካን ዝርከቡዮም። እዚ እቲ ዝዓበዩን ዝገዘፈን ሰዓብትን ተኸተልትን ዘለውዎ ሃይማኖት ክርስትናዮ።

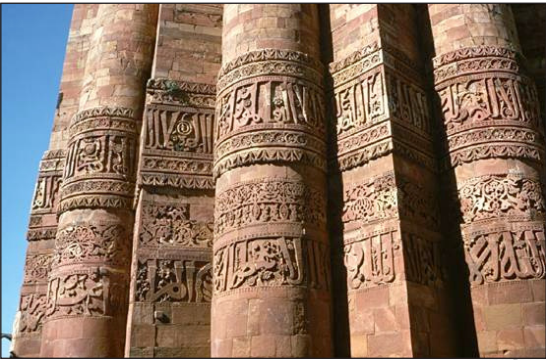

ስእሊ 1.22: ካቶሊካዊት ቤተ ክርስትያን ሮም

ስእሊ 1.23: ኣብ ከተማ ኣዲግራት ዝርከብ ካቶሊካዊት ቤተ ክርስትያን

ካብ ሃይማኖት ክርስትና ቀጺሉ ብደረጃ ዓለም ብዙሕ ሰዓብትን ተኸተልትን ምእመናን ዘለዉዎ ሃይማኖት እስልምናዮ። ሃይማኖት እስልምና ከም ሃይማኖት ክርስትና ኣብ ሓደ ፈጣሪ ኹሉ ዓለም “ኣላህ” እዮም ዝኣምኑ። እስላም ዝብል ዓረብኛ ቃል ትርጉሙ “ናብ እግዚአብሄር ምሕዳር፣ መንፈስካን ኣካላዊ ሰውነትካን ንፍቓድ እግዚአብሄር ምሉእ ብምሉእ ምሃብ” ማለት እዩ።

ስእሊ 1.24: ቅዱስ ቁርዓን

ሰዓብቲ ሃይማኖት እስልምና ድማ ሙስሊም እዮም ዝበሃሉ። ሙስሊም ብዓረብኛ ትርጉሙ ድማ “ናብ እግዚአብሄር ዝሓደረ፣ መንፈሱን ኣካላዊ ሰውነቱን ንፍቓድ እግዚአብሄር ምሉእ ብምሉእ ዝሃበ” ማለት እዩ። ንፈጣሪ ኹሉ ዓለም ኣላህ እንትብልዎ እዚ ቃል ብዓረብኛ እግዚአብሄር ማለትዮ። ሰዓብቲ እምነት እስልምና (ሙስሊም ዝበሃሉ) እግዚአብሄር “ኣላህ” ኩሉ ዝፈልጥ፣ ዝደለዮ ዝፍፅምን ንዓለምና ዝፈጠረን ልዑል ሓይሊ ዘለዎዮ ዝብል እምነት ኣለዎም።

ስእሊ 1.25: ሚናረት - ዓብዩ መስጊድ - ሳማራ (848 - 852)

ሃይማኖት እስልምና ኣብ መበል 7^ይ ክፍለዘመን ብኣስተምህሮ ነቢዩ መሓመድ ዝተጀመረ እንትኸውን መበቆልዚ ሃይማኖት ካብዝኾነ ስዑድ ዓረብያ ተበጊሱ ኣብ ውሽጢ ክልተ ሚኢቲ ዓመታት ንኣንፊት ምዕራብ ክሳብ ግብጺ፣ ሰሜን ኣፍሪካን ስፔይንን ተስፋ-ሕፊሑ። ድሕሪ 10^ይ ክፍለዘመን ናብ ምሉእ ኣፍሪካን እስያን ሃገራት ከምኡ'ውን ኣውሮፓን ብገፊሑ ተስፋ-ሕፊሑ ክሳብ ህንዲ፣ ኢራቅ፣ ኢራን፣ ሶሪያ፣ ሊባኖስ፣ ሰሃራዊ ኣፍሪካ፣ ፓኪስታን፣ ኣፍጋኒስታን፣ ባንግላዲሽ፣ ኢንዶኔሽያ ወዘተ በጊሑ።

ሰኢሊ 1.26: ኣብ መካ፣ ስዑድ ዓረብያ ዝርከብ መስጊድ ኣል-ካራም

እቲ ሳልሳይ ሃይማኖት ዓለም መሰረቱ ኣብ ሃገረ እስራኤል ዝኾነ **ጁዳይዝም** ዝበሃል'ዩ። **ጁዳይዝም** ኣብ መሬት እስራኤላውያንን ፍልስጤማውያንን ዝበቐለ'ዩ። ጁዳይዝም ብህዝቢ ጂወስ ብዝኾነ ብእስራኤላውያን ዝእመነሉ ጥንታውን ባህላውን ሃይማኖት እንትኸውን ኣብዚ ሕዚ እዋን ናብ 13.2 ሚሊዮን ዝፅግዑ ሰዓብትን ተኸተልትን ኣለዉዎ። ብምኽንያት ስደትን ተገዲዶም ምስድዳን ህዝቢ ጁዊስ ኣብ ብምልኡ ዓለም'ዮም ዝርከቡ።

ሰዓብቲ ሃይማኖት **ጁዳይዝም** ኣብ ምሉእ ዓለም ዝርከቡ እንተኾነ'ውን ብፍላይ ድማ ኣብ ኣመሪካ 5.7 ሚሊዮን፣ ኣብ እስራኤል 4.8 ሚሊዮን፣ ኣብ ፈረንሳይ 530000 ከምኡ'ውን ኣብ ሶቭየት ሕብረት (ናሱያ) 438000 ይነበሩ'ለዉ። ካብዚኦም ብተወሳኺ ድማ ኣብ ካናዳ፣ እንግሊዝ፣ ኣርጀንቲናን ደቡብ ኣፍሪካን ብበዝሒ ይርከቡ'ዮም። ብመሰረት ጥንታዊ ሃይማኖት **ጁዳይዝም** ደቂ ኣንስትዮ ናብዝኾነ ዓይነት ፖለቲካውን ማሕበራውን ስራሕቲ መንግስቲ ክኣትዋ ኣይፍቀድን ነይሩ። ደሓር ግና ምምሕያሻት ስለተገብረ ብ1969 -1974 ኅልዳ ሜይር ቀዳማይ ሚኒስትር እስራኤል ኮይነን ንሰለጤን ለውጢ መሪሖን'ዮን። ብመሰረት ሃይማኖት **ጁዳይዝም**

ህፃናት ካብ 13 ዓመት ጀሚሮም ብስነ ስርዓት ሃይማኖቶም እናኮስኮሱዮም ዘዕብይዎም፡፡ ኣብ እዋን በዓላት'ውን ሓቢሮም ብምብላዕን ተአኪቦም ብምብዓልን ዝፍለጥ ድሙቕ ስነስርዓት ኣለዎም፡፡

ቡድሂዝምን ሂንዱዝምን ዝበሃሉ ክልተ ሃይማኖታት ኣብ ህንዲ ዝፍለጡ እዮም፡፡ ሰዓብትን ተኸተልትን ሃይማኖት ቡድሂዝም ብደረጃ ዓለም ካብ 150 — 300 ሚሊዮን ይበፀሑዮም፡፡ እዚአም ድማ ኣብ ህንዲ ጥራሕ ዘይኮነስ ኣብ ሲሪላንካ፣ ታይላንድ፣ ካምቦዲያ፣ በርማ፣ ላኦስ፣ ቻይና፣ ጃፓን፣ ታይዋን፣ ቲቤት፣ ኔፓል፣ ሞንጎልያ፣ ኮሪያን ቬትናምን ይርከቡ፡፡ ኣስተምህሮን ስብከትን ሃይማኖት ቡድሂዝም "ሲድሃርታ ባታማ" ወይድማ ቡድሃ እናተብሃለ ዝፍለጥ ስም ስዒቡ ዝመፀዮ፡፡

ሂንዱዝም ዝበሃል ሃይማኖት ኣብ ሃገረ ህንዲ ዝቐለ'ዩ፡፡ ሂንዱ ዝብል ቃል ካብ 'ሂንዱስ' ዝብል ስም ሩባ ዝተወሰደ ኾይኑ ኣብ መበል 6^ይ ክፍለዘመን ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ ዝተጀመረ ልምድታትን ባህልን መሰረት ዝገበረ'ዩ፡፡ ኣብ መበል 19 ክፍለዘመን ናብ ክርስትና ወይድማ እስልምና ሃይማኖት ንዘይተቐየሩ ደቂ ዓዲ ህንዲ ዝምልከት ልሙድ መፀውዒ ወይድማ መፍለጢአም ተገይሩ'ውን ይውሰድ ነይሩ፡፡ ሰዓብቲ ሃይማኖት ሂንዱዚም ኣብ ዓለም (መሬት) ፍትሒ ንኸንግሱን ወዲሰብ ክድሕኑን ካብዝብል መበገሲ ዝጥቀሙሎም ዓሰርተ መልእክትታት ዘለዎ ሰነድ ስእላዊ ፅሑፍ ኣለዎም (**Ten Incarnations of Vishnu**)፡፡ እዞም ዓሰርተ ስእላዊ መግለፅታት ተኸተልተን ሰዓብትን ሂንዱዚም ክኾኑዎን ክክተልዎን ዝግብኦም መሰረታዊ ስነምግባር መነባብሮ ህይወት ተገይሮም ዝውሰዱ እዮም ነይሮም፡፡ ሂንዱዚም "ስርዓት ሞራል"፣ "መሰረታዊ ተግባራት"ን "ቅኑዕ ኣተሓሳስባን እምነት"ን ዝብሉ ሰለስተ መትከላት ሃይማኖት፣ እምነትን ዕለታዊ ተግባራት ባህሊ ተገይሮም ዝውሰዱዮም፡፡

ዕዮ ጉጅለ 1.26

- 1 ካርታን ፓይ ቻርትን መሰረት ብምግባር ኣብ ዝርግሖ ቀንዲ ሃይማኖታት ዓለም ተመያየጡ፡፡
- 2 ብመሰረት ዘለዎም በዝሒ ሰዓብቲ ሃይማኖት ብቕደም ሰዓብ ኣቐምጡ፡፡
- 3 ንሰለስቲአም ዓበይቲ ሃይማኖታት ክርስትናን እስልምናን ማእኸል ገይርኩምን ምስ ከባቢኹም ብምዝማድን ተመያየጡ፡፡
- 4 ብመሰረት ኣብዚ መፅሓፍ ተምሃራይ ዝተፅሓፈን ኣብ ክፍሊ ብዝተምሃርኩሞን ብዛዕባ ጃዳይዝም፣ ቡድሂዝምን ሂንዱዝምን ዝምልከት ተመያየጡ፡፡

መልመዲ 1.5

I ነዘም ዝሰዕቡ ሕቶታት ትኽክል ንዝኾኑ “ሓቂ” ትኽክል ንዘይኮኑ ድማ “ሓሶት” እናበልኩም መልሲ ሃቡ።

- 1 ሃይማኖት ኦርቶዶክስ ተዋህዶ ክርስትና ኣብ መበል 16 ክፍለ ዘበን ኣብ ከተማ ሮም ዝማዕበለ እዩ።
- 2 እምነታትን ኣስተምህሮታትን ሃይማኖት ክርስትና ኣብ መፅሓፍ ቅዱስ ዝተመስረተዩ።
- 3 ብደረጃ ዓለም ካብዝርከቡ ዝተፈላለዩ ሃይማኖታት ብዙሕ ተኸተልትን ሰዓብትን ዘለውዎ ሃይማኖት እስልምና እዩ።
- 4 እምነታትን ኣስተምህሮታትን ሃይማኖት እስልምና ኣብ መፅሓፍ ቅዱስ ቁርዓን ዝተመስረተዩ።
- 5 ቡድሂዝምን ሂንዱዝምን ዝተብሃሉ ሃይማኖታት ስያመ ኣብ ሃገረ ህንዲ ካብዝርከቡ ስም ሩባታት ዝተወሰዱ እዮም።
- 6 ሰዓብቲ ሃይማኖታት ቡድሂዝምን ሂንዱዝምን ኣብ ሃገረ ህንዲ ጥራሕዮም ዝርከቡ።
- 7 ጁዳይዝም ኣብ እስራኤልን ፍልስጤምን ዝርከብ ጥንታውነት ዘለዎ ሃይማኖትዩ።

II ነዘም ዝሰዕቡ ሕቶታት ግልፂ ቅኑዕን ትኽክለኛ ዝኾኑን ዘየማትኡን መልስታት ሃቡ።

- 1 ኣብ ዓለም ካብዘለዉ ሃይማኖታት ነቶም ሓሙሽተ ዘርዝሩ።
- 2 ሰዓብቲዞም ኣብ ሕቶ ቛፅፅ ሓደ ዝገለፅኩምዎም ሃይማኖታት ኣበይ ከባቢ ከምዝርከቡ ግለፁ።
- 3 ኣብ ሃይማኖት ክርስትና ዝምደቡ ሰለስተ ዓይነታት ሃይማኖት ግለፁ።
- 4 ሰዓብቲዞም ኣብ ሕቶ ቛፅፅ ሰለስተ ዝገለፅኩምዎም ሃይማኖታት ክርስትና ኣበይ ከባቢ ከምዝርከቡን ክንደይ ዝኣክል ሰዓብቲ ከምዘለዉዎምን ግለፁ።
- 5 ኣብ ሃይማኖት ፕሮቴስታንት ክርስትና ዝምደቡ ኣርባዕተ ዝተፈላለዩ ዓይነታት ሃይማኖታት ግለፁ።

1.4 ኢንዱስትሪያል ወያነን ሳዕቤናቲን (ውፅኢቲን)

ንጥፈት 1.5

ተምሃሮ ኢንዱስትሪያል ወያነ እንታይ ማለትዮ? ብዛዕባ ቀዳማይን ካልኣይን ኩናት ዓለም እንታይ ትፈልጡ? ነንርእስኹም ተመያየጡ'ሞ ዝበፃሕኹም ምርድዳእ ንመምህርኩም ግለፁ።

1.4.1 አጀማምራ ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ

ቅድሚያ 1750 ዓ.ም.ፈ ዝተፈላለዩ ነገራት ንምፍራይ ናውቲ ወዲሰብ ብሓይሊ ኢድን ብኢድ ዝንቀሳቅሱን መሳርሕታት እናተጠቐሙዮ ነይሩ። ጉልበት ስድራ እናተጠቐሙን ኣብ ቅፅረ ግቢ መንበሪኦም ኸይናምን ምህርቲ የፍርዮዮም ነይሮም። ካብ1750 ዓ.ም.ፈ ንደሓር ግና ኣብ ከይዲ ምፍራይ ናውቲ ዝተመሓየሸ ውፅኢት ንምፍጣር ዝሕግዙ መሳርሕታትን ቴክኖሎጂታትን ተማሂዞም ኣብ ስራሕ ውዲሎም። ናውቲ ንምፍራይ ወዲሰብ ይጥቀሙሎም ዝነበሩ ብሓይሊ ኢድ ይንቀሳቅሱ ዝነበሩ ቀለልቲ መሳርሕታት በዚ እዋን ናብ ምጥቃም ዝተመሓየሹን ከቢድ ዓቕሚ ዘለዎምን ማሸን ቴክኖሎጂ ተሰጋጊሩ። ምህርቲ ኣብ ክንዲ ኣብ ከባቢ መንበሪ ገዛ ብውልቀ ስራሕተኛታት ኣብ ፋብሪካታት ብስርዓት ክፈርዩ ጀሚሮም። ማሸን ቴክኖሎጂን ፋብሪካታትን ብምትእትታዎም ብዝቐለለ ኣገባብ፣ ብዝተሓተ ዋጋን ወፃኢን፣ ብጣዕሚ ብዙሕን ዝበለፀ ጥንካረን ፅርዮትን ዘለዎም ናውቲ ይፈርዩ ጀሚሮም።

እዚ እዋን ዝተመሓየሹ ዘመናዊ ማሸን ቴክኖሎጂ ተማሂዞም ንኢንዱስትሪያላዊ ምዕባለን ልምዓትን ዘሳልጡ ዝተፈላለዩ ፋብሪካታት ዝተጣየሹሎም እዋን ስለዝነበሩ “ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ” ተባሂሉ ይፅዋዕ ጀሚሩ። ስለዚ ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ዝበሃል ኣብ ዓለምና ንመጀመርታ ግዜ ዝተፈላለዩ ናውትን ሸቕጣትን ኣብ ክንዲ ብኢድን መሳርሕታት ኢድን ብሓይሊ ሞተር ብዘንቀሳቅሶም ማሸናት ምፍራይ ዝተራእዮሉ መሰረታዊ ለውጢዮ። መሰረታዊ ለውጢ ዝበሃለሉ ምክንያት ብኢድ ይሰርሑ ዝነበሩ መሳርሕታት ተራፎም ብሓይሊ ሞተርን ሃፋን ዝንቀሳቅሱ ግዜን ዋጋን ጉልበትን ዝቐጥቡ ማሸናት ቴክኖሎጂ ተማሂዞም ቦታ መፍሪዩ ድማ ኣብ ክንዲ ኣብ መንበሪ ገዛ ውልቀሰባት ናብ ፋብሪካታት ዝዞረ ምዃኑ እዩ። ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ንፈለማ እዋን ኣብ ዓለም ዝተስፋሕፈሐ ኣብ ሃገረ እንግሊዝ ኣብ መበል መፋርቕ 18 ክፍለዘመን ነይሩ። ብድሕሪኡ ካብ ሃገረ እንግሊዝ ካብ እዋን ናብ እዋን እቲ ጥበብን ምህዞ ቴክኖሎጂ ማሸናትን ምጥያሽ ቴክኖሎጂ እናተጋፍሐ ናብ ካልኦት ሃገራት ዓለምውን ተዘርጊሑ። ኢንዱስትሪያል ወያነ ብድሕሪ ሃገረ እንግሊዝ ዝተጋፍሐሎም ሃገራት ናብ ምዕራብ ኣውሮፓን ሰሜን ኣመሪካንዮም ነይሮም።

ስለዚ ብኢድ ይንቀሳቅሱ ዝነበሩ መሳርሕታት ብማሸን ቴክኖሎጂ እንትትክኡ ንቅድም ፍልፍል ሓይሊ ኸይኑ ዝተምሃዘ ሃፋ ስለዝነበረ ብሃፋ ዝንቀሳቅሱ ሞተራት ኣብ ግልጋሎት ውዲሎም ነይሮም። ደሓር ፍልፍል ሓይሊ ካብ ማይን ሃፋን ናብ ፀሊም ፈሓም፣ ኤሌክትሪሲቲ፣ ዘይቲ፣ ነዳዲ፣ በብግዚኡ ተማሂዞም ኣብ ግልጋሎት ውዲሎም። ስለዚ በዚ እዋን ንቕድም ኣብ ከይዲ ወያናዊ ምስግጋር ዝኣተዉ ምህርቲ ቴክኖሎጂ ጨርቃ ጨርቄ፣ ሓቢን መቢንን ፀሊም ፈሓምን ነይሮም። ንመንቀሊ ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ መግለፃ ዝኾኑ ተርእዮታትን ምህዞታትን እንታይ ነይሮም? ዝተፈላለዩ ማሸናትን ምህዞታትን ቴክኖሎጂን ኣብ ስራሕ ምህርትን ምፍራይን ስለዝወፀሉ ውፅኢት ምህርቲ

ቴክኒክ ታይል ጨርቃ ጨርቂ ብጣዕሚ ብዙሕን ፅርዮት ዘለዎን ጥራሕ ዘይኮነስ ዋጋን ወፃኝን ዝነከየን ነይሩ። እዚ ንተወሳኺ ምህዞታት መበገስን መበረታትዕን ነይሩ።

ኢንዱስትሪያል ወያነ ኣብ መበል 18 ክፍለ ዘመን ኣብ ኣውሮፓ ሃገረ እንግሊዝ ኣብ ኣግባብ ኣፈራርያ (ምፍራይ) ናውትን ሸቐጣትን ዝተርአዩ ለውጢ ሰለጤንን ውፅኢታዊ ፅርዮትን ዝምልከት እዩ። እዚ ማለት ብኢድን ብኢድ ብዝሰርሑ ብዙሕ ወፃኝን ግዜን ጉልበትን ይሓቱን ዘይስልጡን ድንጉያትን ካብዝነበሩ ዝሓል ከይድታት ምፍራይ ናውትን ሸቐጣትን ናብ ስለጥ፣ ቕልጡፍ፣ ውሑድ ወፃኝን ግዜን ጉልበትን ዝሓትት፣ ብሓገዝ ማሸን ቴክኖሎጂ ይፈርዩ ናብዝነበሩ ውፅኢታዊ ለውጢ ምስግጋር ዝተርአዩሉ እዋን እዩ ነይሩ። እዚ ጥራሕ ዘይኮነስ ጉልበትካን ጉልበት ስድራን እናተጠቐምካ ኣብ መንበሪ ገዛን ከባብን ጥራሕ ይፈርይን ይምረትን ዝነበረ ኣግባብ ከይዲ ናብ ኣብ ፋብሪካታትን ብማሸናት ዝተሓገዘ ቴክኖሎጂን ኣግባብ ስርዓት ምህርትን ምፍራይን ዝተኣታተወሉ ነይሩ። ስለዝኾነ ድማ ኢንዱስትሪያል ወያነ ማለት ውፅኢት ምፍራይን ምምሃዝን ማሸን ቴክኖሎጂታት ኣብ ህይወት ወዲሰብ ሰርቦቶስ ዝኾነ ዓብዪ ለውጢ መነባብሮ ንክመፅእ መሰጋገሪ በሪ ዝኸፈተ ታሪካዊ ተርእዮ እዩ።

ዕዮ ጉጅለ 1.27

- 1 እንዱስትሪያል ወያነ እንታይ ማለትዩ? ተመያየጡ። ግለፁ። ተንትኑ።
- 2 ኣጀማምራ ኢንዱስትሪያል ወያነ ብዝርዝር ግለፁ።
- 3 ዝተመሃዙ ማሸናት ቴክኖሎጂን ፍልፍል ሓይልን እንታይ ከምዝነበሩ ዘርዝሩ።

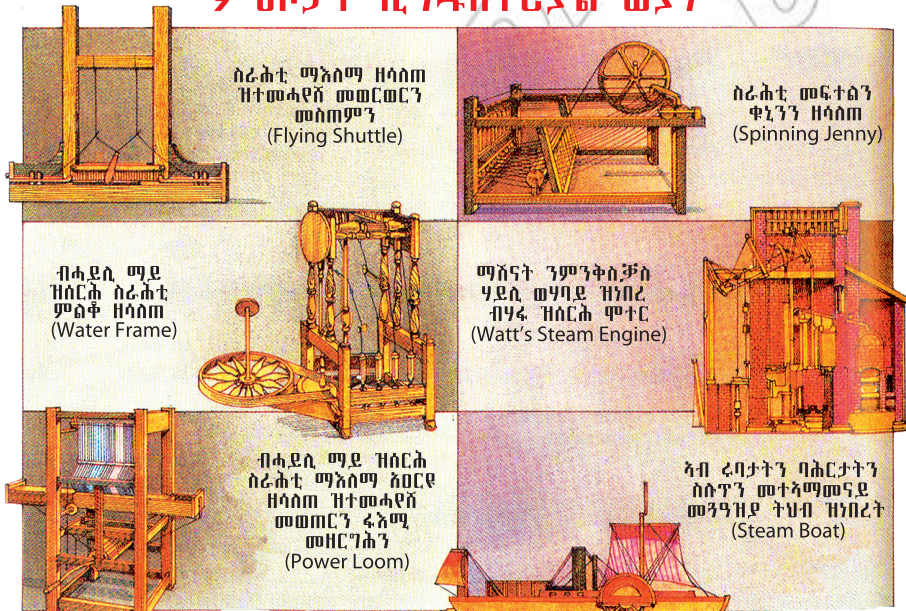
ኣብ እዋን ኢንዱስትሪያል ወያነ ዝተርአዩ ምህዞታት ማሸናት ቴክኖሎጂን ፍልፍል ሓይልን

- 1 **ቶማስ ኒውኮመን** ዝተብሃለ እንግሊዛዊ ብ1705 ዓ.ም.ፈ ብሓይሊ ሃፋ ትሰርሕ ሞተር (Steam Engine) ሰሪሑ። እዚ ድማ ማይ ካብ ውሽጢ ኳዕቲ ማእድናት ናብ ደገ ንምውፃእ ውዲሉ። ኣብ ስራሕቲ ኳዕትን ምውፃእን ማእድናት ዝለዓለ ተራ ዝነበሮ ምህዞ ነይሩ።
- 2 **ጀምስ ዋት** ዝተብሃለ ስኮትላንዳዊ ድማ ብቶማስ ኒውኮመን ኣቐዲሙ ተሰሪሑ ንዝነበረ ብሓይሊ ሃፋ ዝሰርሕ ሞተር ብዝበለፀ ዕባቕ፣ ፅርዮትን ዓቕምን፣ ዝሓሸ ውፅኢታውን ስለጥ ግልጋሎት ክህብ ዝኸእልን ብሓይሊ ሃፋ ዝሰርሕ ሞተር (ኢንጂን) ብ1769 ዓ.ም.ፈ (Modern Steam Engine) ሰሪሑ። ጀምስ ዋት ዘረጋገዖ ሓቂ “ዝበለፀን ዝበበቐን ምህዞ ውፅኢት ብዙሓት ሰባትዮ” ዝብል ነይሩ። ጀምስ ዋት ዝመሃዞ ብሓይሊ ሃፋ ዝሰርሕ ዝተመሓየሸ ሞተር (ኢንጂን) ብ1785 ዓ.ም.ፈ ኣብ ቴክኖሎጂ ምፍራይ ጨርቃ ጨርቅን ቴክኒክ ታይልን ውዲሉ። ድሕሪ ቅርብ እዋን ድማ ኣብ ዝተፈላለዩ ፋብሪካታትን ግልጋሎት መንፃገያን ውዲሉ።

1.4 ኢንዱስትሪያል ወያነን ሳፊዮታን (ውፅኢታን)

- 3 **ሮበርት ፉልተን** ዝተብሃለ ኣመሪካዊ ብ1807 ዓ.ም.ፈ ብሓይሊ ሃፋ ሞተር ትንቀሳቅሶ ጀልባ (**Steam Boat**) ሰራሑ ኣብ ዓበይቲ ሩባታት፣ ገማግማ ባሕርታት፣ ውቅያኖስን ከቋርፁ ዝገብር ምንቅስቃስ ገይሩ። ስለዚ ብ1838 ዓ.ም.ፈ ኣብ ኣትላንቲክ ውቅያኖስ ን15 መዓልታት ምንቅስቃስ ገይሩ።
- 4 **ጆርጅ ስቴፈንሰን** ዝተብሃለ እንግሊዛዊ ድማ ብ1814 ዓ.ም.ፈ ብሓይሊ ሃፋ ሞተር ትንቀሳቅሶ ባቡር ምድሪ (**Steam Locomotive**) ሰራሑ። ብ1830 ዓ.ም.ፈ እዛ ብሓይሊ ሃፋ ትሰርሕ ባቡር ምድሪ ብሰዓት 29 ማይል ትንቀሳቅስ ክኢላ።
- 5 **ሂንሪይ በስሚር** ዝተብሃለ እንግሊዛዊውን ብ1856 ዓ.ም.ፈ ንሓፂን መፂን ዘዓርይን ዘቐልጥን (ዘምክኸን) (**Refining melting iron into steel**) መሳርሒ ምሂዙ ናብ ስራሕ ኣውራጃዎ። ዝተፃረየ ምህርቲ ሓፂን ምጥራይ ተኻኢሉ።
- 6 **ሚካኤል ፋራዳይ** ዝተብሃለ እንግሊዛዊ ብዘካየዶ ሳይንሳዊ መፅናዕትን ምርምርን ብ1831 ዓ.ም.ፈ ብሓይሊ ኤሌክትሪክ ትሰርሕ ዲናሞ (**Dynamo**) ብምስራሕ መካኒካል ኢነርጂይ ናብ ኤሌክትሪሲቲይ ክልውጥ ክኢሉዮ።
- 7 ዝተፈላለዩ ሰባት ብዙሓት ምህታት ናብ ቴክኖሎጂ ዓለም የምፅኡ ጀሚሮም። ንኣብነት **ሳሙኤል ሞርሰ** ዝተብሃለ ኣመሪካዊ ብ1844 ዓ.ም.ፈ ቴሌግራፍ ሰራሑ። **ኣሌክሳንደር ግራሃም ቤል** ዝተብሃለ ኣመሪካዊ ብ1876 ዓ.ም.ፈ ቴሌፎን ሰራሑ። **ቶማስ ኤዲሶን** ዝተብሃለ ኣመሪካዊ ብ1879 ዓ.ም.ፈ ኤሌክትሪክ ብርሃን ትህብ ኣምፑል ሰራሑ። **ኤድዊን ድራክ** ዝተብሃለ ኣመሪካው ብ1859 ዓ.ም.ፈ ዘይቲ ንመለስለስን ብርሃን መፍጠርን ምስኣውዓሎ ድሕሪ ቁሩብ እዋን ድማ ናብ ካልኦት ግልጋሎት ክውዕል ተገይሩ።

ምህታት ኢንዱስትሪያል ወያነ

ሲእሊ. 1.27: ኣብ እዋን ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ዝነበሩ ምህታት

- 8 **ጎትሊይብ ዳይመለር** ዝተብሃለ ጀርመናዊ ብ1880 ዓ.ም.ፈ ብጋዝ ዘይቲ (ናፍጣ) ዝሰርሕ ሞተር (ኢንጂን) ሰሪሑ ብኣርባዕተ ኅማታ ንዝንቀሳቐሳ መካይን ከምዝውዕል ገይሩ። ደሓር ሩዶልፍ ዲዜል ዝተብሃለ ጀርመናዊ ብ1892 ዓ.ም.ፈ ብዝተመሓየሽ መንገዲ ብናፍጣ ዝሰርሕ ዲዜል ሞተር (Diesel Internal Combustion Engine) ሰሪሑ ንግልጋሎት ተሸክርክርቲ ከምዝውዕል ገይሩ።
- 9 **ዊልሰን ኦርቪል ራይት** ዝተብሃሉ ክልተ ኣሕዋት ብ1903 ዓ.ም.ፈ ኣብ ኣየር ንሓፂር እዋን ዝተንቀሳቐሱት ኣውሮፕላን ሰሪሑም

እሞ ተምሃሮ እዞም ዝተፈላለዩ ምህታትን ይህብዎ ዝነበሩ ግልጋሎታትን ክተመዘኑ ክኢልኩም ዶ? ከምዚኣም ዝመሳሰሉ ብዙሓት ምህታት ስለዝነበሩ ነቲ ዝነበረ ኣግባብ ከይዲ ምፍራይን ምምራትን ብማሸናት ቴክኖሎጂን ዘመናዊ ጥበብን ስለተለወጠ'ዩ ዓለም ናብ ሓዱሽ ኢንዱስትሪያላዊ ምንቅስቃስ ዝኣተወት። እምበኣርከስ ተምሃሮ ኣዎንታዊ ሳዕቤንን ፅልዋን ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ብፖለቲካዊ፣ ኢኮኖሚያውን ማሕበራውን መዳዩ ርሑቕ ዝኣመተ እዩ ነይሩ። ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ብሓፈሽኡ ኢኮኖሚያዊ መሰረት ሃገራት ዓለም ናብ ፍፁም ካፒታሊስታዊ ስርዓት ዘሰጋገረ ጅምር ዝተርኣየሉ ታሪካዊ ተርእዮ'ዩ ነይሩ። ዓለም ናብ ሓዱሽ ምዕባል ኢንዱስትሪያላዊ ቴክኖሎጂ ዝላ ገይራ። ኣብዚ ሕዚ እዋን ዓለም በዒሓቶ ዘላ ብርኪ ዕብዮትን ምዕባል ኢንዱስትሪያላዊ ቴክኖሎጂን እንትንርእይ ውፅኢት'ዚ ወያነዮ። መሰረታዊ ለውጢ ምህታት ኢንዱስትሪያላዊ ቴክኖሎጂን ኣግባብ ኣፈራርያንዮ።

ዕዮ ጉጅለ 1.28

- 1 ኢንዱስትሪያል ወያነ ከመይ ትገልፅዎ? ኣብ እዋን ኢንዱስትሪያል ወያነ ዝነበሩ ፍሉጣት መሃዝቲ ቴክኖሎጂ ጥቕሱ። ዘርዝርዎም። ተመያየጡሎም።
- 2 ኣብ እዋን ኢንዱስትሪያል ወያነ ፈለምቲ ምህታት ቴክኖሎጂ ዝነበሩ ብዝርዝር ግለፁ። እንታይ ረብሓ ከምዝነበሮምውን ኣረድኡ። ተመያየጡሎም።

1.4.2 ውፅኢት (ሳዕቤን) ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ (ብሄረተኝነት፣ ባዕዳዊ መግዛእትን ምኽታምነትን)

ሓፈሻዊ መግለጺ ውፅኢታት ኢንዱስትሪያል ወያነ

ተምሃሮ ኣዎንታዊ ሳዕቤንን ፅልዋን ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ብፖለቲካዊ፣ ኢኮኖሚያውን ማሕበራውን መዳዩ ርሑቕ ዝኣመተ እዩ ነይሩ። ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ስለስተ ብርኪ

ዕብዮት ካለም። እቲ ቀዳማይ ካብ መበል 1700 ክሳብ 1850 ዓ.ም.ፈ ዝነበረ ሓዲ ሚኒቲ ዓመት እንትኸውን ኣብዚ እዋን ፈለምቲ ምህታት ኢንዱስትሪ፣ ፋብሪካታት፣ ማእድናትን መንግሥታዊ ይርአዮሉ ዝነበረ እዋን እዩ። እቲ ካልኣይ ብርኪ ካብ 1850 - 1950 ዓ.ም.ፈ ዝነበረ ሓዲ ሚኒቲ ዓመት እንትኸውን ውዕኢት ምህታት ናብ ግብሪ ዝውግሉሉን ምንቅስቃስ ኢንዱስትሪያል ቴክኖሎጂ ንኢኮኖሚያዊ ስርዓት ዓለም ናብ ዝለዓለ ብርኪ ካፒታሊዝም ዝተሰጋገረሉ ብርኪዮ። እቲ ሳልሳይ ብርኪ ድማ ካብ 1950 ዓ.ም.ፈ ክሳብ ሎሚ ዘሎ እዋን ዝሸፍን ኾይኑ ዝተመሓየሸን ዝተሳለጠን ፖለቲካውን ኢኮኖሚያውን ስርዓት ቴክኖሎጂያዊ ምዕባል ይርአዮሉ ዘሎ እዋንዩ።

ስለዝኾነ ድማ ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ብሓፈሽኡ ኢኮኖሚያዊ መሰረት ሃገራት ዓለም ናብ ፍፁም ካፒታሊስታዊ ስርዓት ዘሰጋገረ ጅምር ዝተርአዮሉ ታሪካዊ ተርእዮዮ ነይሩ። ዓለም ናብ ሓዲ ምዕባል ኢንዱስትሪያላዊ ቴክኖሎጂ ዝላ ገይራ። ኣብዚ ሕዚ እዋን ዓለም በዒሓቶ ዘላ ብርኪ ዕብዮትን ምዕባል ኢንዱስትሪያላዊ ቴክኖሎጂን እንትንርእይ ውዕኢትዚ ወያነዩ። መሰረታዊ ለውጢ ምህታት ኢንዱስትሪያላዊ ቴክኖሎጂን ኣግባብ ኣፈራርያን ማዕቢሉ። ብምክንያት ምዕባል ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ኢኮኖሚያዊ ስርዓት ዓለም ካብ ሕርሻ ናብ ኢንዱስትሪ፣ ቴክኖሎጂን ፋብሪካታትን ኣንፈት ተለዊጡ። ልምዓት ሕርሻውን ንባዕሉ ኢንዱስትሪያላዊ ማቴርያላት ብምጥቃም ኣዝዩ ማዕቢሉ። ኸተማታት እናዓበያ፣ እናተጋፍሓ፣ እናተስፋሕፈሓን እናበዘሓን መዒኡን። ብምድሪ፣ ብባሕርን ብኣየርን ዝንቀሳቀሱ ቕልጡፍን ስሉጥን ግልጋሎት ዝህቡ ቴክኖሎጂ መንግሥታዊ ማዕቢሎም። ኣብ ካሳይ ማእድናትውን ካብ እዋን ናብ እዋን ምምሕያሻት ቴክኖሎጂን ምህታትን እናማዕበሉ መዒኡም። ፋብሪካታት ብበዘሒ እናተጣየሹ ብመሃያ ዝሰርሑ ሰራሕተኛታት ድማ እናተቐፀሩ ብምምዕኦም ኣብ ከይዲ ስርዓት ኢንዱስትሪያል ካፒታሊዝም ማዕቢሉ። ብምክንያትዚ ምዕባል ኢንዱስትሪያላዊ ካፒታሊዝም ክልተ ብባህርይኦም ዝተፈላለዩ ማሕበራውን ኢኮኖሚያውን ደርብታት ተፈጠሮም። ወነንቲ ኢንዱስትሪያል ትካላትን ፋብሪካታትን ዝኾኑ ደርብታትን (ቡርሻጥ) ከምኡውን ብርሃዎም ሰራሕተኛታትን ዝሓድሩ ደርብታት (ሰራሕተኛታት) ዝበሃሉን ነይሮም።

ኢንዱስትሪያል ወያነ ኣዝዮም ዝድነቑ ብዙሓት ምህታትን ውዕኢት ስራሕ ዘላጠጡ ቴክኖሎጂታትን ዘምፀኡ ብምዃኑ ዝነኣድ ታሪካዊ ተርእዮዮ ዝበሃል እንተኾነውን ብተባራሪኡ ድማ ብዙሓት ፀገማት ዓስዒቡዮ። ኣብ ፈላማይ ብርኪ ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ሰራሕተኛ ደርቢ ኣብ ፋብሪካታት፣ ካሳይ ማእድናትን መንግሥታዊ ወዘተ ኣዝዩ መስካሕካይ ዝኾኑ ፀገማት ይበፀሑም ነይሩ። ስለዚ

- ትሑት ክፍሊት ስራሕ፣
- ነዊሕ ሰዓት ስራሕ (ክሳብ 16 ሰዓት ክሰርሑ ይግደዱ ነይሮም)፣
- ልዑል ምዝበራ ጉልበት ህፃናትን ደቂ ኣንስትዮን፣
- መፀገማይ ኩነታት ስራሕ፣
- ስእነት ስራሕን

አብ ስራሕ ንገበዕሕ ሓዲጋን ጉድኣትን ካሕሳ ዘይነበሮ ምንባሩን ወዘተ ዝጥቀሱ ነይሮም። ከምዚ ዓይነት ዝመረረ ናብራን ኩነታት ስራሕን ስለዝነበረ ስራሕተኛታት ብማሕበር ተወዲቦም ነዚ ብምኽንያት ኢንዱስትሪያል ወያነ እናማዕበለ ዝመፀ ጨቋኒ ኢኮኖሚያውን ፖለቲካውን ስርዓት ቡርሻሮዎ ክቃለስዎ ጀሚሮም።

ሀ. ብሄረተኝነት፤

ብሄረተኝነት ሃገራዊ ስምዒትን ፍቕርንዮ። ደቂ ሰባት ኣብዝነበሩሉ ሃገርን ምድርን ክህልወሎም ዝግብኡ ነገራት ከም ዕጥቂ ስኒቕም ንሃገርም ዝህልዎም ፖለቲካዊ፣ ኢኮኖሚያዊ፣ ባህላውን ማሕበራውን ኣተሓሳስባታት ኣሓደሉ ዝግደስሎምን ሓቦ ዝብለሎምን እንገልፀሉ ስምዒትዮ ብሄረተኝነት። ንሃገርና ንዓድና ንሩባና ... ዝብል መንፈስን ስምዒትን ዝምልከትዮ። ዜጋታት ሃገር ሓደ ዓይነት ጋዜጣን መፅሄትን የንብቡን ብሬድዮን ብቴሌቪዥንን ሓደ ዓይነት ሃገራዊ ፕሮግራም የትሕዙን ዝብል መንፈስ ኣብ ብሄረተኝነት ጎሊሁ ዝርአዮ። ንኣብነት ብጣዕሚ ዝተሰለጠን ዝተመሓየሸን ግልጋሎት መንግሥቱ ምህላወ ዜጋታት ብዝነኣሰ ወፃኢ ሃገርም ክገብንይዎን ፍቕሪ ክሕድሩን ኣብ ምግባር ሓጋዝነት ኣለዎ። ስለዚ ኢንዱስትሪያል ወያነ ኣብ ኣውሮፓ ብሄረተኝነት ስምዒት አዐርዮ ክዓብይ ሓጊዙዮ። ብዙሓት ዜጋታት ንዓይም ተገደስቲ ምዃናምን ፍቕሪ ሃገር ኣሕዲሮምውን ንሓድነትን ሕብረትን ሃገራዊ ወነ ስኒቕም።

ንኣብነት ኣብ ካልኣይ ፍርቂ መበል 19 ክፍለ ዘበን ንምውህሃድ ጣልያንን ጀርመንን ዝተገብረ ብርቱዕ ምንቅስቓስ ውዕኢት ብሄረተኝነት ዝዓብለሎ ስምዒትዮ። ይኹን ደኣምበር ብሄረተኝነት ስምዒት ዕቡቕ ምዃኑ እንተተኣመነሉውን ምስ ምዕባለ ኢኮኖሚያዊ ስርዓት ኢንዱስትሪያል ቴክኖሎጂ ዝመፀ ኢምፔሪያሊዝም ግና “ንሕና ስልጡናትን ሃፋትምን ኢና” ዝብል ስምዒት ዝነበሮም ትዕቢታዊ ፖለቲካዊ ኢኮኖሚያዊ ኣተሓሳስባ ንዕብየት ሕብረተሰብ ጎዳኢ ነይሩ። ኢንዱስትሪያል ወያነ ብዘምፀኦም ፀጋታት ምዕባለ ቴክኖሎጂ ፋብሪካታትን ካህይቲ ማእድናትን ብዙሕ ሓይሊሰብ ምጥላቡ ጥራሕ ዘይኮነስ ብዙሕ ሃፍቲ ተፈጥሮውን ይሓትት ብምንባሩ ኣውሮፓውያን ድልዮቶምን ጠለቦምን ብውነ ናብ ሃገራት ኣፍሪካን ካልኦትን ኮይኑ። እዚ ጠለብን ድልየትን መበገሲ ጉዕዞ ባዕዳዊ መግዛእትነት ክኸውን ክኢሉ።

ለ. ባዕዳዊ መግዛእቲ፤

ብምኽንያት ኢንዱስትሪያል ወያነ ምኽታምነት፣ ባዕዳዊ መግዛእትን ብሄረተኝነትን እናማዕበሉ ዝመፀ መግለባ ባህርያት ካፒታሊዝም (ርእሰ ማልነት)ን ኢምፔሪያሊዝም (ሃፀያውነት)ን እዮ። ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ኣብ ኣውሮፓ ዝለዓለ ሃፍትን ፖለቲካዊ ስልጣንን ክዓብይ ገይሩዮ። ብምዃኑውን ኣብ ፋብሪካታት ንዝፈርዮ ውዕኢታትን ምህርትን ዘድልዩ ተፈጥሯዊ ጥረኣቕሓ (ጥረሃፍቲ) ብብዙሕ መጠን ይደልዩ ነይሮም። ሃፍቲ ተፈጥሯዊ ጥረኣቕሓ ካብ ካሊእ ሃገራት ከምዕኡ ተገዲዶም። ብምኽንያትዚ ጠለብ

1.4 ኢንዱስትሪያል ወያነን ባዕዳዊናቱን (ውዕኢቱን)

አውሮፓውያን ብኢንዱስትሪ ምስ ማዕበሉ ጥረኣኞሓ ንኸምዕኡ ካብ ሃገርም ወጊኦም ናብ ካልኦት ሃገራት ክወፈሩን ክዘምቱን ማእኸል ዝገበረ ኣተሓሳስባ ኢምፔሪያሊዝምን ኩናት ባዕዳዊ መግዛእትን ይጠልቡ ጀሚሮም። ተምሃሮ ብዛዕባ ወፍሪ ምግፋሕ ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣብ ሃገራት ኣፍሪካን ካልኦትን ብዝምልከት እንታይ ትርጽኡ? ኣብ ሞንጎኹም ተመያዮ።

ኣብ ሃገረ እንግሊዝ ዝጀመረን ደሓር ናብ ሃገራት ኣውሮፓ ዝተጋፍሐን ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ኣብ ምትብባዕ፣ ምግፋሕን ምስፍሕፋሕን ባዕዳዊ መግዛእቲ ከም መንቀሊ ተገይሩ ዝውሰድ ዓብዪ ተራ ነይርዎ። ብፍላይ ኣውሮፓውያን ንፋብሪካታቶምን ኢንዱስትሪታቶምን ዘድልዩ ተፈጥሯዊ ጥረ ሃፍቲ ኣብ ውሽጢ ሃገርም ጥራሕ ክንድዝደልይዎ ምሉእ ብምሉእ ክረኽቡ ብዘይምኽኣሎም ካብ ሃገርም ወገኢ ነዚ ዝድለይ ጥረ ሃፍቲ ክረኽቡ ዮም ዝፅዕሩ። ንኣብነት ኢንዱስትሪያል ወያነ ፈለማ እንትጀምር ይጣየሹ ዝነበሩ ፋብሪካታት ብበዝሕን ብሃፋ ዝሰርሑ ሞተር ናብ ግብሪ እንትውዕል ኣቐዲሙ ምንቅስቓስ ዝጀመረ ኣብ ፋብሪካ ዓለባ (ቴክስታይልን ጨርቃ ጨርቅን) ነይሩ። ነዚ ፋብሪካ ብመሰረታዊ መልክዑ ዘድልይ ጥረ ሃፍቲ ድማ ጡጥ እዩ። ጡጥ ኣብ ኣውሮፓ ዝበቅልን ዝርከብን ስለዘይነበረ ድማ እዘን ኣብ ፋብሪካ ዓለባ ይዋስኡ ዘለዉ ሃገራት ኣውሮፓ ጡጥ ናብዝረኽቡሉ ሃገራት ወፍሪ ባዕዳዊ መግዛእቲ ምትላም ተቐዳሚ ስርሖም ነይሩ። ስለዚ ሓደ መንቀሊ ምኽንያት ምግፋሕን ምስፍሕፋሕን ባዕዳዊ መግዛእቲ እንትንርእይ ንፋብሪካታት ኣውሮፓውያን ዘድልዩ ጥረ ሃፍቲ ምእላሽ ዝጥቀስ እዩ (ኣለሻ ጥረ ሃፍቲ ፋብሪካታት)። ተምሃሮ ምስዚ ተኣሳሲሩ ንምግፋሕን ምስፍሕፋሕን ባዕዳዊ መግዛእቲ መንቀሊ ምኽንያት ዝኸውን እንታይ ትሓስቡ?

ውዕኢት ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ዝኾነ ዝተፈላለዩ ፋብሪካታትን ኢንዱስትሪያላትን ኣብ ዝሓፀረ እዋን ብዙሕን ዝሓሸ ፅርዮት ዘለወንን ምህርቲ የፍርዖ ከምዝነበራ ሪእና ኢና። እዘን ኣብ ትካላት ኢንዱስትሪን ፋብሪካታትን ብበዝሒ የፍርይወን ዘለዉ ብዙሓት ፍርያትን ምህርትን ንምሻጥ ኣብ ውሽጢ ሃገር ጥራሕ ዕዳጋ ዝርከቡሎም ኣይነበረን። ዝተመሓየሹን ብትሑት ዋጋ ውዕኢት ፍርያትን ምህርትን ፋብሪካ ኣውሮፓ ሃገራት ናብ ዕዳጋ ንምብጻሕ መማረፅታት ምእላሽ ግድን ነይሩ። ፍርያትን ምህርትን ሸቐጣት ፋብሪካታትን ኢንዱስትሪን ንምሻጥ ዓብይ ዕዳጋ ምእላሽ ኣድላይ ነይሩ። ስለዚ ሃገራት ኣውሮፓ ዝተፈላለዩ ጥረ ሃፍቲ ተፈጥሮ፣ ሕርሻን ማእድንን ከምኡውን ገፊሕ ዕዳጋ ንምርካብ ንመላእ ኣፍሪካ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቶም ክእትውዋ ምውሳን ከም ዘይሕለፍ መማረቢ ገይርም ወሲዶምዎ። ነዚ ዕላምኡምን ጠለቦምን ዘሳልጡሉ መንገዲ ብምእላሽ ከም ብሕታዊ መማረቢ ዝተወሰደ ካብ ወደባት ሃገርም ናብ ማእኸል ሃገርም ዝወስዱ መስመር ሃዲድ ባቡር ምህናፅ ነይሩ። መንግሥታዊ መንገዲ ባቡር ተሳሊጦም።

ስለዚ ሃገራት ኣውሮፓ ንሃገራት ኣፍሪካ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቶም ንምእታውን ንምምቓልን ብጣዕሚ ምጉያይ ነይሩ። ብመሰረት'ዚ ድማ ኣብ መወዳእታ መበል 19 ክፍለ ዘበን ኣብ ኣፍሪካ ባዕዳዊ መግዛእቲ ዝሓዙ ሃገራት ኣውሮፓ እንግሊዝ፣ ፈረንሳይ፣

ጀርመን፣ ፖርቹጋል፣ ስፓኝ፣ ጣልያንን ቤልጅየምን ነይሮም። ንኣብነት ሃገራት ኣፍሪካ ከም ግብፂ፣ ጋና፣ ናይጀሪያ፣ ኬንያ፣ ሱዳንን ወዘተ ዝመሳሰሉ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ እንግሊዝ ወዲቆም። ሃገራት ኣልጀሪያ፣ ቱኒዝያ፣ ቻድ፣ ካሜሩን፣ ሴነጋል፣ ኮትዲቯር፣ ማዳጋስካርን ጂቡቲን ዝመሳሰሉ ድማ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ፈረንሳይ ወዲቆም። ሃገራት ሩዋንዳ፣ ቡሩንዲ፣ ናሚቢያ፣ ቶጎን ወዘተ ዝመሳሰሉ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ጀርመን ወዲቆም። ኮንጎ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ቤልጂየም ወዲቆም። እዘን ሃገራት ኣውሮፓ መቐረብቲ ጥረኣቹሒትን መራገፍቲ ሸቐጣት ኣውሮፓውያንን ክኾና ተገዲደን። ስለዚ ኢንዱስትሪያል ወያነ ኣብ ኣፍሪካን ካልኦት ሃገራትን ባዕዳዊ መግዛእቲ ንክነግስ በሪ ዝኾፈተዮ። ባዕዳዊ መግዛእቲ ድማ ፖለቲካዊ፣ ኢኮኖሚያዊ፣ ባህላውን ማሕበራውን ፀቕጥታት ዝነበርዎዮ።

ተምሃሮ ካብቶም ብዙሓት ውፅኢታትን ሳዕቤናትን ኢንዱስትሪያል ወያነ ዝኾነ እቲ ሓዲ ምጥያሽ ዘመናዊ ባዕዳዊ መግዛእቲ ከምዝኾነ ተረዲእኹም ዶ? ብምክንያት ኢንዱስትሪያል ወያነ ዝተረከየ ዕብዮት ካፒታሊዝም (ርእሰማልነት) ንሃገራት ኣውሮፓ ኣብ ዓለም ዓብለልቲ፣ ወሰንትን መረሕትን ክኾኑ ኣክኢልዎምዮ። እዚ ካብዝኾነሎም ምክንያታት ውሽጢ እቲ ዋና ኢንዱስትሪያል ምዕባል ንሓይሊ መከላኸልን (ውትህድርና) ዓቕሚ ፋይናንስን ምጥንኻር ዝለዓለ እጃም ነይርዎ። ብምክንያት ኢንዱስትሪያል ወያነ ዝተርከየ ምዕባል ኢኮኖሚያዊ ካፒታሊዝም ንኣውሮፓውያን ኣብ ዘይማዕባላ ሃገራትን ደሴታትን ባዕዳዊ መግዛእቲ ከዓገንወን ኣክኢልዎም። ስለዚ ብ1914 ዓ.ም.ፈ ሸውዓተ ሃገራት ኣውሮፓ ን115 ሃገራትን ደሴታትን ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቶም ኣእቲዮሞም። ጥምር ኣቢልና እንትንሪኦ ሃገራት ኣውሮፓ ንምግፋሕን ምስፍሕፋሕን ባዕዳዊ መግዛእቲ ዝደለይሉ ምክንያት እዞም ዝስዕቡዮም፡

- ፍልፍል ጥረ ኣቹሒት (ጥረ ሃፍቲ)
- ዕዳጋ ንዘፍረይዎን ንዘምረትዎን ኢንዱስትሪያል ውፅኢታት
- ንኢንቨስትመንት (ኣብ መዳይ ሕርሻ፣ ማእደን ኣለሻ፣ ፋብሪካታት)
- ብተወሰነ መልክዑ ንዜጋታቶም ንስራሕን ኢንቨስትመንትን ከስፍርዎም ብምድላይ

ሐ. ምክታምነት፡

ምክታምነት ካለእ ውፅኢት ኢንዱስትሪያል ወያነዮ። ብምክንያት ኢንዱስትሪያል ወያነ ብዙሓት ከተማታት ተጣይሸንዮን። ሓደሽቲ ከተማታት ተጣይሸን ጥራሕ ዘይኮነስ እተን ዝነበራ ከተማታት ድማ አበርዮን ተጋፊሖንን ማዕቢለንን። ኣብ ፋብሪካታትን ኢንዱስትሪያል ንክቐፀሩ ብዙሓት ሰባት ካብ ገጠር ናብ ከተማ ክስደዱ ጀሚሮም። እዚኦም ድሕሪ ግዜ ድማ ነበርቲ ከተማ ኾይኖም። ፋብሪካታትን ኢንዱስትሪያል ን ይጣየሹ ኣብዝነበሩሉ እዋን እንተይተሓስበ ከተማታት ብብዙሕ ነበርቲ ይምላኦ ነይረን። እዚ ድማ ሃንደበታዊ በዝሒ ነበርቲ ከተማ ብምዃኑ ዝተፈላለዩ ማሕበራዊ ፀቕጥታት

ይፈጥሩ ነይሮም። ከተማታት ነቲ በዝሒ እናወሰኽ ዝኸደ ነባሪ ከተኣናግድ ዘኸእል ዓቕሚ፣ ናውቲ ግልጋሎትን መሰረተ ልምዓትን ኣይነበረንን። ምስዚ ተኣሳሲሩ ድማ ኣብ ላዕሊ ዝተሓበረ ፀገማት ስራሕን ኢኮኖሚያዊ መነባብሮንውን ጎሊሆም ዝርአዩ ነይሮም።

መ. ምጅማር ሓደሽቲ ኣተሓሳስባታት፣

ውዕኢት ኢንዱስትሪያል ወያነ ተገይሩ ዝውሰድ ካሊእ መሰረታዊ ቁምነገር ምስ ምጅማር (ምጥጣፅ) ሓደሽቲ ኣተሓሳስባታት ምትእስሳሩዩ። ንኣብነት ሊበራሊዝም፣ ተኸኣኢልካ ብሓባር ምንባር፣ ዲሞክራሲ፣ ስርዓት ብዙሃን ፓርቲታት ወዘተ ዝመሳሰሉ ዝጥቀሱዮም። ኣብ መበል 19 ክፍለ ዘበን መወዳኤታ ዲሞክራሲ ዝብል ኣተሓሳስባ ኣብ ሃገራት ኣውሮፓ ልሙድ ነይሩ። ዲሞክራሲ ዝብል ቃል ካብ ግሪክ ዝተወርሰ ውህብቶ እንትኸውን “ህዝባዊ ምምሕዳር” ዝብል ትርጉም ዝነበሮዩ። ግሪካውያን ስርዓት ዲሞክራሲያዊ መንግስቲ ኣጣይሾም ነይሮም። ኣብ ኣቴንስ “ቀጥታዊ ስርዓት ዲሞክራሲ” እዩ ዝፍለጥ ነይሩ። ህዝቢ ኣቴንስ ኣብ ሓደ ኣዳራሽ ተኣኢቡ ሕጊ የውዕእን ብሓባር ዝተረዳዱኡሎም ውሳኔታት እውን የሕልፉን ኣፈፃፀመኦም ድማ ይክታተሉን ነይሮም። መንግስታዊ ስርዓት ካብ ህዝቢ፣ ንህዝቢ፣ ብህዝቢ ይምረፅ ዝብል መትከል ይኸተሉ ነይሮም። መንግስታዊ ስርዓት ፍትሓውን ብመረፃን ዝምስረት ነይሩ። ድሕሪ ምዕባለ ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ኣብ ሃገራት ኣውሮፓ ብዛዕባ ዘመናዊ ውክልና ዲሞክራሲያዊ መንግስቲ ክምረፅ ዝብል ኣተሓሳስባ ዝነበረ እንትኸውን መሰል ክትምረፅን ክትመርፅን ዝብል ኣተሓሳስባ እናሓየለ መጸኢ።

ስለዚ ብፍላይ ድሕሪ 1850 ዓ.ም.ፈ ኣብ ሞንጎ ሰራሕተኛታትን ቡርገኖታትን ብተደጋጋሚ ይለዓል ዝነበረ ዘይምቅድዳው ኣስተምህሮ ካርል ማርክስ ብዛዕባ ዲሞክራሲያዊ ስርዓትን መሰላት ሰራሕተኛታትን እናጉለሀ መጸኢ። ብዛዕባ ምዝመዛን ምዝበራን ዝነበረ ኣስተምህሮ ኣብ ዲሞክራሲያዊ መንግስቲ ክምስረትን እዚ ድማ ብሕጊ ክግዛእ፣ ልዑልነት ሕጊ ክረጋገፅ፣ ነፃን ፍትሓዊ መረፃ፣ ዕድል ምምራፅ ንኡሉ ብማዕረ፣ ሰብኣውን ዲሞክራሲያዊ መሰላት ወዘተ ዝብሉ እናሓየሉ መጸኢ። ብምክንያትዚ ኣተሓሳስባ እናሓየለ ምምዕኡ ድማ መሰል ምዝራብ፣ ምዕሓፍ፣ ምውቃስን ምህያስን፣ እምነትን ሃይማኖትን፣ ክምኡውን ዜጋታት ንመንግስቲ ንክቆፃፀርዎ ዝምልከቱ ዝተፈላለዩ ኣተሓሳስባታት እናሓየሉ መጸኢ። እዚኦም ኣተሓሳስባታት ሊበራሊዝም ዝበሃሉ እንትኸኑ ንቕድም ነዘም ኣተሓሳስባታት ዝገለጸም **ጆን ስቱኣርት ማሊ** ዝበሃል ካብ 1806 - 1873 ዓ.ም.ፈ ዝነበረዩ። እዚ ኣተሓሳስባዚ መበገሲ ተገይሩዩ ደሓር ብዛዕባ ዲሞክራሲን ስርዓት ብዙሃን ፖለቲካ ውድባትን እናሓየለ መጸኢ።

ኣተሓሳስባ ሊበራሊዝም እናሓየለ ዝኸደሉ እዋን ድሕሪ ፍርቂ መበል 19 ክፍለ ዘመን እዩ ነይሩ። ምስዚኦም ኣተሓሳስባታት ተኣሳሲሩ ስርዓት ብዙሓን ፖለቲካዊ ውድባት

ምህላው (ፕሉራሊዝም) ዝብል'ውን መማረቢ ፖለቲካዊ ስርዓት ዝጠልብዩ ነይሩ። እዚ ኣብ ውሽጢ ሓዲ ሃገር ዝርከቡ ማሕበረሰባት ዝርከቡ ዝተፈላለዩ ፖለቲካዊ ኣተሓሳስባታት ዘለዎም ውድባትን እምነታትን ከምኡ'ውን ሃይማኖታት፣ ብሄር ብሄረሰባትን ዓሌታትን ኣብ መንግስታዊ ስርዓት ክሳተፉ ዝጠልብ ኣተሓሳስባ እዩ ነይሩ። እዚ እም ብምልኦም ሓደሽቲ ኣተሓሳስባታት ድሕሪ ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ዝማዕበሉ እዮም። ተምሃሮ ውዕኢትን ሳዕቤንን ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ክሳብ ክንደየናይ ዓመታቶ ከምዝነበረ ተረዲኦኹም ይ?

ዕዮ ጉጅለ 1.29

- 1 ሓፈሻዊ ውዕኢታት ምዕባለ ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ብዝርዝር ተመያየጡ።
- 2 ብዛዕባ ብሄረተኝነት፣ ባዕዳዊ መግዛእትን ምኽታምን ብዝምልከት ብዝርዝር ተመያየጡ። ግለፁ። ተንትኑ። ኣብርሁ።
- 3 ምጅማር ሓደሽቲ ኣተሓሳስባታት፣ ሊብራሊዝም፣ ተከኣኢልካ ብሓባር ምንባርን ዲሞክራሲን ውዕኢታት ምዕባለ ኢንዱስትሪያል ወያነ ምዃናም ብዝርዝር ተመያየጡ። ኣረድኡ። ዘርዝሩ።

1.4.3 ቀዳማይን ካልኣይን ኩናት ዓለም

ሀ. ቀዳማይ ኩናት ዓለም (1914 – 1918 ዓ.ም.ፈ.)

ተምሃሮ ብዛዕባ ቀዳማይ ኩናት ዓለም እንታይ ሰሚዶኹም ትፈልጡ? ቀዳማይ ኩናት ዓለም ዝበሃል ካብ 1914 - 1918 ዓ.ም.ፈ. ብዙሓት ሃገራት ኣውሮፓ፣ ሩሲያን ኣመሪካን ዝተሳተፉሉዮ። እዚ ቀዳማይ ኩናት ዓለም ኣብ ማእኸላይ ምብራቕ ኣውሮፓ ጀመሩ። ኩናት ዓለም ዝተብሃለሉ ምኽንያት ንሃገራት ኣውሮፓ፣ እስያ፣ ኣመሪካን ኣፍሪካን ብቐጥታን ብተዘዋዋሪን ብመዳይ ኢኮኖሚ ዝሓሰየን ፖለቲካዊ ሳዕቤናት'ውን ስለዝነበሮዮ። ኣብዚ ኩናት ዓለም ዝተሳተፉ ሃገራት ኣብ ክልተ ዓበይቲ ጉጅለታት ተመቐሎም'ዮም ናብ ኩናት ኣትዮም። እዞም ክልተ ዓበይቲ ጉጅለታት ተሳተፍቲዚ ቀዳማይ ኩናት ዝነበሩ “**ሓይልታት ማእኸል**”ን “**ሓይልታት ምሕዝነት**”ን ይበሃሉ ነይሮም።

ንጥፈት 1.6

ተምሃሮ ንምዃኑ እዞም ሓይልታት ማእኸልን ሓይልታት ምሕዝነትን ዝበሃሉ እንመን እዮም? ኣብ ዝቐፅል ገፅ ዘሎ ካርታ መሰረት ብምግባር ሃገራት ኣውስትሪያ - ሃንጋሪ፣ ጀርመን፣ ሰርቢያ፣ ሞንቴኔግሮን ፈረንሳይን ኣበይ ከምዝርከቡ ፍለዩ።

- ሩሲያን አውስትሮ-ሃንጋሪን አብ ጉዳይ ሃገራት ባልካን ነንጥቕመን እንትብላ አብ ንሕንሕ ነይረን።
- እንግሊዝን ጀርመንን ክልቲኦን አብ አውሮፓ ብኢንዱስትሪያላዊ ምዕባለኡን ዝፍለግ ሃገራት አብ ጉዳይ ምስፍሕፋሕ ባዕዳዊ መግዛእቲ አብ አፍሪካ፣ ማእከላይ ምብራቕን ዓለምለኸ ዕዳጋን ብዝምልከት ተነሓናሕቲ ነይሮም።

ስለዚ እዘን ሓያላት ዝበሃላ ሃገራት አውሮፓ ጥቕመን ንምሕላውን ሃገራዊ ድልዎትን ንምርዎይን ካብዝነበረን ዕላማ ተበጊሶን ብሓደ መልክዕ ባዕዳዊ ግዝኣት የስፋሕፍሓ ነይረን ብካሊእ መልክዕ ድማ ወተሃደራዊ ሓይለንን ዓቕመንን እናጎልበታን እናሐየላን መሢኢን። ብመሰረት'ዚ ጀርመን ዝነበራ ሓይሊ ባሕሪ ክተጠናኽር ዓብዩ ዕማም ገይራ ሒዞቶ። እንግሊዝ ብሓይሊ ባሕሪ ዝሓየለት ሃገር ስለዝነበረት እዚ ምጥንኻር ሓይሊ ባሕሪ ጀርመን ብፅቡቕ ኣይረአየቶን። ዓብዩ ስግኣት ኣሕዲሩላ። ብተመሳሳሊ መንገዲ ድማ ሩሲያ ሓዳሽ ሰራዊት ብዘመናዊ መልክዕ ክተጠናኽር ጀሚራ። በዚ ስጉምቲ ሩሲያ ድማ ጀርመን ሕጉስቲ ኣይነበረትን። ብምክንያት ምሕያልን ምጥንኻርን ወተሃደራዊ ሓይልታት ባሕርን ምድርን አብ ሞንጎ እዘን ሓየልቲ ዝበሃላ ሃገራት ስኒት ኣይፈጠረን። ስለዚ ምጉልባትን ምሕያልን ወተሃደራዊ ሓይሊ ብሓደ መልክዕ ብካሊእ ወገን ድማ ምስፍሕፋሕን ምግፋሕን ባዕዳዊ መግዛእቲ ንምውላዕ ቀዳማይ ኩናት ዓለም መንቀሊ ምክንያታት ነይሮምዮም።

★ **ህንፀት ወተሃደራዊ ኢንዱስትሪን ምስረታ ወተሃደራዊ ምሕዝነት፣** እዋን ዘመናዊ ስልጠና ወተሃደራት ምንዋሕ ዓብዩ ሰራሕ ነይሩ። ወተሃደራት ብዘመናዊ ኣፅዋር ኩናት ምሉእ ብምሉእ ተዓጢቆም። ኩለን ሃገራት አውሮፓ ንወተሃደራዊ ልዕልና ይጓዩ ነይሮም። ጀርመን ህንፀት ውትድርና ከም ባህሊ ገይሮም ወሲዶምዮም። ስለዚ ጀርመን መፍረዩ ኣፅዋር ኩናት ዝኾነ ክሩፕ ኢንዱስትሪ ዝበሃል፣ ፈረንሳይ ድማ ሽነይደር ኢንዱስትሪ ዝበሃል ነይርዎም። ንምስፍሕፋሕ ባዕዳዊ መግዛእቲ፣ ኢኮኖሚያዊ ረብሓ ንምሕላውን ወተሃደራዊ ዓቕሚ ንምጉልባትን ብዝብል ምስምስን መሰረታዊ ዕላማ አውሮፓውያን ይገብርዎ ብዝነበሩ ምጉያየት ንባዕሉ አብ ሞንጎኦም ዝፈጠርዎም ስግኣታትን ምጥርጣራትን ነዞም ሓይልታት አውሮፓ አብ ክልተ ዓበይትን ተፃባቢትን ወተሃደራዊ ጉጅለታት ንክጣይኹ ኣበጊስዎም። ብመሰረት'ዚ ታሪካዊ ፍፃመ ፈለማ ሰለስተ ሃገራት ማለት አውስትሮ - ሃንጋሪ፣ ጀርመንን ጣልያንን አብ እዋን ውግእ ንክተሓጋዝ ዘኸእለን “ስሉስ ኪዳን” ዝበሃል ጉጅለ ብ1882 ዓ.ም.ፈ መስራተን ውዕል ተፈራሪመን። ነዚ ውዕል “ስሉስ ኪዳን” (Triple Alliance) ብጥርጣረ ዝረአይኦ መንግስታት እንግሊዝ፣ ፈረንሳይን ሩሲያን ድማ “ስሉስ ምሕዝነት” (Triple Entente) ዝበሃል ሕብረት ወተሃደራዊ ጉጅለ ብ1907 ዓ.ም.ፈ መስራተን። እዚ ምስረታ ወተሃደራዊ ጉጅለታት አብ ሞንጎ ሃገራት ጀርመን ምስ ሩሲያን ፈረንሳይን ከምኡውን ጣልያን ምስ ፈረንሳይ ዝነበረ ውጥረት ብዝበለፀ ንክተርርን ስግኣት ክነግስን ገይሮም።

1.4 ኢንዱስትሪያል ወያነን ሳዕቤናቱን (ውዕኢቱን)

ዕዮ ጉጅለ 1.30

- 1 ምስፍሕፋሕ ባዕዳዊ መግዛእቲ ብከመይ ኣገባብን ኩነታትን ንቀዳማይ ኩናት ዓለም መንቀሊ ምኽንያት ክኸውን ከምዝኸኣለ ብዝርዝር ተመያየጡ።
- 2 ንምስፍሕፋሕን ምግፋሕን ባዕዳዊ መግዛእቲ ብዝነበሮም ዓብይ ሃንቀውታን ባህግን ነንሕድሕዲኦም ዝተጓነፁ ሃገራት ኣውሮፓ ብዝርዝር ግለፁ።
- 3 ሓያላት ዝበሃላ ሃገራት ኣውሮፓ ጥቕመን ንምሕላውን ሃገራዊ ድልየተን ንምርዋይን ካብዝነበረን ዕላማ ተበጊሶን ወተሃደራዊ ሓይለንን ዓቕመንን እናኅልበታን እናሓየላን መጊኣን ንዝብል ኣገላልፃ ኣብርሁ፣ ኣረድኡ።
- 4 ህንፃት ወተሃደራዊ ኢንዱስትሪን ምስረታ ወተሃደራዊ ምሕዝነትን ብከመይ ኣገባብን ኩነታትን ንቀዳማይ ኩናት ዓለም መንቀሊ ምኽንያት ክኸውን ከምዝኸኣለ ብዝርዝር ተመያየጡ፣ ግለፁ፣ ተንትኑ፣ ኣብርሁ፣ ኣረድኡ።

* **ምንቅስቃስ ሃገራውነት፡** ምንቅስቃስ ሃገራውነትን ብሄረተኝነትን እናሓየለ ዝኸደሉ እዋን ነይሩ። ዝተወሰና ሃገራት ኣውሮፓ ኣብ ትሕቲኦም ይገዝእዎምን የመሓድርዎምን ካብዝነበሩ ውሽጢ ኣውሮፓውያን ዝኾኑ ነይሮምዮም። ንኣብነት ኣብ ትሕቲ መግዛእቲ ኣውስትሪያ - ሃንጋሪ ዝነበሩ ህዝብታት ዩጎዝላቭ፣ ስላቭ፣ ቼክ፣ ሩማንያ፣ ኢጣልያ፣ ፖላንዳውያን ወዘተ ካብ 1912 - 1913 ዓ.ም.ፈ ብዘካየድዎም ቻልስታት ስምዒት ሃገራውነቶምን ድልየት ነፃነቶምን ይገልፁ ነይሮም። ሰርቢያ ድማ ኣብ ትሕቲ ኣውስትሮ-ሃንጋሪ ግዝኣት ውሽጢ ብዩጎዝላቭ ተታሒዞ ዝነበረ ትደልይ ነይራ። ኣብ ሰርቢያን ኣውስትሮ-ሃንጋሪን ውሽጢ ዝርከቡ ሰርቢያውያን ኣብ ሓደ ብሄራዊ መንግስቲ ክጥመሩ ነዊሕ ግዜ ዝፀንሐ ምንቅስቃስ ይገብሩ ነይሮም። ብተመሳሳሊ ኣብ ትሕቲ መንግስቲ ኦቶማን ቱርክ ዝነበሩ ህዝብታት ኣልባናውያን፣ ሩማናውያን፣ ግሪካውያን፣ ቡልጋራውያን፣ ግብፃውያን፣ ኣዕራብን ካልኦትን ነፃነቶም ይሓቱ ነይሮም። ፈረንሳይውን ነተን ኣብ 1871 ዓ.ም.ፈ ብመንግስቲ ጀርመን ዝተወሰዳላ ክልተ ግዝኣታት (ኣልሳስን ሎረይንን ዝበሃላ ማለትዮ) ክምለሳላ ትደልይ ነይራ። ይኹን ደኣምበር ከም ሰርቢያን ሩስያን ብሓደ ወገን ከምኡውን ጀርመንን ኣውስትሪያ-ሃንጋሪን ድማ ብኻሊኦ ወገን ተጎጃጂሎም ነቶም ደለይቲ ነፃነቶም ዝነበሩ ህዝብታት ዝድግፉሉን ዝቃወሙሉን ኩነታት ፈጠሩ። ስለዚ እዚ ምስ ብሄረተኝነትን ሃገራውነትን ዝተኣሳሰረ ሕቶ ነፃነትን ሉዓላውነትን ምቕባልን ዘይምቕባልን ከምኡውን ምድጋፍን ዘይምድጋፍን ተርእዮታት ንመንቀሊ ቀዳማይ ኩናት ዓለም ኣስተዋፅኦ ገይሩዮ።

* **ኣውስትሮ - ሃንጋሪ ኣብ ልዕሊ ሰርቢያ ዝወለዐቶ ኹናት፡** ልኡል ፍራንሲስ ፈርዲናንድ ወራሲ ስልጣን ኣውስትሮ - ሃንጋሪ ዝነበረ መስፍንዮ። ኣውስትሮ-ሃንጋሪ ኣብ ትሕቲኡ ብዙሓት ብሄር ብሄረሰባትን ህዝብታትን ጠማራ

እትገዝእ ሃገር'ያ ነይራ። ኣብ ትሕቲ ኣውስትሮ-ሃንጋሪ ዝነበሩ ሰርቢያውያን ምስ ሰርቢያ ብሓባር ኾይኖም ከም ኣደ ብሄር ንኸመሓደሩ ምንቅስቓስ ብሄረተኝነት የካይዱ ነይሮም። ካብዞም ስምዒት ሃገራውነትን ብሄረተኝነትን ዝነበሮም ሰርቢያውያን ውሽጢ ኣደ ብዝተኮሳ ጥይት ልኡል ኣውስትሮ - ሃንጋሪ ተቐቲሉ። ስለዚ ዕለት 28 ወርሒ ሰነ 1914 ዓ.ም.ፈ ኣብ ከተማ ሳራጀቮ ቅትለት ልኡል ፍራንሲስ ፈርዲናንድ ተፈጸመ። እዚ ቅትለት ዝተፈፀመሉ ሳራጀቮ ዝበሃል ኣብ ኣውስትሮ-ሃንጋሪ ግዝአት ሰርባውያን ብሄራትን ብሄረተኛታትን ብበዝሒ ኣብዝነብሩሉን ዝርከቡሉን ቦታ እዩ ተፈጸመ። ሰበስልጣን ሰርቢያውን ነዚ ቅትለት ይፈልጥዎ ነይሮም። እዙይ ዘኸረያ ኣውስትሮ-ሃንጋሪ ኣብ ልዕሊ ሰርቢያ ሰለስተ ትእዛዛት ኣውጺኦ። እዞም ንሰርቢያ ዝቐረቡ ትእዛዛት ዝስዕቡ እዮም፤

- ፀረ ኣውስትሮ-ሃንጋሪ ዘካይድዎ ፕሮፖጋንዳ ፅልኣት ጠጠው ከብሉ
- ኣንፃር ኣውስትሮ-ሃንጋሪ መንግስቲ ዝንቀሳቐሱ ሰበስልጣናት ከባርኑ
- መንግስቲ ኣውስትሮ-ሃንጋሪ ንዝተኸየደ ቅትለት ልኡል ኣብ ሰርቢያ ኣትዮም ክምርምሩ ምፍቃድ

ነዞም ዝቐረቡ መስገደዲ ትእዛዛዊ ሕቶታት ብወገን ሰርቢያ ተቐባልነት ብዘይምርኻቡ ኣውስትሮ-ሃንጋሪ ኣብ ልዕሊ ሰርቢያ ኩናት ኣዊጃ። ሩስያ ድማ ንሰርቢያ ክትሕግዝ ተለዓለት። ጀርመን ድማ ንኣውስትሮ-ሃንጋሪ ንምድጋፍ ወሰነት። ነዙይ ኩነታት ወተሃደራዊ ኣሰላልፋ ዝተዓዘባ መንግስታት ፈረንሳይን እንግሊዝን ምስ ሩስያ ተፀንቢረን። ጀርመን ኣብ ልዕሊ እንግሊዝ፣ ፈረንሳይን ሩስያን ኩናት ኣዊጃ። እንግሊዝን ፈረንሳይን ኣብ ልዕሊ ጀርመን ዕላዊ ኩናት ኣዊጀን። ስለዚ ኣብ ክልቲኡ ዓበይቲ ወተሃደራዊ ጉጅለ ተመዲቦን ዝነበራ ሃገራት ብቀጥታ ናብ ኩናት ዝኣትዋሉ ኩነታት ተፈጠሩ። ኣብ ከይዲዢ ኩናት ኣሰላልፋ ሓይልታት ለውጢ ነይርዎ፣ ተጠናኺሩውን። ብ1914 ዓ.ም.ፈ ኦቶማን ቱርክ ምስ ሓይልታት ማእኸል እንትትዕምበር ጃፓን ድማ ምስ ሓይልታት ምሕዝነት ተፀምቢራ። ቡልጋሪያ ድማ ብ1915 ዓ.ም.ፈ ምስ ሓይልታት ማእኸል ወጊና ናብዚ ኩናት ብዕሊ ኣትዮ። ጣልያን ምስ ሓይልታት ማእኸል ግንባር ፈጠራ ዝነበረት እንተኾነትውን እዚ ኩናት ተወሊዑ ምስተወዓዓዩ ግና ኣብ ግንቦት 1915 ዓ.ም.ፈ ምስ ሓይልታት ምሕዝነት ተፀምቢራ።

ቀዳማይ ኩናት ዓለም ብኸምዚ ዓይነት ኩነታት ኣብ ማእኸል ኣውሮፓ ሃገራት ተጀመሩ። ሃገራት ቤልጂየም፣ ሰርቢያን ሞንቴኔግሮን ድማ ምስ ሓይልታት ምሕዝነት ወጊነን ናብዚ ኩናት ኣትዮን እዮን። ኣመሪካ ንልዕሊ ክልተ ዓመታትን መንፈቅን ገለልተኛ ኾይና ምስ ክልቲኦም ጉጅለታት ዘይወገነት እንተነበረትውን ደሓር ግና ኣብ ወርሒ ሚያዝያ 1917 ዓ.ም.ፈ ምስ 'ሓይልታት ምሕዝነት' ወጊና ናብዚ ኩናት ብዕሊ ተሓዊሳ።

ዕዮ ጉጅለ 1.31

- 1 ምንቅስቃሴ ሃገራውነት ብኸመይ ኣገባብን ኩነታትን ንቀዳማይ ኩናት ዓለም መንቀሊ ምክንያት ከምዝነበረ ብዝርዝር ተመያየጡ። ኣብነታት ጥቐሱ።
- 2 ኣብ ሳራጀቮ ዝተፈፀመ ቅትለት ልኡል ፍራንሲስ ፈርዲናንድ ብከመይ ኣገባብን ኩነታትን ንቀዳማይ ኩናት ዓለም መንቀሊ ምክንያት ከምዝነበረ ብዝርዝር ተመያየጡ። ኣብነታት እናጠቐስኩም ብዝርዝር ግለፁ። ኣረድኡ። ተንትኑ።
- 3 ስለሉ ኪዳንን ስለሉ ምሕዝነትን ዝበሃሉን ሓይልታት ማእኸልን ሓይልታት ምሕዝነትን ዝበሃሉን ብዝርዝር ኣረድኡ። ኣመሰራርታዊም ጥምረታትውን ግለፁ፣ ኣረድኡ፣ ዘርዝሩ፣ ተንትኑ። ብዕሑፍ ናብ ክፍሊ መልሲ ኣቕርቡ።

ለ. ካልኣይ ኩናት ዓለም (1939 - 1945 ዓ.ም.ፈ.)

ተምሃሮ ብዛዕባ ካልኣይ ኩናት ዓለም እንታይ ትፈልጡ? ኣብ ካልኣይ ኩናት ዓለም ተሳተፍቲ ዝነበሩ ሃገራት እንመን ከምዝነበሩ ትፈልጡ ዶ? እምበኣርከስ ካልኣይ ኩናት ዓለም ኣብ ማእኸላይን ምብራቕን ኣውሮፓን ርሑቕ ምብራቕ እስያን ኣብ 1939 - 1945 ዓ.ም.ፈ ንሽዱሽተ ዓመታት ዝተካየደ ነዊሕ፣ መሪርን መስካሕካሓይን ዓለምለኻዊ ትሕዝቶ ዝነበሮዮ። ኣብዚ ካልኣይ ኩናት ዓለም ሃገራት ኣብ ክልተ ዓበይቲ ወተሃደራዊ ሓይልታት ተወዲበንዮን ተሳተፍቲ ዝነበሩ። እቲ ሓደ “**ሓይልታት ኣክሲስ**” ዝበሃል ብሃገራት ጀርመን፣ ጣልያንን ጃፓንን ይምራሕ ዝነበረ እዩ። እቲ ካልኣይ ድማ “**ሓይልታት ምሕዝነት**” ዝበሃል ብሃገራት እንግሊዝ፣ ፈረንሳይ፣ ሶቭየት ሕብረትን ኣመሪካን ይምራሕ ዝነበረ እዩ። ጀመርትን ቆስቆስትንዚ ካልኣይ ኩናት ዓለም ዝነበሩ ሃገራት ኣብ “ሓይልታት ኣክሲስ” ዝነበሩ እዮን። ብፍላይ ጀርመን ኣብ ኣውሮፓ ዝነበረት ቆስቆሲት ካልኣይ ኩናት ዓለም እዩ። ተምሃሮ ሓይልታት ኣክሲስን ምሕዝነትን ዝበሃሉ ሃገራት ኣለልይዎን።

- **ሓይልታት ኣክሲስ**፣ ጀርመን፣ ጣልያንን ጃፓንን ዝምራሕ
- **ሓይልታት ምሕዝነት**፣ እንግሊዝ፣ ፈረንሳይ፣ ሶቭየት ሕብረትን ኣመሪካን ዝምራሕ

እም ተምሃሮ ካልኣይ ኩናት ዓለም ንምንታይ ተጀሚሩ? መንቀሊ ምክንያታት እዚ ኩናት እንታይ ይመስለኩም?

መንቀሊ ምክንያታት ካልኣይ ኩናት ዓለም፣

መንቀሊ ምክንያታት ምጅማር ካልኣይ ኩናት ዓለም ጥምር ኣቢልና እንትንርእይ ልዑል ድልየት ምስፍሕፋሕ ባዕዳዊ መግዛእትን መሪሕ ሓያል ወተሃደራዊ ሓይሊ ዓለም ንምኻን ብውነ ዝተርኣየ ዓብዩ ንሕንሕዮም ነይሮም። ድሕሪ ምዝሃም ቀዳማይ ኩናት

ዓለም ንሰላምን ርግዓትን ዝጠቐሙን ንኢኮኖሚያዊ ምዕባላ ሃገራት ዝረብሑን ሰለስተ ዓበይቲ ፍፃመታት ነይሮም። እዚኦም ንምጥቃስ ዝኣክል፤

- ውዕል ቨርሳይለስ ዝበሃል ኣብ 1919 ንሓዱሽ ካርታ ኣውሮፓ ምርድዳእ ዝተበፀሐሉ
- ምምስራት ሊግ ውድብ ሃገራት ዓለም (ከዲናት፣ ኢኮኖሚያዊን ማሕበራዊ ፀገማት ንምእላይ ወዘተ)
- ዓለምለኸዊ ውዕላት (ኣብ ዋሽንግተን ጉባኤ ዝተኣሰረ ውዕል ትሽዓተ ካይልታት፣ ውዕል ሎካርኖ፣ ምርድዳእ ኬሎግ ብሪያንድ ዝመሳሰሉ

ይኹን ደኣ'ምበር ኣብ መወዳእታ 1920ን ኣብ መጀመርታ 1930 ብደረጃ ዓለም ንበዙሓት ሃገራት ዘስከክክሐ ዓለምለኸዊ ቅልውላው ኢኮኖሚ ብርኡይ ዝተርአየሉ እዋን ነይሩ። ጃፓን፣ ጀርመንን ጣልያንን ድማ ብዕሊ ዝተፈለጡ ፋሽስታውን ወተሃደራውን ስርዓት ይመርሑ ነይሮም።

- ኣብ ሃገረ ጣልያን ብበኒቶ ሙሶሊኒ ዝምራሕ ፋሽስታዊ መንግስቲ ተመስራቲ ስለዝነበረ ኣብ ኣውሮፓን ከም ኢትዮጵያ ኣብዝመሳሰላ ሃገራት ኣፍሪካ ወተሃደራዊ ወፍሪ ብምክያድ ነቲ ኣብ ሃገሩ ዝነበረ ኢኮኖሚያዊ ቅልውላው ንምፍታሕ ወሲኑ።
- ኣብ ሃገረ ጀርመን ድማ ብአዶልፍ ሂትለር ዝምራሕ “ናዚ” ዝተብሃለ ፋሽስታዊ ስርዓት መንግስቲ ተመስራቲ ስለዝነበረ ምሉእ ዓለም ኣብ ትሕቲ ግዝኣቱ ብምእታው ነቲ ተፈጠሩ ዝነበረ ኢኮኖሚያዊ ቅልውላው ንምፍታሕ ተኣንቓዩ። አዶልፍ ሂትለር ንሕና ጀርመናውያን ብጣዕሚ ፍሉያት፣ ሃፍ ታምን ዝበለፀፍ ኢና ዝብል ኣተሓሳስባ ናዚ ይመርሕ ነይሩ።
- ጃፓን ብወገና ንኢንዱስትሪያላዊ ምዕባላታታ ዝሕግዙ ጥረ ኣቕሓ (ጥረ ሃፍቲ) ንምቕራብ ዘኸለላ እኹል ሃፍቲ ተፈጥሮን ማእድናትን ስለዘይነበሩ ንሃገራት ምብራቕ እስያ ብሕልፊ ድማ ንቻይና ብምውራር ፀገማታ ክትፈትሕ ወሲና።
- ኣብ ስፔይን (ስፓኛ) ብመንግስቲ ጀርመንን ጣልያንን ዝተኣገዘን ብጀነራል ፍራንሲስኮ ፍራንኮን ዝምራሕ ፋሽስታዊ መንግስቲ ነይሩ።

ስእሊ 1.28: ቤኒቶ ሙሶሊኒን አዶልፍ ሂትለርን (1937)

ቀንዲ መለለዩ እዘም ፋሽስታዊ መንግስታት እንትርአይ ፀረ-ዲሞክራሲ፣ ዓሌታውነት፣ ወራር፣ ባዕዳዊ መግዛእትን ኩናትን እዮም። ሰለሰቲአም ፋሽስታዊ መንግስታት ድሕሪ ቀዳማይ ኩናት ዓለም ንዝነበሩ ውዕላት ዓለምለኸ ስምምዕነት ሰላም ተገባዕቲ ኾይኖም። ካብ ኣባልነት ሊግ ሕብረት መንግስታት ዓለም ወዲኦም። ስሉስ ሕብረት ወተሃደራዊ ምትሕግጋዝ ኣብ ሞንጎ ሮም - በርሊን - ቶክዮ መስሪቶም። እዚ ድማ ሓይልታት ኣክሲስ ክምስርቱ ኣኸኢልዎም። ስለዚ ጃፓን ኣብ ሰሜናዊ ቻይና ትርከብ ግዝአት ማንቹሪያ ብ1931 ዓ.ም.ፈ ወሪራ። ጣልያን ብ1935 ዓ.ም.ፈ ንኢትዮጵያ ወሪራ። ሂትለር ጀርመን ኣብ ምዕራብ ጀርመን እትርከብ ራይንላድ ትበሃል ሃገር ወተሃደራት ኣስፊሩላ። ጃፓን ብ1937 ዓ.ም.ፈ ንቻይና ብዕሊ ወሪሮም። ቻይናውን ካብ እንግሊዝን ኣመሪካን ሓገዝ ረኺባ። ሂትለር ብ1938 ዓ.ም.ፈ ንኣውስትሪያ ወሪሩ። ድልዮት ሂትለር ዝነበረ ጀርመንኛ ተዛረብቲ ዝኾኑ ኣውስትሪያን ምስ ጀርመን ንክሕወሱን ሓደ ንክኾኑን ነይሩ። ካብዚ ብተወሳኺ ሂትለር ኣብ ቺኮዝላቫኪያ እትርከብን ጀርመንኛ ቋንቋ ተዛረብቲ ዝነበሩላን ‘ሱደተንላንድ’ ንምሕዋስ ድልዮት ኣርእዮ። ብ1939 ዓ.ም.ፈ ጣልያን ንኣልባኒያ ወሪራ። ብ1939 ዓ.ም.ፈ ሂትለር ኣብ ሞንጎ ፖላንድን ጀርመንን ዝርከብ ብተዛረብቲ ቋንቋ ጀርመንኛ ዝንበረሎም ከባብታት ፖሊሽ ኮሪደርን ዳንዚግን ዝበሃሉ ንጀርመን ከምዝግብኡ ሓቲቱ።

ብድሕሪዚ ሂትለር ብቐሊሉ ድልዮቱ ከምዚይዓግብን በዚ ጥራሕውን ከምዚይምለስን ዝተረድኡ እንግሊዝን ፈረንሳይን ወተሃደራዊ ሕብረትን ምሕዝነት ሓይልን መስሪተን። ብመሰረትዚ ድማ ጀርመን ናብ ፖላንድ ወተሃደራዊ ወፍሪ እንተካይዳን ወረራ እንተፈጸማን ኣድላይ ዘበለ ሓገዝ ከምዝግበረላ ተሰማሚዖም። ኣብ መወዳእታ ወተሃደራት ጀርመን ኣብ ልዕሊ ፖላንድ ብዕለት 1 መስከረም 1939 ዓ.ም.ፈ በርቃዊ መጥቃዕቲ ከፊቶም ሰፊሕ ወረራ ኣካይዶም። ድሕሪ ክልተ መዓልታታት ዕለት 3 መስከረም 1939 ዓ.ም.ፈ እንግሊዝን ፈረንሳይን ንፖላንድ ንምሕዋይ ኣብ ልዕሊ ጀርመን ኩናት ኣዊጀም። በዚ መልክዑ ካልኣይ ኩናት ዓለም ተጀሚሩ። ጀርመን ብኣዮርን ብምድርን ዕውቕ ደብዳብ ብምክያድ ንፖላንድ ኣብ 1939 ዓ.ም.ፈ ምስተቐጻፀረት ብምቕጻል ብ1940 ዓ.ም.ፈ ንቤልጂየም፣ ሆላንድ፣ ላክሰምበርግ፣ ፈረንሳይን ምሉእ ብምሉእ ብወረራ ተቐጻፀረት። ንእንግሊዝውን ብነፈርቲ ሓያል ደብዳብ ኣካየደትላ። ስለዚ ኣብ 1941 ዓ.ም.ፈ ንግሪክ ምስተቐጻፀረት ብዚይካ እንግሊዝን ሶቭየት ሕብረትን ንምሉእ ኣውሮፓ ኣብ ትሕቲ ወተሃደራዊ ምምሕዳራ ኣእተወቶም። ፋሽስታዊ ጃፓንውን ኣብ ርሑቕ ምብራቕ እስያ ብጣዕሚ ሰፊሕ ቦታታት እናተቐጻፀረት ከይዳ። ኣብ ርሑቕ ምብራቕ ሃገራት እስያ ብዙሕ ወተሃደራዊ ወራር ዘካየደት ጃፓን ኣብ 1941 ዓ.ም.ፈ ኣብ ውቅያኖስ ፓስፊክ ንዝርከብ ወተሃደራዊ ነቐጣ ኣመሪካ ኣብዝነበረ “ፔልር ሃርቦር” ዝተብሃለ ወደብ መጥቃዕቲ ፈጸማ። ጃፓን ኣብዚ ወደብ ሓያል መጥቃዕትን ደብዳብን ብምፍጻም ንኣመሪካ ናብዚ ኩናት ንምእታው ዘገድድ ኩነታት ተፈጠሩ። ስለዚ ኣመሪካ ንመጀመርታ ግዜ ምስ ሓይልታት ምሕዝነት ተሰሊፋ ኣንጻር ሓይልታት ኣክሲስ ናብ ኩናት ኣትያ ማለትዮ። **ተምሃሮ “ደርሆስያ ዕሑራ ... ዕሑራ ... ኣውዕለት መስሪዲካ ካራ” እንትበሃል ትፈልጡ ዶ? ተመያየጡሉ።**

ካብ 1942 ዓ.ም.ፈ ጀሚሩ ንደሓር ግና ኣንፈት ዓወታት ኩናት ካብ ሓይልታት ኣክሲስ ናብ ሓይልታት ምሕዘነት ዘይሩ። ኣመሪካ ናብዚ ኩናት ምእታዎ ነቲ ሚዛን ሓይሊ ኩናት ለዊጣቶ። ሶቭየት ሕብረት ኣብ ምብራቕ ኣውሮፓ ዝጀመረቶ ዳግመ መጥቃዕቲውን ውዕኪታዊ ክኸውን ጀሚሩ። ኣመሪካ ነቲ ወተሃደራዊ በርቃዊ መጥቃዕቲ ካብ ባሕሪ ሜዲቴራንያን ንእንግሊዝን ፈረንሳይን ብምሕጋዝ ሓዳሽ ሓይሊ ሚዛን ዘለዎ ዳግመ መጥቃዕቲ ተጠናኺሩ ክቕዕል እንትትገብር ኣብ ርሑቕ ምብራቕ እስያ ድማ ምሉእ ብምሉእ መሪሓቶ። ጃፓን ወተሃደራዊ ሓይላ ተዳኺሙ እናሃለወ ካብ ኩናት ክትወዕእ ብዘይምፍቃዳ ብዕለት 6 ነሓስ 1945 ዓ.ም.ፈ ኣብ ከተማ **ሂሮሻማ** ከምኡውን ብዕለት 9 ነሓስ 1945 ዓ.ም.ፈ ኣብ ከተማ **ናጋሳኪ** ደብዳብ ኣቶሚክ ቦምብ ብኣመሪካ ተፈፂሙ። ኣብ መወዳእታ ሓይልታት ኣክሲስ ፍፁም ተሳዒሮም።

ስለዚ መንቀሊ ምኽንያታት ካልኣይ ኩናት ዓለም እንትንርእይ ዝስዕቡ እዮም፡

- ንዓለምለኽ ሰላምን ውሕስና ደሕንነት ዝተሓሰበ ባዕሪ ዕውት ብዘይምኃኑ
- ፋሽስታዊ ስርዓት መንግስቲ ኣብ ጣልያን፣ ጀርመንን ጃፓንን ብምሕያሉ
- ሓይልታት ኣክሲስ ወተሃደራዊ ሕብረትን ሓድነትን ምምስራቶም
- ጀርመን ኣብ ምብራቕን ደቡብ ምብራቕን ሃገራት ኣውሮፓ ወራር ምክያዳ
- ጃፓን ኣብ ርሑቕ ምብራቕ እስያ ዓምደ ሰፊሕ ምስፍሕፍሕ ግዝኣት ምክያዳ
- ፍፁማዊ ሓይልታት ኣክሲስ ኣንጻር ዲሞክራሲን ሉኣላዊነትን ምስንጥም
- ወተሃደራዊ ዓቕምን ሓይልን ሃገራት ኣክሲስ ብምሕያል ኅስንስ ኩናት ምክያድ
- ንሕና ዝብል ልዑል ትምክሕታዊ መንፈስ ዝግብለሎ ብሄረተኝነት
- ሃገራት ኣብትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ንምእታውን ወራርን ዝገለመ ሃፀያውነት
- ትሑት እምነት ኣብ ጥሙር ሕብረት ሃገራት ኣውሮፓን ገለልተኝነት ኣመሪካን

ስለዚ ሓይልታት ኣክሲስ ብዕሊ ተሳዒሮም። ካብ ሓይልታት ኣክሲስ ንቅድም ኣብ ኩናት ዝተሳዕረት ጣልያን እያ። ሰራዊት ኣመሪካን እንግሊዝን ናብ ሰሜን ኣፍሪካ ብዘካየድዎ ወፍሪ ኣብኡ ዝነበሩ ሰራዊት ጀርመንን ጣልያንን ተደምሲሶም። ኣብ ምብራቕ ኣፍሪካን ቀርኒ ኣፍሪካን ብፍላይ ድማ ኣብ ኤርትራን ኢትዮጵያን ዝነበረ ሰራዊት ጣልያን ብ1941 ዓ.ም.ፈ ብሕብረት ሓርበኛታት ውሽጢ ዓድን ሰራዊት እንግሊዝን ተዳዒኹ ካብ መሬት ኢትዮጵያ ብስዕረት ወፂኡ። ሰራዊት እንግሊዝን ኣመሪካን ካብ ሰሜን ኣመሪካ ናብ መሬት ጣልያን ሰጊሮም ብምእታው ብ1943 ዓ.ም.ፈ ጣልያን ብፍፁም ስዕረትን ውርደትን ካብ ፀወታ ኩናት ወፂኡ። ሰራዊት ጀርመን ድማ ብኣንፈት ምዕራብ ብሓይልታት ኣመሪካን እንግሊዝን ብኣንፈት ምብራቕ ድማ ብሰራዊት ሶቭየት ሕብረት ብክልተ ወገን ከቢድ ኩናት ተኸፊቱሉ ስለዝነበረ ነዚ ከይዲ ኩናት ክፃወር ኣይክኣለን። ብወርሒ ሚያዝያ 1945 ዓ.ም.ፈ ሰራዊት ሶቭየት ሕብረት ንበርሊን ርእሰ ከተማ ጀርመን ተቐባሊሮም። ሂትለር ዓርሰ ቅትለት ፈፂሙ። ድሕሪ ቅርብ መዓልታት

ጀርመን ብስዕራትን ብድልዎታን የሻል ኢላ ካብ ዓውዲ ኩናት ወዲኡ። ምሉእ ብምሉእ ተሳዒራ ኢድ ሂባ ማለትዮ።

ስለዚ ጃፓን ድማ ድሕሪ ብኣቶሚክ ሶምብ ኣብ ክልተ ከተማታታ ዝበዕሐ ብርቱዕን መስክሕን ደብዳብ ብዘይ ቅድመ ኩነት ብስዕራት የሻል ኢላ ካብ ዓውዲ ኩናት ወዲኡ ማለት እዩ። ስለዚ ውዕኢትዚ ኩናት እንትርእይ ልዕሊ 22 ሚሊዮን ህዝቢ ብኩናት ሞይቶም፣ ልዕሊ 34 ሚሊዮን ድማ ቆሲሎምዮም። ድሕሪዚ ኩናት ኣመሪካን ሶቭየት ሕብረትን ክልተ ዓባይቲ ሓያላን መንግስታት ዓለም ኾይነን ወዲኡን። ዓለምለኽ ሰላምን ምርግጋእን ንክዓስል ድማ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ብ1945 ዓ.ም.ፈ ተጣይኹ። ጀርመን ምብራቕን ምዕራብን ብዝብል ኣብ ክልተ ተመቐላ። ምብራቕ ጀርመን ብሶቭየት ሕብረት ምዕራብ ጀርመን ድማ ብኣመሪካ ክመሓደሩ ጀሚሮም። ጃፓንውን ኣብ ትሕቲ ምምሕዳር ኣመሪካ ወዲቐ።

ዕዮ ጉጅለ 1.32

- 1 ሓይልታት ምሕዝነትን ሓይልታት ኣክሲስን ዝነበሮም ወተሃደራዊ ኣሰላልፋ ሃገራት ብዝርዝር ኣረድኡ።
- 2 ቀንዲ መንቀሊ ምኽንያታት ካልኣይ ኩናት ዓለም ኣረድኡ። ኣብ ዝርዝር መብርሂውን ተመያየጡ። ብኣብነት እናደገፍኩም ግለፁ።
- 3 ከይዲ ካልኣይ ኩናት ዓለምን ውዕኢቲን ብዝምልከት ተመያየጡ።

መልመዲ 1.6

ዝም ዝስዕቡ ሕቶታት ትኽክል ንዝኾኑ “ሓቂ” ትኽክል ንዘይኮኑ ድማ “ሓሶት” እናበልኩም መልሲ ሃቡ።

- 1 ኣብ ዓለም ንፈለማ እዋን ኢንዱስትሪያዊ ወያነ ዝተስፋሕፈሐ ኣብ ሃገረ እንግሊዝ ኣብ መበል መፋርቕ 18 ክፍለዘመን ነይሩ።
- 2 ቅድሚ 1750 ዓ.ም.ፈ ዝተፈላለዩ ናውቲ ንምፍራይ ብሓይሊ ኢድን ብኢድ ዝንቀሳቐሱን መሳርሕታት ምስ ጉልበት ስድራ እናተጠቐሙን ኣብ ቅዕረ ግቢ መንበሪኦም ኾይኖምን ምህርቲ የፍርዮዮም ነይሮም።
- 3 ቶማስ ኒውኮመን ዝተብሃለ እንግሊዛዊ ብ1705 ዓ.ም.ፈ ብሓይሊ ሃፋ ትሰርሕ ሞተር (Steam Engine) ንፈለማ ብምስርሑ ማይ ካብ ውሽጢ ኪዕቲ ማእድናት ናብ ደገ ንምውፃእ ውዲሉ።
- 4 ጀምስ ዋት ዝተብሃለ ስኮትላንዳዊ ድማ ብቶማስ ኒውኮመን ተሰሪሑ ንዝነበረ ብሓይሊ ሃፋ ዝሰርሕ ሞተር ብዝበለፀ ዕባቕ፣ ዕርየትን ዓቕምን፣ ዝሐሽ ውዕኢታውን ስሉጥ ግልጋሎት ክህብ ዝኽእልን ኣመሓይሹ ብ1769 ዓ.ም.ፈ (Modern Steam Engine) ስለዝሰርሐ ኣብ ቴክኖሎጂ ምፍራይ ጨርቃ ጨርቅን ቴክስታይልን ውዲሉ።

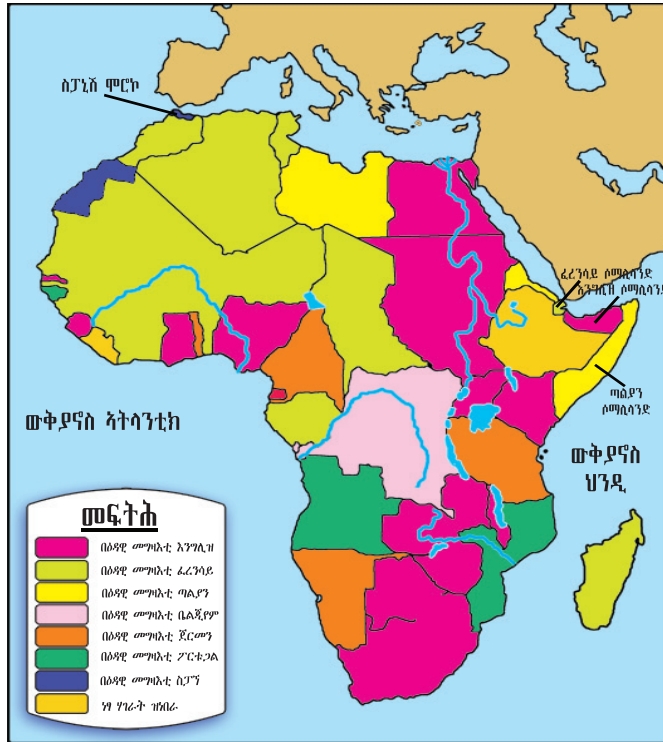
- 5 ጀምስ ዋት “ዝበለፀን ዝፀበቐን ምህዞ ውዕኢት ብዙሓት ሰባት’ዩ” ዝብል ኣተሓሳስባ ሓቂ ምዃኑ ኣመስኪሩ።
- 6 ጆርጅ ስቴፊንሰን ዝተብሃለ እንግሊዛዊ ድማ ብ1814 ዓ.ም.ፈ ብሓይሊ ሃፋ ሞተር ትንቀሳቕስ ባቡር ምድሪ (Steam Locomotive) ሰሪሑ።
- 7 ብሄራተኝነት ሃገራዊ ስምዒትን ፍቕርን’ዩ።
- 8 ኣብ ካልኣይ ፍርቂ መበል 19 ክፍለ ዘበን ንምውህሃድ ጣልያንን ጀርመንን ዝተገብረ ብርቱዕ ምንቅስቓስ ውዕኢት ብሄራተኝነት ዝዓብለሎ ስምዒት’ዩ።
- 9 ቀዳማይ ኩናት ዓለም ዝበሃል ካብ 1914 - 1918 ዓ.ም.ፈ ንሃገራት ኣውሮፓ፣ ናሲያን ኣመሪካን ሓዊሱ ዓሰርተ ክልተ ሃገራት ጥራሕ ዝተሳተፉሉ’ዩ።
- 10 ፈረንሳይን እንግሊዝን ኣብ ጉዳይ ሞሮኮ ክልተ ግዜ (ብ1905ን 1911ን) ኣብ ምዕራብ ኣፍሪካ ተጓዚዖም።
- 11 ኣውስትሮ - ሃንጋሪ፣ ጀርመንን ጣልያንን ኣብ እዋን ውግእ ንክተሓጋዝዙ ዘክእሎም “ስሉስ ኪዳን” ዝበሃል ጉጅለ ብ1882 ዓ.ም.ፈ መስሪቶም ውዕል’ውን ተፈራሪሞም።
- 12 እንግሊዝ፣ ፈረንሳይን ናሲያን ድማ “ስሉስ ምሕዝነት” (Triple Entente) ዝበሃል ሕብረት ወተሃደራዊ ጉጅለ ብ1907 ዓ.ም.ፈ መስሪተን።
- 13 ኣብ ትሕቲ መግዛእቲ ኣውስትሪያ - ሃንጋሪ ዝነበሩ ህዝብታት ዩጎዝላቭ፣ ስላቭ፣ ቹክ፣ ናማንያ፣ ኢጣልያ፣ ፖላንዳውያን ወዘተ ካብ 1912 - 1913 ዓ.ም.ፈ ብዘካየዱዎም ቋልስታት ስምዒት ሃገራውያንን ድልዎት ነፃነቶምን ይገልፁ ነይሮም።
- 14 ኣብ ትሕቲ መንግስቲ ኦቶማን ቱርክ ዝነበሩ ህዝብታት ኣልባናውያን፣ ናማናውያን፣ ግሪካውያን፣ ቡልጋራውያን፣ ግብፃውያን፣ ኣዕራብን ካልኦትን ነፃነቶም ይሓቱ ነይሮም።
- 15 ዕለት 28 ወርሒ ሰነ 1914 ዓ.ም.ፈ ኣብ ከተማ ሳራይቮ ቅትለት ልኡል ፍራንሲስ ፈርዲናንድ ተፈፂሙ።
- 16 ኣመሪካ ኣብ ወርሒ ሚያዝያ 1914 ዓ.ም.ፈ ምስ ‘ሓይልታት ምሕዝነት’ ወጊና ናብ ቀዳማይ ኩናት ዓለም ብዕሊ ተሓዊሳ።
- 17 ምስ ጉጅለ “ሓይልታት ምሕዝነት” ኾይኖም ኣብ ቀዳማይ ኩናት ዓለም ዝተሓወሱ ሃገራት ጀርመን፣ ኣውስትሮ-ሃንጋሪ፣ ኦቶማን ቱርክን ቡልጋርያን ነይሮም።
- 18 ምስ ጉጅለ “ሓይልታት ማእኸል” ኾይኖም ኣብዚ ኩናት ዝተሳተፉ ሃገራት እንግሊዝ፣ ፈረንሳይ፣ ናሲያን፣ ጃፓን፣ ቤልጅየም፣ ጣልያን፣ ሰርቢያ፣ ሞንቴኔግሮን ኣመሪካን ዝርከብዎም ነይሮም።
- 19 ብምክንያት ቀዳማይ ኩናት ዓለም ልዕሊ ዓሰርተ ሚሊዮን ህዝቢ ሞይቶምን ልዕሊ 20 ሚሊዮን ድማ ቆሲሎምን እዮም።
- 20 ኣብ ካልኣይ ኩናት ዓለም ተሳተፍቲ ዝነበሩ ሃገራት ኣብ ክልተ ዓበይቲ ወተሃደራዊ ሓይልታት (ኣክሲስን ምሕዝነትን) ተወዲበን ነይረን።

- 21 “ሐይልታት አክሲስ” ብሃገራት ጀርመን፣ ጣልያንን ጃፓንን ይምራሕ ዝነበረ እዩ።
- 22 “ሐይልታት ምሕዘነት” ብሃገራት እንግሊዝ፣ ፈረንሳይ፣ ሶቭየት ሕብረትን አመሪካን ይምራሕ ዝነበረ እዩ።
- 23 ኣብ ሃገረ ጣልያን ብቤኒቶ ሙሶሊኒ ዝምራሕ ፋሽስታዊ መንግስቲ ነይሩ።
- 24 ኣብ ሃገረ ጀርመን ድማ ብአዶልፍ ሂትለር ዝምራሕ “ናዚ” ዝተብሃለ ፋሽስታዊ ስርዓት መንግስቲ ነይሩ።
- 25 ብስፔይን (ስፓኛ) ብመንግስቲ ጀርመንን ጣልያንን ዝተሓዘነ ብጀነራል ፍራንሲስኮ ፍራንኮን ዝምራሕ ፋሽስታዊ መንግስቲ ነይሩ።
- 26 ጃፓን ኣብ ሰሜናዊ ቻይና ትርኩብ ግዝአት ማንቹሪያ ብ1931 ዓ.ም.ፈ ወሪራ።
- 27 ጣልያን ብ1935 ዓ.ም.ፈ ንኢትዮጵያ ወሪራ።
- 28 ሂትለር ጀርመን ኣብ ምዕራብ ጀርመን እትርከብ ራይንላድ ትበሃል ሃገር ወተሃደራት አስፊሩላ። ብ1938 ዓ.ም.ፈ ድማ ንአውስትሪያ ወሪሩ።
- 29 ጃፓን ብ1937 ዓ.ም.ፈ ንቻይና ብዕለ ወሪሮም። ቻይናውን ኣብ እንግሊዝን አመሪካን ሓገዝ ረኺባ።
- 30 ወተሃደራት ሶቭየት ሕብረት ኣብ ልዕሊ ፖላንድ ብዕለት 1 መስከረም 1939 ዓ.ም.ፈ በርቃዊ መጥቃዕቲ ከፊቶም ሰፊሕ ወረራ ኣካይደም።
- 31 ድሕሪ ካልኣይ ኩናት ዓለም ጀርመን ምብራቕን ምዕራብን ብዝብል ኣብ ክልተ እንትትምቀል ምብራቕ ጀርመን ብአመሪካ ምዕራብ ጀርመን ድማ ብሶቭየት ሕብረት ክመሓደሩ ተገይሩ።
- 32 ድሕሪ ካልኣይ ኩናት ዓለም ጃፓን ኣብ ትሕቲ ምምሕዳር አመሪካ ወዲቓ።
- 33 ብምክንያት ካልኣይ ኩናት ዓለም ልዕሊ 22 ሚሊዮን ህዝቢ ጦይቶምን ልዕሊ 34 ሚሊዮን ድማ ቆሊሎምንዮም።
- 34 ክልቲኦም ኩናታት ዓለም ብምክንያት ጀርመን ዝተቐረቐሩን ዝተጎሃሃሩን እዮም።
- 35 ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣውሮፓውያን ዘይወደቓ ክልተ ሃገራት ኣፍሪካ ኢትዮጵያን ሊብያን ነይረን።

1.4.4 ኣፍሪካውያን ኣንጻር ምስፍሕፋሕ ባዕዳዊ መግዛዕቲ ዘካየድዎ ተጋድሎ

ኣብ መብዛሕትኡ ክፋል ኣፍሪካ ባዕዳዊ መግዛእቲ እንትስፋሕፋሕ ሓያል ተቓዋሚ ዮጋጥም ነይሩ። ንነፃነቱ ዘይተቐለለን ንባዕዳዊ መግዛእቲ ኣሜን ኢሎ ዝተቐበለን ህዝቢ ኣፍሪካ ኣይነበረን። ኮይኑ ግና መብዛሕትኦም ቐልሰታት ኣፍሪካውያን ጥንኩር ውዳብን ዘመናዊ ኣዕቀርን ዘነበሮም ኣይኮኑን። ብምክንያት’ዚ ድማ ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ ዝተገበሩ ቐልሰታት መብዛሕትኦም ዕዉታት ኣይነበሩን። ኣብ ኣፍሪካ ባዕዳዊ መግዛእቲ ንምክልኻል ኣብ ዝተገብሩ ዕዉታትን ዘይዕዉታትን ቐልሰታት ይርከቡዎም።

1.4 ኢንዱስትሪያል ወያነን ባዕቤናቱን (ውዕኢቱን)

ካርታ 1.19: አፍሪካ ብ1914 ዓ.ም.ፈ.

ንጥፈት 1.8

ተምሃሮ ነዚ ኣብ ላዕሊ ዘሎ ካርታ ብመሰረት ሕዚ ዘሎ ካርታ ኣፍሪካ እናነፃፀርኩም ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ፈረንሳይ፣ እንግሊዝ፣ ጣልያን፣ ጀርመንን ፖርቱጋልን ዝነበሩ ሃገራት ኣነፅሩ። መልስኹም ብፅሑፍ ናብ ክፍሊ ኣቕርቡ።

ኣብ ምብራቕ ኣፍሪካ ብህዝብታት ኢትዮጵያ ዝተኻየደ ፀረ ባዕዳዊ መግዛእቲ ጣልያን እቲ ዘለዓለ ኣድናቕትን ዓወትን ዝረኸበ እዩ ነይሩ። ኢትዮጵያውያን ብ1896 ዓ.ም.ፈ ኣብ ኩናት ዓድዋ ብዝረኸብዎ ዓወት ንሰራዊት ጣልያን ብምድምሳስ ኢትዮጵያ ኣብ ባዕዳዊ መግዛእቲ ነፃ ኾይና ክትነብር ኣኽኢልዋ። ፊተነ ወተሃደራዊ ወራር ሰራዊት ጣልያን ኣብ ኩናት ዓድዋ ፈሸሉ። ኢትዮጵያውያን ኮሪኦምን ተሓቢኖምን ጣልያናውያን ድማ ሓፊሮም። ኣብ ኬንያ ኣንፃር ባዕዳዊ መግዛእቲ እንግሊዛውያን ብህዝቢ ኪኪዩ ተወሊዑ ብዝተጠናኸረ መልክዑ ተኻይዱ ነይሩ። ኪኪዩ እቶም ኣብ ኬንያ ዓብለልቲ ዓሌትን ኣብ ሕርሻ መነባብረኦም ዝተመስረተን ተሃረብቲ ቋንቋ ባንቱ ዝኾኑ ህዝቢ እዮም። ኪኪዩ ኣንፃር ባዕዳዊ መግዛእቲ እንግሊዝ ብምቅዋም ዘካየድዎ ውዕዉዕ ምንቅስቓስ ህዝቢ “ማው ማው” ዝበሃል እንትኸውን ነዚ ምንቅስቓስ ዝመርሑ ድማ ጆሞ ኬንያታ ይበሃሉ።

1.4 ኢንዱስትሪያል ወያነን ሳዕቤናቱን (ውዕኢቱን)

ኣብ ታንጋኒካ (ታንዛንያ) ድማ ማጂ - ማጂ ዝበሃል ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ ጀርመናውያን ዝግለመ ውዳብ ቃልሲ ንሰለስተ ዓመታት ተኻይዱ። ታንጋኒካውያን ብዘካየድዎ ቃልሲ ማጂ - ማጂ ንጀርመናውያን መኪቶም ክሰብ ምብራር በባሒም ነይሮም። ይኹን ደኣ'ምበር ነቲ ቃልሲ ታንጋኒካውያን ሓያል ምዃኑ ዝተገበበ መንግስቲ ጀርመን ተወሳኺ ሰራዊትን ኣዕዋርን ብምልኣኹ ነቲ ተዋዓዊው ዝነበረ ጥንኩር ቅልሲ ማጂ - ማጂ ታንጋኒካውያን ኣፍሊልዎ። ኣብ ሱዳን'ውን ማህዲዝም እናተብሃለ ዝፍለጥ ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣንግሎ ግብፃውያን ብርቱዕ ቃልሲ ዮካይድ ዝነበረ ውድብ ንነዊሕ ዓመታት ፀኒሑ'ዩ። እዚ ንብዙሕ ዓለርተ ዓመታት ኣብ ሱዳን ዝፀንሐ ምንቅስቓስ ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ ዕዉት ኣይኮነን። ስለዝኾነ'ውን ሱዳን ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ እንግሊዝ ክትፀንሕ ክኢላ።

ኣብ ደቡብ ኣፍሪካ ዝነበሩ ዙሉ ዝተብሃሉ ህዝብታት መሬቶም ካብ ኣውሮፓ ሃገረ ሆላንድ ተሰዲዶም ብዝመፁ "ቦኣርስ" ዝበሃሉ ብምትሓዙ ክጥቀሙሉ ብዘይምክኣሎም በዚ ዝተማረሩ ደቂ ዓዲ ኣንጻር እዞም ቦኣርስ ዝተብሃለ ቃልሲ ጀሚሮም። ብህዝቢ ዙሉ ኣንጻር ቦኣርስ ዝተጀመረ ቃልሲ ተጠናኺሩ ኣይቀፀለን። ኣብዚ እዋን ኣብ ደቡብ ኣፍሪካ ዝነበሩ እንግሊዛውያን'ውን ንባዕልም መግዛእቶም የስፋሕፍሑት ትሕዝቶ ባዕዳዊ መግዛእቲ የጎልቡቱን ስለዝነበሩ ንቦኣርስ ዝተብሃሉ ደቂ ሆላንድ ብምሕጋዞም ቃልሲ ህዝቢ ዙሉ ክዕወት ኣይክኣለን። ስለዚ ብ1879 ዓ.ም.ፈ ምሉእ ብምሉእ ተሰዲሩ። ካብ 1899 - 1902 ድማ ኣብ ሞንጎ ቦኣርስን እንግሊዛውያንን ኩናት ተኻይዱ። እንግሊዛውያን ንደቡብ ኣፍሪካ ምሉእ ብምሉእ ተቐጻቢሮም ብድሕሪኡ ስርዓት ኣፓርታይድ እናሓየለ ተኣታትዮ።

እዚ ምንቅስቓስ ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣውሮፓውያን ኣብ ምዕራብ ኣፍሪካ'ውን ነይሩ'ዩ። ኣብዚ ብዙሓት ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣውሮፓውያን ማእኸል ዝገበሩ ምንቅስቓሳት ነይሮም። ብሕልፊ ሳሞሬ ቱሬ (1830 - 1900) ዝተብሃለ ወዲ ጊኒ ይመርሖ ዝነበረ ቅልሲ ካብ 1876 ጀሚሩ ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ ፈረንሳይ ዝገበሮ ቅልሲ ዝጥቀስ እዩ። ሳሞሬ ቱሬ ኣብ ምዕራብ ኣፍሪካ ካብ ባዕዳዊ መግዛእቲ ፈረንሳይ ነፃ ዝኾነት ኣፍሪካዊት ኢምፓየር ንምምስራት ዓብዩ ዕላማ ነይሮም። ሳሞሬ ቱሬ ዝነበሮ ኣግባብ ቃልሲ ንቕድም ብዲፕሎማሲን ብልዝብ ምዝርራብን ምርድዳእን ባዕዳዊ መግዛእቲ ፈረንሳይ ንምውጋድ ሓሲቡ እንተነበረ'ውን እዚ ክኸውን ብዘይምክኣሉ ናብ ብረታዊ ቃልሲ ዝሰገረን ሰራዊቱ ሓዘ ኣብ ጊኒ፣ ጋና፣ ኮትዲቯር፣ ጋቦን፣ ማሊ፣ ሴኔጋልን ኒጀርን ይንቀሳቅስ ዝነበረ'ዩ። ሳሞሬ ቱሬ ብዝገበሮ ቃልሲ ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ ፈረንሳይ ብዙሕ ኣይተግዑተን። ስለዚ ሳሞሬ ቱሬ ብ1898 ዓ.ም.ፈ ብፈረንሳይ ተታሒዞ ኣብ ቤት ማእሰርቲ እናሃለወ ድሕሪ ክልተ ዓመት ሞይቱ። ፕሬዚደንት ጊኒ ዝነበረ ሴኩ ቱሬ ሳልሳይ ወለዶ ወዲ ሳሞሬ ቱሬ እዩ።

ስለዚ ተምሃሮ ኣብ መበል 19 ክፍለ ዘመን መወዳእታ ኣፍሪካውያን ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣውሮፓውያን ቃልሲ ይገብሩ ከምዝነበሩ ተረዲእኹም ዶ? ይኹን ደኣ'ምበር

ብዘይካ ኣንጻር ወተሃደራዊ ወረራ ባዕዳዊ መግዛእቲ ጣልያን ዝተኻየደ ጥንኩርን ህዝባዊ መሰረት ዝነበሮን ተጋድሎ ህዝብታት ኢትዮጵያ እቶም መብዛሕትኦም ቃልስታት ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣውሮፓውያን ዕዉታት ኣይነበሩን። ነዚ ከም ቀንዲ ምክንያታት ተገይሮም ዝውሰዱ ኣፍሪካውያን ባዕሎም ሕድሕዲኦም ብዓሌትን ሃይማኖትን ዝተኸፋፈሉን ኣዕርዮም ይገራጨዉ ብምንባሮም ጥንኩር ሕብረት ኣይነበሮምን። ትርጉም ሕብረትን ሓድነትን ንዓወት ቃልሲ ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣውሮፓውያን ዝነበሮ ዓብዪ ረብሓ ካብ ዝተሓፍሰ ዓወት ኩናት ዓድዋ ምርዳእ ይክኣልዮ። ካብዚ ብተወሳኺ'ውን ኣውሮፓውያን ብሕልፊ ኣብ 1880 - 1900 ይዋግኡሎም ዝነበሩ ኣፅዋራት ኩናት ከም መዳፍዕን ካልኣት ዘመናዊ ኣፅዋራት ዝመሳሰሉ ብምልኡም እቶም ኣፍሪካውያን ስለዘይተዓጠቕዎም ክምክትዎም ኣይክኣሉን።

ዕዮ ጉጅለ 1.33

- 1 ካርታ ኣፍሪካ ኣብ 1914 ዓ.ም.ፈ መሰረት ብምግባር ኣውሮፓውያን ንኣፍሪካ ብከመይ ከካታትን ኣገባብን ከምተመቓቐልዎ ብዝርዝር ተመያየጡ። ግለፁ።
- 2 ኣብ ኣፍሪካ ባዕዳዊ መግዛእቲ ንምክልኻል ካብዝተገብሩ ዕዉታትን ዘይዕዉታትን ቓልስታት እናፈለኹም ብዝርዝር ኣረድኡ።
- 3 ኩናት ዓድዋ፣ ምንቅስቓሕ ማው ማዎ፣ ማጂ ማጂ ኣብነት ገይኩም ተመያየጡ።
- 4 ሳሞሬ ቱሬ ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ ዘካየዱ መሪር ቃልሲ ብዝርዝር ኣብርሁ።
- 5 ብዘይካ ኣንጻር ወተሃደራዊ ወረራ ባዕዳዊ መግዛእቲ ጣልያን ዝተኻየደ ጥንኩርን ህዝባዊ መሰረት ዝነበሮን ተጋድሎ ህዝብታት ኢትዮጵያ እቶም መብዛሕትኦም ቃልስታት ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣውሮፓውያን ዕዉታት ኣይነበሩን ንዝብል ኣበሃህላ ተመያየጡሉ። ተኻትዑሉ። መልሲ ናብ ክፍሊ ኣቕርቡ።

1.4.5 ተጋድሎ ኣፍሪካውያን ኣንጻር ሕግታት ባዕዳዊ መግዛእቲ

ዝተፈላለዩ ባዕዳዊ ግዛእቲ ኣውሮፓውያን ኣብ ኣፍሪካ ዝተፈላለዩ መልክዕን ትሕዝቶን ዘለዎ ስርዓት ምምሕዳር ኣብ ኣፍሪካ ተጠቐሞምዮም። ንኣብነት ኣብ ምዕራብ ኣፍሪካ ምስ ርክብ ንግዲ ዝነበሮም ምትእስሳር ክቕፅል ብምግባር ካብ ቀረፅን ግብርን ኣዝዩ ልዑል ሃፍቲ የተኣኻኸቡ ነይሮም። ኣብ ምብራቕን ማእኸላይ ምብራቕን ድማ ነቶም ኣውሮፓውያን ፀዓዱ ሰፈርቲ ኣብ ልመዕ መሬት ክሰፍሩ ምግባርን ምውናን መሬትን ዝተመስረተዮ ነይሩ። ብመሰረትዚ ፖሊሲታት ባዕዳዊ ምምሕዳር ነቶም ኣብቲ ንጥዕና ዝሰማማዕን ልመዕን መሬት ዝነበሩ ኣፍሪካውያን ክባረሩ ብምግባር ኣብ ክንድኦም ፀዓዱ ኣውሮፓውያን ሰፈሮም። ካብዚ ብተወሳኺ'ውን እቶም ካብ መሬቶም ዝተፈናቐሉ ኣፍሪካውያን ብነፃ ወይድማ ብትሑት ዋጋ ነቶም ኣውሮፓውያን ከገልግሉን ጉልበቶም ክፍስሱን ይገብሩ ነይሮም። ካለእ ኣብ ባህርያት ምምሕዳር ባዕዳዊ መግዛእቲ ይርከይ

ዝነበረ ኣፈላላይ ብሕልፊ ኣብ ፖሊሲታት ምምሕዳር ፈረንሳይን እንግሊዝን ይርከይ ዝነበረዮ።

ፖሊሲ ባዕዳዊ ምምሕዳር ፈረንሳይ፤ ፈረንሳይ ኣብ ባዕዳዊ ግዝኣታታ ትኽተሎ ዝነበረት ፖሊሲ ባዕዳዊ ምምሕዳር “ቐጥታዊ ምምሕዳር” ተባሂሉ ዝፍለጥዮ። ብመሰረትቲ ፖሊሲ ኩሎም ሕግታትን ደንብታትን ሃገር ፈረንሳይ ተደንጊጎም ምስወፁ ብቐጥታ ኣብተን ባዕዳዊ ግዝኣታታ ይትግበሩ። ብተወሳኺ ኣመሓደርቲ እዘን ግዝኣታት ካብ ፈረንሳይዮም ዝለኣኹ ነይሮም። እዚ ኣገባብ ምምሕዳር ባዕዳዊ ዝኣኑ ንኣፍሪካውያን ኣብቲ ምምሕዳር ክሳተፉ ኣይፈቐድን ነይሩ። ፖሊሲ ቐጥታዊ ምምሕዳር ኩሎም ህዝብታት ኣፍሪካ ቀስ ብቐስ ፈረንሳውያን ክኾኑ ንምግባር ዝገለገሎምን እዩ ነይሩ። ብመሰረትቲ ፖሊሲ ኣፍሪካውያን ቋንቋን ባህልን ፈረንሳውያን ተማሂሮም ምስ ወረሰዎ ዜግነት ፈረንሳይ ክረኽቡ ይግበር ነይሩ። ብዜግነቶም ፈረንሳውያን ምስኩ ድማ ቋንቋኦምን ባህሎምን ረሲዮም ንነፃነቶም ኣይቃለሱን ዝብል ግምት ዝነበሮ ፖሊሲ እዩ። እዚ ዓይነት ባህርይ ምምሕዳር ባዕዳዊ መግዛእቲ መንግስታት ቤልጅዮም፣ ፖርቹጋልን ጆርመንውን ይኽተልዎ ዝነበረዮ። ተምሃሮ መንግስቲ እንግሊዝ “ዚይቀጥታዊ ምምሕዳር” ዝመረፀሉ ምኽንያታት እንታይ ይመስለኩም?

ፖሊሲ ባዕዳዊ ምምሕዳር እንግሊዝ፤ እንግሊዝ ኣብ ባዕዳዊ ግዝኣታታ ትኽተሎ ዝነበረት ፖሊሲ ምምሕዳር “ዚይቐጥታዊ ምምሕዳር” ተባሂሉ ዝፍለጥ እዩ። ነዚ ፖሊሲ ኣርክቴክት ኾይኑ ዝቐረፀ እንግሊዛዊ ሎርድ ፍረደሪክ ሎጋርድ ዝበሃል ኣብ ናይጆርያን ኡጋንዳን ኣመሓደሪ ዝነበረዮ። ብመሰረትቲ ፖሊሲ ኣፍሪካውያን ብናይባዕልቶም ኣመሓደርቲ ይመሓዳደሩ ነይሮም ግና ዝመሓዳደሩሉ ሕግን ደንብን ወጊኡ ዝወሃቦም ካብቲ ላዕለዎይ ኣመሓዳደሪ ዝኾነ እንግሊዛዊ እዩ ነይሩ። መንግስቲ እንግሊዝ ነዚ ፖሊሲ ምምሕዳር ኣፍሪካውያን ብኣፍሪካውያን እቲ “መቐቐልካ ግዛእ” ዝብል ዓብዩ ፖሊሲ ንምትግባር ይጥቀመሉ ነይሩ። ንኣፍሪካውያን ብቋንቋ፣ ብባህሊ፣ ብዘርኢ፣ ብብሄር ብሄረሰብ፣ ብሃይማኖት ወዘተ ክመቐቐሉ ብምግባር ንሕድሕዶም ከይሳኑን ከይሓብሩን ብምኽንያት ድማ ንነፃነቶም ሓቢሮም ተዋዲዶም ከይቃለሱን ዝግበር ፖሊሲ እዩ ነይሩ። እሞ ተምሃሮ መንግስቲ እንግሊዝ “ዚይቀጥታዊ ምምሕዳር” ዝመረፀሉ ምኽንያታት እንታይ ይመስለኩም? መንግስቲ እንግሊዝ ብኸምዚ ኣገባብ ንክመሓደር ካብ ዝመረፀሉ ምኽንያታት እዞም ዝስዕቡ ክልተ ኣገደስቲ ምጥቃስ ይከኣልዮ፤

- ኣፍሪካውያን ብናይባዕሎም ሰባት ይመሓደሩ ከምዘለዉ ንክስመዮምን ኣብ ልዕሊ ባዕዳዊ መግዛእቲ ዝነበሮም ዕልኣት ንክቐንሱን ተቐውሞ ንክደልዕሉን ስለዝገብር፤
- እንግሊዝ ኣብ ዓለም ኣዝዩ ሰፊሕን ካብ ዓቕማ ንላዕሊ ዝኾነን ግዝኣት ስለዝነበረ ንኹሉ ግዝኣታታ ከመሓደሩን ክቆፃፀሩን ዝኸእሉ እንግሊዛውያን ክትምድብ ስለዘገባዎላን እዩ።

እሞ ተምሃሮ ኣፍሪካውያን ነዞም ኣብ ላዕሊ ዝተሓበሩ ዝተፈላለዩ ፖሊሲታት ምምሕዳር ባዕዳዊ መግዛእቲ ብኸመይ ኣገባብ ተቐቢሎሞም? ኣፍሪካ ካብ 1880ታት ክሳብ

1960ታት ንሰማንያ ዓመታት ዝኣክል ኣብትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣውሮፓውያን ወዲቓ ከምፀንሖት ተረዲእኹም ደ? ርግፅ'ዮ ኣፍሪካ ንሰማንያ ዓመታት ዝኣክል ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ፀኒሓ'ያ። ኣብዚ እዋንዚ ኣውሮፓውያን ኣብ ልዕሊ ኣፍሪካውያን ኣገደ ከቢድ ዝኾነ ፖለቲካዊ፣ ኢኮኖሚያዊ፣ ማሕበራውን ባህላውን ምዝመዛን ፀቕጥታትን ኣብባሕሪም'ዮም። ኣፍሪካውያን ነዚ ስቓይ ዝመልኦ ባዕዳዊ መግዛእቲ ኣሜን ኢሎም ዝተቐበሉ ህዝብታት ኣይነበሩን። ይንኣስ ይዕበይ ክንድዝክኣሎም ተቓሊሶም እዮም። ካብ 1920ታት ጀሚሩ ባዕዳውያን ገዛእቲ ተቓውሞታት ኣፍሪካውያን ሓይሉ ይገጥሞም ነይሩ። መጀመሪያ ፓን-ኣፍሪካኒዝም (ኣፍሪካውነት) ዝተባህለ ምንቅስቓስ ነፃነት ህዝብታት ኣፍሪካ እናሓየለ ተራእዩ። ኣብ ጉባኤታት ፓን ኣፍሪካኒዝም ብምስታፍ ንነፃነት ኣፍሪካ ይቃለሱ ካብዝነበሩ መራሕቲ ኣፍሪካውያን ውሽጢ ኩዋሜ ኒክሩማህ ዝተባህለ መራሒ ጋና፣ ጆሞ ኬንያታ ዝተብሃለ ወዲ ኬንያ (መራሒ ምንቅስቓስ ማውማዎ)፣ ፒተር ኣብርሃም ዝተብሃለ ካብ ደቡብ ኣፍሪካ ይርከብዎም። ፓን ኣፍሪካኒዝም ንመጀመርታ ግዜ ሕቶ ነፃነት ኣፍሪካ ኣልዲሉ ጉባኤ ዘካየደ ኣብ ሃገረ እንግሊዝ ዝርከብ ማንቸስተር ዝተብሃለ ከተማ እዩ። ብድሕሪ'ዚ ኣብ ካልኦት ሃገራት ጉባኤታት ብምክያድ ሰፊሕ ምንቅስቓስ ነፃነት ኣፍሪካ ኣካይዱ'ዮ።

ይኹን ደኣ'ምበር ኣፍሪካውያን ይገብርዎ ዝነበሩ ምንቅስቓስ ብሄራዊ (ሃገራዊ) መልክዕ ዝሓዘን ብብሃገሩ ተወዲቡ ክካየድ ዝጀመረን ድሕሪ ካልኣይ ኩናት ዓለም እዩ። ኣብ ምንቅስቓስ ነፃነት ኣፍሪካ ምዝዛም ካልኣይ ኩናት ዓለም ዓብዩ እጃም ነይርዎ። ምክንያቱም ከም እንግሊዝን ፈረንሳይን ዝመሳሰላ ባዕዳዊ ገዛእቲ ብኹሉ መዳያት እናተዳኸማ ስለዝኸዳን ብኣንፃሩ ድማ ሩስያን ኣመሪካን ሓያላት ሃገራት ዓለም ኮይነን ንሓርነትን ነፃነትን ኣፍሪካ ይድግፉ ስለዝነበራን እዩ። ምንቅስቓስ ሓርነት ኣፍሪካ ክልተ መልክዕ ነይርዎ። ገለገሊኡ ምንቅስቓሳት ደም ብዘፋሰሰ ዕጥቃዊ ቃልሲ እንተካይዱ እቶም ካልኦት ድማ ብሰላማዊ መንገዲ ዝተካየዱ'ዮም። ብሓፈሻ ምንቅስቓሳት ነፃነት ኣፍሪካ እንታይ መልክዕ ከምዝነበርዎን ብኸመይ መንገዲ ይካየዱ ከምዝነበሩን ንምርኣይ ኣብ ልዕሊ ነፍስወከፍ ባዕዳዊ መግዛእቲ ሃገራት ኣውሮፓ ዝነበሩ ቃልስታት ኣሕፀር ኣቢልና ንርእይ።

ዕዮ ጉጅለ 1.34

- 1 ብዛዕባ ቀጥታውን ዘይቀጥታውን ፖሊሲ ምምሕዳር ባዕዳዊ ገዛእቲ ኣብ ኣፍሪካ ብዝርዝር ተመያየጡ። እንታይ ማለት ከምዝነበረውን ግለፁ።
- 2 ፖሊሲ ባዕዳዊ ምምሕዳር ፈረንሳይ ኣብ ኣፍሪካ እንታይ ዓይነት ነይሩ? ንምንታይ?
- 3 ፖሊሲ ባዕዳዊ ምምሕዳር እንግሊዝ ኣብ ኣፍሪካ እንታይ ዓይነት ነይሩ? ንምንታይ?
- 4 ብዛዕባ ፓን ኣፍሪካኒዝም ብዝርዝር ተመያየጡ። መልሲ ናብ ክፍሊ ኣቕርቡ።

ሀ. ባዕዳዊ መግዛእቲ ፈረንሳይ፤

ሰኢሊ 1.29: ሴኮ ቱሬ (ጊኒ)

ፈረንሳይ ኣብ ኣፍሪካ ዝነበራ ባዕዳዊ መግዛእቲ ለቂቓ ክትወዕእ ድልየት ስለዘይነበራ ይለዓሉ ንዝነበሩ ቃልስታት ነፃነት ብወተሃደራዊ ሓይሊ ክተዳኽሞ ትፍትን ነይራ። መጀመሪያ ኣብ ሞሮኮ ብ1950 ዓ.ም.ፈ ተጀሚሩ ይባራዕ ዝነበረ ምንቅስቓስ ነፃነት ኣብ ትሕቲ ውድብ ግንባር ሓርነት ሞሮኮ ኾይኑ ብዘካየዶ መጠነ ሰፊሕ ዕጥቃዊ ቃልሲ ኣብ 1956 ዓ.ም.ፈ ሞሮኮ ነፃነታ ክትረክብ ክኢላ። ብተመሳሳሊ መንገዲ ኣብ ቱኒዝያ ኣብ 1952 ዓ.ም.ፈ ዝጀመረ

ዕጥቃዊ ቃልሲ ብ1956 ዓ.ም.ፈ ቱኒዝያ ነፃነታ ክትጎናፀፍ ገይርዋ እዩ። ኣብ ባዕዳዊ መግዛእቲ ፈረንሳይ ዝለዓለ ደም ዘፋሰስ ቃልሲ ዝተኻየደ ኣብ ኣልጀሪያ እዩ። ኣልጀሪያውያን ኣብ ትሕቲ “ብሄራዊ ግንባር ነፃነት” ዝበሃል ውድቦም ተወዲቦም ብዘካየዱዎ ዕጥቃዊ ቃልሲ ካብ 1954 ዓ.ም.ፈ ጀሚሩ ክሳብ 1958 ዓ.ም.ፈ ኣብ ልዕሊ ሰራዊት ፈረንሳይ ተደጋጋሚ መጥቃዕታት ብምፍናው ዓባይቲ ዓወታት ዓቲሩ እዩ። መንግስቲ ፈረንሳይ ወተሃደራዊ ዕጥቁ ኣጠናኺሩ እንተተቀሳቐሱ ካ ንቃልሲ ኣልጀርያውያን ከንበርክኹ ኣይከኣሉን። ኣብ መወዳእታ ድማ ብ1962 ዓ.ም.ፈ ኣልጀሪያ ምሉእ ብምሉእ ነፃነታ ክትረክብ ክኢላ።

ሰኢሊ 1.30: ዶ/ር ኩዋሚ ንክሩግህ

ፈረንሳይ ኣብ ምዕራብ ኣፍሪካ ንዝነበረ ምንቅስቓስ ነፃነት ንምድፋን እትኽተሎ ዝነበረት ሜላ ፍልይ ዝበለ እዩ ነይሩ። ብመሰረትዚ ኣብ 1958 ዓ.ም.ፈ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ፈረንሳይ ዝነበራ ኩለን ሃገራት ምዕራብ ኣፍሪካ ነፃ ክወፃ ወይድማ ኣብ ትሕቲ ፈረንሳይ ንክፀንሓ ምርጫ ተዋሂቡወን ሪፈረንደም (ህዝበ ውሳኔ) ንኸካይዳ ተገይሩ። ምስዚ ሪፈረንደም ኣተሓሓዙ መንግስቲ ፈረንሳይ ብመሰረት ዘውፀእ መምርሒ “ነፃነት” ዝመርፃ ሃገራት ካብ መንግስቲ ፈረንሳይ ዝኾነ ዓይነት ሓገዝ ከምዘይረኽቡ እተን ምስ ፈረንሳይ ንኸፀንሓ ዘድምፃ ግና ኣብ ከይዲ ነፃነት ከምዝወሃቡን ምሉእ ቁጠባዊ ሓገዝ ከምዝግበረለንን ተገሊፀ። ብዝተገብረ ሪፈረንደም (ህዝበ ውሳኔ) ብዘይካ ጊኒ ኩለን ሃገራት ኣብ ትሕቲ ፈረንሳይ ክፀንሓ መሪፀን። ኣብ ጊኒ ግና ምንቅስቓስ ነፃነት ተጀሚሩ። ነዚ ዘጠናኽር ድማ ኣብ 1958 ዓ.ም.ፈ ዴሞክራሲያዊ ፓርቲ ጊኒ ዝተብሃለ ውድብውን ተመስሪቱ። ነዚ ውድብ ዝመርሕ ሴኮ ቱሬ ዝተባህለ ተቃላሳይ ነፃነት እዩ ነይሩ። ሴኮ ቱሬን ውድቡን ብዘካይዱዎ ቃልሲ ህዝቢ ጊኒ ነፃነቱ ተጎናዒኑ። ጊኒ ድሕሪ ነፃነት ብዘርእየቶ ምዕባለ ካልኣት ሃገራት ምዕራብ ኣፍሪካ ነፃነተን ክጎናፀፋ ክኢለንዮን። ብኸምዚ መንገዲ ከም በዓል ማውሪታንያ፣ ኣይቮሪኮስት፣ ቶጎ፣ ቤኒን፣ ኒጀር፣ ቡርኪ

ናፋሶ፣ ማሊ፣ ቻድ ወዘተ ነፃነትን ተጎናግፈዋል። ኣብ ኣፍሪካ መወዳእታ ነፃነታ ዝተጎናፀፈት ባዕዳዊ ግዝኣት ፈረንሳይ ዝነበረት ጂቡቲ እያ። እዚኣ ፈረንሳይት ሶማሊያ ተባሂላ ትፅዋዕ ዝነበረት ኣብ 1977 ዓ.ም.ፈ ጂቡቲ ተባሂላ ነፃ ሃገር ኮይና።

ለ. ባዕዳዊ መግዛእቲ እንግሊዝ፤

ድሕሪ ካልኣይ ኩናት ዓለም ነፃነት ኣፍሪካ ዘይተርፍ ምዃኑ ኣቐዲማ ዝተረድአት እንግሊዝ እያ ነይራ። ስለዚ ድሕሪ ነፃነት ኣብ ሃገራት ኣፍሪካ ጥቕምን ረብሓን እንግሊዝ ዘይትንክፍ ኩነታት ንክፍጠር ድልየት ነይሩዎ። ባዕዳዊ መግዛእቲ እንግሊዝ ኣብ ኣፍሪካ ክልተ ምምሕዳራዊ መልክዕ ስለዝነበሮ እቲ ምንቅስቓስ ነፃነትውን ክልተ መልክዕ ነይርዎ። እቲ ቀዳማይ ዓይነት ምምሕዳር ብሕልፊ ኣብ ከባብታት ምብራቕ ደቡብን ኣፍሪካ ደርኣይ ዝነበረ ፀዓዱ ኣብ ሰፋሕቲ ቦታታት ሰፊሮም ባዕላቶምውን ኣመሓደርቲ ዝኾኑሉ ኩነታት'ዩ ነይሩ። ብምክንያት'ዚ እቶም ፀዓዱ ሃገራት ኣፍሪካ ነፃነትን ከጎናፀፋ ድልየትን ፍቓደኝነትን ኣይነበሮምን። ስለዚ ኣብዘን ሃገራት ይካየድ ዝነበረ ምንቅስቓስ ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ መብዛሕትኡ ኣብ ብረታዊ ዕጥቅን ደም ምፍሳስን ዝተደረኸ እዩ ነይሩ።

ስእሊ 1.31፡ ጁሊየስ ኒሬሬ

እቲ ካልኣይ ዓይነት ባዕዳዊ ምምሕዳር እንግሊዝ ኣብ ምዕራብ ኣፍሪካ ዝነበረ ኾይኑ ፀዓዱ ሰፈርቲ ዘይነበሩሉን ኣፍሪካውያን ባዕልቶም ንባዕልቶም ኣብ ምምሕዳር ብተወሰነ ደረጃ ዝሳተፉሉን ዝመሓዳደሩሉን ኩነታት እዩ ነይሩ። ስለዚ ኣብዞም ሃገራት ይካየድ ዝነበረ ምንቅስቓስ ነፃነት ሰላማውን ብቐሊሉን ዝተፈፀመን እዩ ነይሩ። ብከምዚ ዓይነት ሰላማዊ መንገዲ ነፃነት ዝረኽቡት ፈላጊት ሃገር ጋና እያ። ጋና ኣብ 1957 ዓ.ም.ፈ ብሰላማዊ ቃልሲ ነፃነት ክትረክብ ዘብቅዓ **ዶክተር ኩዋሚ ኑክሩማህ** ዝተብሃለ መራሒ እዩ። ነፃነት ጋና ብቐሊሉ ዝተረኸበ ዘይኮነስ ብዙሕ ዓመታት ዝወሰደን ሕልኽላኻት ዝበዝሑን ቃልሲ እዩ ነይሩ። ቀዲላን ኣብ 1960 ዓ.ም.ፈ ነፃነትን ዝተጎናፀፋ ከም ባዓል ናይጀሪያ፣ ሴራሊዮን፣ ጋምቢያ ወዘተ እየን። ኣብ ናይጀሪያ ብ1944 ዓ.ም.ፈ ዝተመስረተን ብሄራዊ ቤት ምክሪ ናይጀሪያ ዝተብሃለን ውድብዮ ምንቅስቓስ ነፃነት ናይጀሪያ ይመርሖ ዝነበረ። እዚ ውድብ ምስ መንግስቲ እንግሊዝ የካየዶ ብዝነበረ ስምምዕነትን ምይይጥንዩ ነፃነት ናይጀሪያ ብሰላማዊ መንገዲ ክረጋገፅ ዝበቐዐ።

ስእሊ 3.1፡ ጆሞ ኬንያታ

ኣብ ምብራቕውን ማእኸላይን ኣፍሪካ ብሕልፊ ኣብ ኬንያ፣ ታንጋኒካን ሮደሽያን ዝተካየዱ ምንቅስቓሳት ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ እንግሊዝ ኣብ ብረታዊ ቃልሲ ዝተደረኹዮም ነይሮም። ኣብዞም ግዝኣታት እቶም ቀንዲ ፀዓዱ ዝሰፈሩሎም ሰፋሕቲ ቦታታት ስለዝነበሩን እቶም ኣመሓደርቲ ባዕልቶም እቶም ሰፈርቲ ስለዝነበሩን ንነፃነት ኣፍሪካውያን ኣትሪሮም ይቃወሙ ነይሮም። ኣብ ኬንያ ብ1952 ዓ.ም.ፈ በቶም ኪኪዩ ዝተብሃሉ ህዝቢ ይካየድ ዝነበረ ቃልሲ ነፃነት ብዙሕ ህይወት

ዝጠፍኦ'ዩ ነይሩ። ምንቅስቃሴ ነፃነት ህዝብታት ኬንያ ኣብ ልዕሊ ፀዓዱ ሰፈርቲ ዘካየደ ቃልሲ ካብ መንግስቲ እንግሊዝ መጠነ ሰፊሕ ደብዳቤ ኣውሮፕላን ስለዝበዕሐ ብዙሓት ከተማታትን ገጠራትን ዓንዮን እዮን። ኣዝዮም ብዙሓት ደቂ ኪኪዮ'ውን ሞይቶም እዮም። ኮይኑ ግና እቲ ቃልሲ ኣይፃነወን። ኣይተገደደን። እቲ ቃልሲ ኣብ 1960 ዓ.ም.ፈ ዝተመሰረተ ኸይኑ "ካነ" ብዝተብሃለ ፓርቲ (ውድብ) እናተመርሐ ቐፂሊ ብ1963 ዓ.ም.ፈ ኬንያ ምሉእ ነፃነታ ክትጎናፀፍ ገይሩ'ዩ። መራሒ ካነ ፓርቲ (ውድብ) ዝነበረ ድማ **ጆሞ ኬንያታ** እንትኸውን ድሕሪ ነፃነት ፈላማይ ፕሬዚደንት'ዩ ነይሩ።

ታንጋኒካ መጀመርታ ኣብ ባዕዳዊ መግዛእቲ ጀርመን እያ ነይራ። ጀርመን ኣብ ቀዳማይ ኩናት ዓለም ምስተሰዓረት ታንጋኒካ ብእንግሊዝ ክትመሓደር ጀሚራ። ታንጋኒካውያን ንነፃነቶም ምቅላስ ምስ ጀመሩ ብ1954 ዓ.ም.ፈ ነቲ ቃልሲ ኣተሓባቢሩ ዝመርሕ "ታነ" ዝተብሃለ ውድብ ተተኪሉ። ናይዚ ፖለቲካዊ ውድብ መራሒ **ጁሊያስ ኒሬሬ** ዝበሃል'ዩ። ቃልሲ ነፃነት ሸትኡ ወቂዑ ብ1961 ዓ.ም.ፈ ታንጋኒካ ነፃነት ረኺባ። ኣብዚ እዋን ኣብ ውቅያኖስ ህንዲ ትርኩብ ደሴት ዛንዚባር ናይ ዓርሳ መንግስቲ ኣጣይሻ ነይራ። ብ1964 ዓ.ም ብዝተገብረ ስምምዕነት መሰረት 'ታንጋኒካ'ን 'ዛንዚባር'ን ሓቢረን ካብ ክልቲኣን ሃገራት ናይ መጀመርታ ክልተ ፊደላት ተወሲደን ብሓባር '**ታንጋንያ**' ተባሂለን መንግስቲ መስሪተን።

ኣብ ደቡባውን ማእከላይ ኣፍሪካ ሮደሽያን ኒዮሳንድን ዝተብሃላ ክልቲኣን ባዕዳዊ ግዝኣታት እንግሊዝ ነይረን። ኣብ ክልቲኣን ግዝኣታት ፀዓዱ ሰፈርቲ ይነበሩለን ስለዝነበሩ እዞም ሰፈርቲ ብመንግስቲ እንግሊዝ እናተሓገዙ ስልጣን ክጭብጡ ክኢሎም። እዚ ኩነታት ድማ ምንቅስቃሴ ነፃነት ኣፍሪካውያን ሕልክልኻት ክበዝሕዎ ገይሩ። መንግስቲ እንግሊዝ ነዚኣን ክልተ ግዝኣታት ተቐፂሞሩ ንምግዛእ ክጥዕሞ ኢሎ ፈደረሽን ሮደሽያን ኒዮሳንድን ኢሎ ኣብ ሓደ ጠርኒፉወን። ኮይኑ ግና ምንቅስቃሴ ነፃነት ኣፍሪካውያን እናተጠናኸረ ምስከደ እቲ ብ1953 ዓ.ም.ፈ ዝተመሰረተ ፈደረሽን ብ1963 ዓ.ም.ፈ ፈሪሱ።

ብድሕሪዚ ሮደሽያ ትብሃል ዝነበረት ሃገር ሰሜን ሮደሽያን ደቡብ ሮደሽያን ብዝብል ስያመ ኣብ ክልተ ሃገራት ተመቐላ። ደቡብ ሮደሽያ እቶም ልዑል በዝሒ ዝነበሮም ፀዓዱ ሰፈርቲ ብዝመሰረትዎ መንግስቲ ክትመሓደር ጀሚራ። እዚ መንግስቲ ፀዓዱ ካብ መንግስቲ እንግሊዝ ነፃ ዝኾነ፣ ዓሌታዊ ስርዓት ዝክተልን 'ኢያን ስሚዝ' ብዝተብሃለ ዝምራሕን መንግስቲ ፀዓዱ እዩ ነይሩ። እዚ ፖለቲካዊ ኩነታት ንምንቅስቃሴ ነፃነት ፀለምቲ ሮደሽያውያን ብመጠነ ስለዘዳኸሞ ኣብ ሓባር እዋን ነፃነት ክርከብ ኣይተክኣለን። ብምክንያት'ዚ ድማ 'ካነ' ዝተብሃለ ፓርቲ ብመሪሕነት '**ሮበርት ሙጋቤ**' ተመስሪቱ ዕጥቃዊ ቃልሲ ብምጥንኻር ሮደሽያ ዝነበረት ሃገር ዚምባብዌ ተባሂላ ነፃነታ ተጻዊታ። ኣብ ደቡብ ኣፍሪካ ብ1912 ዓ.ም.ፈ ዝተመሰረተ ብሄራዊ ኮንግረስ ኣፍሪካ፣ ኣብ ግብፂ ዝነበረ ዋፍድ ዝበሃል ህዝባዊ ምንቅስቃሴ፣ ኣብ ኬንያ ዝነበረ ማው ማዎ ምንቅስቃሴ፣ ኣብ ታንጋኒካ ዝነበረ ማጂ-ማጂ ምንቅስቃሴ ወዘተ ብምልኦም ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ ዝተወልዑ'ዮም።

ሐ. ባዕዳዊ መግዛእቲ ቤልጅየም፤

ተምሃሮ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ቤልጅየም ክንደይ ሃገራት ኣፍሪካ ነይረን? ጥቕሱወን። ካብ 1908 ዓ.ም.ፈ ጀሚሩ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ቤልጅየም ወዲቓ ዝነበረት ሰፋሕ ኣፍሪካዊት ሃገር ኮንጎ ኪንሻሳ እያ ትበሃል። ህዝብታት ኮንጎ ካብ 1956 ዓ.ም.ፈ ጀሚሮም ብዘካየዱ ሰላማዊ ቃልሲ ተጠናኺሮም ብ1960 ዓ.ም.ፈ ኮንጎ ብዙሕ ደም እንተይተፋሰሰ ነፃነታ ክትረክብ ክኢላ'ያ።

መ. ባዕዳዊ መግዛእቲ ጣልያን፤

ኣብ ኣፍሪካ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ ጣልያን ወዲቓን ብዙሕ ግፍዕን ፀቕጥን ይበፀሐን ዝነበራ ሰለስተ ሃገራት ሊብያ፣ ኤርትራን ሶማሊያን እየን ነይረን። ኣብዘን ሃገራት ሽሕጊ ዘይተጠናኸሩ እንተነበሩ ብረታዊ ምንቅስቓሳት ነፃነት ይካየዱ ነይሮም። ኮይኑ ግና ጣልያን ኣብ ካልኣይ ኩናት ዓለም ምስተስዓረት እዘን ሰለስተ ሃገራት ንግዚኡ ብሓደራ መልክዕ ንኻልኦት መንግስታት ተዋሂቦን ምስፀንሓ ነፃነቱን ክጎናፀፋ ክኢለን እየን።

ሰ. ባዕዳዊ መግዛእቲ ፖርቹጋል፤

መንግስቲ ፖርቹጋል ኣብ ትሕቲኡ ንዝነበራ ባዕዳዊ ግዝኢታት ነፃነት ኣይህብንዮ ብማለት ንብዙሕ ዓመታት ፀኒሑዮ። ኮይኑ ግና ነዚ ፖሊሲ ይኸተል ዝነበረ 'ስላሃር' ዝተብሃለ ፋሽስታዊ መራሒ ፖርቹጋል ካብ ስልጣን ምስተወገደ ናይዘን ሃገራት ነፃነት ዘጎናፀፍ ምቕው ኩነታት እናተፈጠረ ኸይዱ። ስለዚ ንዊሕ ዓመታት ብረታዊ ቃልስታት ነፃነት ዘካይዱ ዝነበራ ሃገራት ኣንጎላን ሞዛምቢክን ካብ ባዕዳዊ መግዛእቲ ፖርቹጋል ተናገሩን ኣብ 1975 ዓ.ም.ፈ ነፃነቱን ክጎኑራ ኸኢለን።

ዕዮ ጉጅለ 1.35

- 1 ኣንፃር ባዕዳዊ መግዛእቲ ፈረንሳይ ዝነበሩ ቃልስታት ግለፁ።
- 2 ኣንፃር ባዕዳዊ መግዛእቲ እንግሊዝ ዝነበሩ ቃልስታት ዝምልከት ተመያየጡ።
- 3 እንግሊዝ ድሕሪ ካልኣይ ኩናት ዓለም ዝተኸተለቶም ክልተ መልክዕ ዘለዎም ባዕዳዊ ምምሕዳር ብዝርዝር ኣረድኡ። ኣብ ከባቢ ከምተጠቐሙሎም ግለፁ።
- 4 ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ ምምሕዳር ፈረንሳይ ዝነበራ ሃገራት ኣፍሪካ ኣብ መወዳእታ 1950ታት ዝተውሃቦን ሪፈረንደምን ውፅኢቱን ብዝምልከት ብዝርዝር ተመያየጡ። እንታይ ትሕዝቶ ከምዝነበሮ'ውን ኣረድኡ።

መጠቻለሊ

ኣብዚ ምዕራፍ ኣቐዲምኩም ዝተምሃርክም ብዛዕባ ክፍለዓለማት እዩ። ኣብዛ እንነብረላ ዓለም ሸውዓተ ክፍለዓለማት ኣለዎ። እዚ እን ድማ እስያ፣ ኣፍሪካ፣ ሰሜን ኣመሪካ፣ ደቡብ ኣመሪካ፣ ኣንታርክቲካ፣ ኣውሮፓን ኣውስትራልያን ዝበሃላዮን። ኣብዚ እን እታ አዐርያ ገፋሕን ብዙሕ ህዝቢ ዝነብረላን ክፍለዓለም እስያ ትበሃል'ያ። ብካልኣይ ደረጃ ዓባይ ትበሃል ድማ ንሕና እንነብረላ ክፍለዓለም ኣፍሪካ'ያ። ዝተሓተ መጠን ረስኒ ዘለዎን ሰብ ዘይነብረላን ኣብ ደቡባዊ ዋልታ እትርከብ ክፍለዓለም ድማ ኣንታርክቲካ ትበሃል። ኩለን ክፍለዓለማት ብውቅያኖስ ዝተኸበባዮን። ኣብ ሓፈሻዊ ስፍሓት እንነብረላ ዓለም እቲ 70% ብማያዊ ኣካል ዝተሸፈነ እንትኸውን እቲ ዝተረፈ 30% ድማ ብመሬት ክፍለዓለማት ዝተሸፈነዮ። ኣብ ዓለምና ዝለዓለ ብራኽ ዘለዎ እምባ ኣብ ክፍለዓለም እስያ ዝርከብ እምባ ኤቨሪት እንትኸውን እቲ ዝተሓተ ድማ ኣብ ኣፍሪካ ዝርከብ ቃላይ ኣሳል ዝበሃል'ዩ። ተምሃሮ ኣብ ዓለምና ዘለዉ ነወሕትን ገፋሕትን ሩባታት'ውን ተምሃርኩም ኢኹም። ኣብ ክፍለዓለም ኣፍሪካ ዝርከቡ ሩባ ናይልን ሩባ ኮንጎን ከምኡ'ውን ኣብ ሰሜን ኣመሪካ ዝርከብ ሩባ ሚሲሲፒን ኣብ ደቡብ ኣመሪካ ዝርከብ ሩባ ኣማዞን ካብቶም ብዋናነት ዝጥቀሱ ሩባታት'ዮም።

ኣብ ዓለምና ገፋሕ ሽፋን ዘለዎምን ተቐባልነት ዝረኽቡን ዓሰርተ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣለዉ። እዞም ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዓለምና ዝበሃሉ ኢንዶ - ዩሮፕያን፣ ዩራሊክ፣ ካውካሲያን፣ ሲኖ - ቲቦታን፣ ኣውስትሮ - ኤሽያቲክ ኣልታይክ፣ ኣውስትሮሲያን (ማለዮ-ፖሊኔሲያን)፣ ኣፍሮ ኤሽያቲክ፣ ኒጀር ኮንጎን ኒሎ ሰሃራውን (ኣባይ ሰሃራዊ) እዮም። ካብዚኦም ዝተወሰኑ ንምርኣይ ዝኣክል ንኣብነት

- ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኢንዶ - ዩሮፕያን ብገፊሑ ኣብ ኣውሮፓ ዝርከቡ ሃገራትን ኣመሪካን ብዙሓት ዝሃረቡሎም ቋንቋታት ዝሓቕፉ'ዩ። ብተወሳኺ ኣብ ምዕራብ ኣውሮፓ ጀሚሩ ክሳብ ሰሜናዊ ህንዲ ኣብዘለዉ ኣዝዮም ብዙሓት ሃገራት ዝዘረቡ ቋንቋታት ዝሓቕፉ'ዩ። ኣብ ዓለምና ብዝርከቡ ህዝብታት ብብገፊሑ ዝዘረቡሎም ስለዝኾኑ ኣብ 1.6 ቢሊዮን ንላዕሊ ተሃረብቲ ዚ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣለዉ።
- ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ዩራሊክ ኣብ ሰሜናዊ ኣውሮፓን ክሳብ ሰሜናዊ ምዕራብ እስያን ኣብዝርከቡ ሃገራት ዝተዘርግሑ ቋንቋታት ዝሓቕፉ እዮ። ኣብ ማእኸላይ ኣውሮፓ ግና ቋንቋ ሃንጋሪያውያን ጥራሕ ኣብ ትሕቲ ዚ ቋንቋ ተመዲቡ ይርከብ።
- ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ሲኖ - ቲቦታን ኣብ ኢንዶ-ዩሮፕያን ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ቀዲሱ ኣብ ዓለም ብዘለዉዎ በዝሒ ተሃረብቲ ህዝቢ ካልኣይ ደረጃ ዝርከብ'ዩ። እዚ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣብ መብዛሕትኡ ቻይና፣ መብዛሕትኡም ሂማላውያን፣ ደቡባዊ ምብራቕን ደቡባዊ ማእኸልን እስያ ብብዙሓት ተሃረብቲ ዝውነኑ ቋንቋታት ዝሓቕፉ እዮ።
- ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣልታይክ፣ ኣብ ደቡባዊ ምብራቕ ኣውሮፓ ጀሚሩን ማእኸላይ እስያ ሓዊሱ ክሳብ ርሑቕ ምብራቕ እስያ ኣብ ዘለዉ ተሃረብቲ ተዘርጊሖም ዝርከቡ ቋንቋታት ዝጠመረ'ዩ።

- ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋታት ኣውስትራሊያን (ማላዮ-ፖሊኔሲያን)፣ እዚ ብመንፅር በዝሒ ቋንቋታትን ሽፋንን ገፀ መሬታዊ ዝርግሐን እንትርክይ ኣብ ዓለም ካብዝርከቡ ዓባይቲ ዝበሃሉ ቤተሰብ ቋንቋታት ዝምደብ እዩ። ዝርግሐኡ እንትርክይ ብምዕራብ ካብ ማዳጋስካር ጀሚሩ ክሳብ ብምብራቕ ሃዋይን ደሴት ዝሸፍንዮ። እዚ ንህንድን ሰላማዊ ውቅያኖሳትን ከምኡውን ምብራቕዊ ደሴታት የጠቓልልዮ።

ኣብ ዓለም ካብዘለዉ ቋንቋታት ብዙሓት ተዛረብቲ ዘለውዎን ብቐዳማይ ደረጃ ዝስራዕን ቋንቋ ማንዳሪን ዝበሃል ኣብ ሃገረ ቻይና ዝዝረበሉዮ። ብኻልኣይ ደረጃ ብዙሕ ተዛረብቲ ዘለውዎ ቋንቋ ዓረብኛ እንትኸውን እዚ ኣብ ብዙሕ ሃገራት ማእኸላይ ምብራቕን ሰሜን ኣፍሪካን ብዙሕ ተዛረብቲ ዘለውዎዮ። ብሳልሳይ ደረጃ ኣብ ዓለምና ብዙሕ ተዛረብቲ ዘለውዎ ቋንቋ ሂንዱ እንትኸውን እዚ ኣብ ሃገረ ህንዲ ዝዝረብዮ። ብራብዓይ ደረጃ ዝተሰርዐ ቋንቋ እንግሊዝኛ እንትኸውን ኣብ ሃገራት እንግሊዝ፣ ሕቡራት መንግስታት ኣመሪካ፣ ካናዳ፣ ኣውስትራሊያ፣ ኒውዚላንድ፣ ኣብ ትሕቲ ባዕዳዊ መግዛእቲ እንግሊዝ ኣብዝነበሩ ሃገራት ከም ህንዲ፣ ናይጀሪያ፣ ፓኪስታንን ደቡብ ኣፍሪካን ዝዝረብዮ። ይኹን ደኣ ምበር ቋንቋ እንግሊዝኛ ብካልኣይ ደረጃ ንግልጋሎት ስራሕ ዝጥቀሙሉ ሃገራት ናብ ግምት እንተኣትዩ ናብ ካልኣይ ደረጃ ክስራዕ ዝክእልዮ።

ተምሃሮ ጥንታዊ ስልጣን ማለት ደቂ ሰባት ካብቲ ኣቐዲሙ ዝፀንሐ ኣብ ሃደንን ምእካብ ፍረምረን ዝተመስረተ ድሑር መነባብሮ ወፂኡ ናብ ዝለዓለን ኣብ ከተማታት ዝተመስረተን ምዕቡል ናብራ ዝተሰጋገሩሉ ኣገባብ መነባብሮ ጠሚሩ ዝገልፅ እዩ። ስልጣን ጥንታውያን ሰባት ኣብ ከተማ ምንባር ምስጀመሩ ካብ እዋን ናብ እዋን እናማዕበለ ዝመፀ ኣገባብ መነባብሮ ደቂ ሰባት ጥራሕ ኣይኮነን። ምስዚ ብዝተኣሳሰረ ድማ ምምዕባል መንግስታት፣ ምዕባል ንግድን እደ ጥበብን፣ ምዕባል ጥበብ ፅሕፈት፣ ምዕባል ሃይማኖት፣ ምዕባል ስነ ጥበባዊ ጥራይ፣ ምዕባል ሕርሻ፣ ኣብ ደርብታት ምምቃል ሕብረተሰብ ዝመሳሰሉ ይርከብዎም። ምስ መነባብሮ ከተማ ዝተኣሳሰሩ ተወሰኹቲ መግለፅታት ስልጣነውን ኣለዉ። ንኣብነት ዝማዕበለ ፅሑፍ፣ ኣብ ፅንዕ ውዳብ ዝተመስረተ መንግስቲ፣ ፍልጠት ቴክኖሎጂን ሓዲን መፂን፣ ስርፀት ስነ ጥበብ ጥራይን ጥራይን፣ ኣብ ተግባር ዝውዓለ ሳይንስን ሒሳብን፣ ምትእትታው ቴክኖሎጂ ሕርሻ ወዘተ ይጥቀሱ።

ስለዚ ኣብ ዓለምና ጥንታዊ ስልጣን ጎሊሁ ክረክ ዝጀመረ ኣብ ከባቢ 3500 ዓመተ ዓለም እዩ። ካብዚ እዋን ጀሚሩ ስልጣን ብቐፃልነት እናማዕበለ ዝመፀ ታሪካዊ ተርእዮዮ። ብምዃኑውን ጥንታዊ ስልጣነታት ኣብዝተፈለገዩ ክፍለ ዓለማት ማዕቢሎም ከምዝነበሩ ዝፍለጥ እንትኸውን እቶም ቀንዲ መበገሲ ጥንታዊ ስልጣን ዓለምና ዝበሃሉ።

- ኣብ ኣፍሪካ ዝርከቡ ጥንታዊ ስልጣነታት ግብፃ፣ ኑቢያ፣ ኩሽ፣ ኣክሱምን ዚምባብዌን፣
- ኣብ እስያ ዝርከቡ ጥንታዊ ስልጣነታት ሜሶፖታሚያ፣ ህንድን ቻይናን፣
- ኣብ ኣውሮፓ ዝርከቡ ጥንታዊ ስልጣነታት ግሪክን ሮማን፣
- ኣብ ኣመሪካ ጥንታዊ ስልጣን ኢንካ፣ ማያን ኣዝቴክን ይርከብዎም።

ህዝቢ ማለት ኣብ ሓደ ከባቢ ንኣብነት ኣህጉር፣ ሃገር፣ ክልል፣ ዞባ፣ ኣውራጃ፣ ከተማ፣ ወረዳ፣ ጣቢያ፣ ቀጠና ወይድማ ቁሽት ወዘተ ኣብ ሓደ ዝተወሰነ እዋን ነባራይ ዝኾነ ተቐማጣይ ወዲዳዲ ዝግለፀሉ መረዳድኢ ኣምር'ዩ። ብዛዕባ ህዝቢ ዝምልከት ዝርዝር መፅናዕቲ ዝግበረሉ ሳይንስ ዲፕሎማራሬ (ስነ ህዝቢ) ተባሂሉ ይፍለጥ። ስነ ህዝቢ ከም ሓደ ዘፈር ሳይንሳዊ መፅናዕቲ ብዛዕባ በዝሒ ህዝቢ፣ ተዋፅኦ፣ ዝርግሐ፣ ኩነታት መጠን ዝውለዱ ህፃናት ምስ መጠን ሞትን ስደትን ብዝምልከት ዘለዉ ለውጥታት ኣመልኪቱ ብስታቲስቲካዊ ፀብባብ እናተሓዘ ሳይንሳዊ ትንተና ዝግበረሉ'ዩ። ስነ ህዝቢ ኣብ ሕብረተሰብ ዘለዉ ለውጥታትን ምምሕያሻትን መሰረት ብምግባር ብዛዕባ ትልሚ ልምዓት ህዝብን ኢኮኖሚያዊ ዕብዮትን እናገናዘበ ንመንግስቲ ዝጠቐሙ ስታቲስቲካዊ መረዳኢታ ዝህቡ'ዩ።

ብዛዕባ ህዝብን ስነ ህዝብን መፅናዕቲ ኣካይዱ መትከላትን ፖሊሲታትን ስነ ህዝቢ ኣመልኪቱ ብ1789 ዓ.ም.ፈ. ዕሑፍ ፍልስፍና ብምቕራቡ ዝፍለጥን ክሳብ ሎሚ በዚ ስርሑ ዝዘከርን ካብ 1766 - 1834 ዝነበረ ምሁር ፈላስፋ 'ቶማስ ኣልበርት ማልታስ' ዝበሃል'ዩ። ስነ ህዝቢ ኣብ ሕብረተሰብ ዘለዉ ለውጥታትን ምምሕያሻትን መሰረት ብምግባር ብዛዕባ ትልሚ ልምዓት ህዝብን ኢኮኖሚያዊ ዕብዮትን እናገናዘበ ንመንግስቲ ዝጠቐሙ ስታቲስቲካዊ መረዳኢታ ዝህቡ'ዩ። ብስነ ህዝቢ ዝርከብ ስታቲስቲካዊ መረዳኢታ ድማ መንግስቲ ኣብ መዳይ ትምህርቲ፣ ጥዕና፣ ስነ ኣባይቲ፣ ማሕበራዊ ውሕስናን ድሕንነትን፣ ዕድል ስራሕ፣ ምሕብሓብ ከባብን ኢኮኖሚያዊ ልምዓትን ዝምልከቱ ብጣዕሚ ኣገደስቲ ዝኾኑ መረዳኢታታት ይህቡ'ዩ። ከምዚኣም ዝመሰሉ መረዳኢታታትን ሓበሬታታትን ድማ መንግስቲ ንኢኮኖሚያዊ ልምዓትን ዕብዮትን ከምኡ'ውን ማሕበራዊ ደህንነትን ውሕስነትን ዝጥምቱ ብጣዕሚ ወሰንቲ ፖሊሲታትን ስትራቴጂታትን ኢኮኖሚያዊን ማሕበራዊን ዕብዮት ንክሕንፅፅን ሓበርቲ ኣንፈታት ንኸውፅእን ብወሳኔይ መልክዑ ይጥቀሙሉም።

ዝርግሐ በዝሒ ህዝቢ ማለት ኣብ ዝተፈላለዩ ቦታን ከባብታትን ከተማን ገጠርን፣ ደጉዓን ክበሳን መታሕትን ቆላን፣ ውሽጢ ሃገርን ገማግም ባሕርታትን ወዘተ ዘሎ በዝሒ ህዝብን ስርዓት ኣዘረጋግሐኦም ዘመልክት'ዩ። ሰባት ብኸመይ ኣገባብ ኣብዝተፈላለዩ ከባብታት መሬት ዓለም ተዘርጊሖም ይነብሩ ከምዘለዉ ዘርእዮና'ዩ። ባዕቅን ፀቕጥን ህዝቢ ድማ ኣብ ሓደ ትርብዒት ኪሎ ሜትር ውሽጢ ዝህልዉ በዝሒ ሰባት ተፀብቢቡ ንረኽቦ ወፅኢት እዩ። ኣብ ከተማታት፣ ገማግም ባሕርታትን ጥቓ ዓበይቲ ሩባታትን ብጣዕሚ ዝለዓለ ቕፅፅ ዘለዎ በዝሒ ህዝቢ ይነብሩ። ጥምር ኣቢልካ እንትርእይ ንዝርግሐ፣ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ወሰንቲ ዝኾኑ ቕልፌ ባእታታት ዝበሃሉ (1) ነባሪ ኣዮር፣ ኩነታት ጠባይ ኣዮር፣ (2) ኣቀማምጣ ገፀ ምድሪ፣ (3) ፀቕጢ ህዝቢ፣ (4) ቀረብ ማይን ፅሩይ ማይን፣ (5) ዓይነታት ሓመድን ልሙዕነት መሬትን፣ (6) እፅዋት፣ ሓምላዊ ቕፅላመፅላ፣ ቀወምቲ ተኸልታት፣ ሓምልታት፣ ፍረምረ፣ ተኸልታትን ኣግራብን፣ (7) ሕማማት ቆላን ትሮፒካልን፣ ባልፅ ዘራእቲ ዝኾኑ ኣንበጣን በርኖስን፣ (8) ኩነታት ፖለቲካ፣ (9) ኩነታት ኢኮኖሚ፣ (10) ርክባትን ዝምድናታትን ከምኡ'ውን (11) ፀጋታትን ሃፍቲ ተፈጥሮን ይርከብዎም።

ስለዚ ተምሃሮ ንዝርግሑ፣ ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ሓዲ ሃገርን ሓዲ ከባብን ዝፀልወን ዕዕንቶ ዘሕደሩን ባእታታት ብዙሓት ኣለዉ። ካብዚኦም ውሽጢ (1) ምቕውን ዝሰማማዕ ነባሪ ኣየር፣ ጠባይ ኣየር፣ ኩነታት ተፈጥሮኣዊ ገፀ ምድሪ፣ (2) ልሙዕነት ሓመድ፣ ቀረብ ዕሩይ ማይ፣ ፀጋታት ሃፍቲ ተፈጥሮን ማእድንን (3) ምክታምነትን ዕብዮት መሰረተ ልምዓትን (4) ምቕውነት ንግድን ኢንቨስትመንትን ምንቅስቃስን ስደትን (ፍልሰት) ህዝቢ፣ (5) ምስ ኩነታት ፀጥታትን ድሕንነትን ዝላመዱ ሳዕቤና ኩናትን ቅልውላውን፣ (6) ምዕባለ መስመራት መንግሥታዊ መኻይንን ሓዲድ ባቡርን፣ (7) ምዕባለ ፋብሪካታት፣ ኢንዱስትሪን ልምዓት ቴክኖሎጂን (8) ምትእትታው ዘመናዊ ቴክኖሎጂ ኣብ ኢንቨስትመንት ልምዓት ሕርሻ፣ (9) ቀረብ ዕድል ስራሕን ኢኮኖሚያዊ ዓቕምን እቶም ቀንዲ ዝጥቀሱ እዮም።

ተምሃሮ ኣብ ዓለም ብጣዕሚ ብዙሓት ሃይማኖት ከምዘለዉ ተማሂርኩም ኢኹም። ካብዚኦም ውሽጢ ብጣዕሚ ጎሊሆም ዝፍለጡን ብዙሕ ሰዓብቲ ዘለውዎምን ሽዱሽተ ሃይማኖታት ብቕደም ሰዓብ እንትርእዩ፣ ክርስትና፣ እስልምና፣ ሂንዱዚም፣ ቡድሂዝም፣ ኮንፊሹያኒዝም፣ ጁዳይዝምን ካልኦትን ይርከቡ።

ቅድሚ 1750 ዓ.ም.ፈ ዝተፈላለዩ ነገራት ንምፍራይ ናውቲ ወዲሰብ ብሓይሊ ኢድን ብኢድ ዝንቀሳቅሱን መሳርሕታት እናተጠቐሙዮ ነይሩ። ጉልበት ስድራ እናተጠቐሙን ኣብ ቅፅሪ ግቢ መንበሪኦምን ኸይኖም ምህርቲ የፍርዮዮም ነይሮም። ካብ 1750 ዓ.ም.ፈ ንደሓር ግና ኣብ ከይዲ ምፍራይ ናውቲ ዝተመሓየሹ ውፅኢት ንምፍጣር ዝሕገዙ መሳርሕታትን ቴክኖሎጂታትን ተማሂዞም ኣብ ስራሕ ውዲሎም። ናውቲ ንምፍራይ ወዲሰብ ይጥቀሙሎም ዝነበሩ ብሓይሊ ኢድ ይንቀሳቅሱ ዝነበሩ ቀለልቲ መሳርሕታት በዚ እዋን ናብ ምጥቃም ዝተመሓየሹን ከቢድ ዓቕሚ ዘለዎምን ማሸን ቴክኖሎጂ ተሰጋጊሩ። ምህርቲ ኣብ ክንዲ ኣብ ከባቢ መንበሪ ገዛ ብውልቀ ስራሕተኛታት ኣብ ፋብሪካታት ብስርዓት ክፈርዩ ጀሚሮም። ማሸን ቴክኖሎጂን ፋብሪካታትን ብምትእትታዎም ብዝቐለለ ኣገባብ፣ ብዝተሓተዎ ዋጋን ወፃኢን፣ ብጣዕሚ ብዙሕን ዝበለፀ ጥንካረን ፅርዮትን ዘለዎም ናውቲ ይፈርዩ ጀሚሮም።

እዚ እዋን ዝተመሓየሹ ዘመናዊ ማሸን ቴክኖሎጂ ተማሂዞም ንኢንዱስትሪያላዊ ምዕባለን ልምዓትን ዘሳልጡ ዝተፈላለዩ ፋብሪካታት ዝተጣየሹሎም እዋን ስለዝነበሩ “ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ” ተባሂሉ ይፅዋዕ ጀሚሩ።

ኢንዱስትሪያል ወያነ ኣብ መበል 18 ክፍለ ዘመን ኣብ ኣውሮፓ ሃገረ እንግሊዝ ኣብ ኣግባብ ኣፈራርያ (ምፍራይ) ናውትን ሸቕጣትን ዝተርከዩ ለውጢ ሰለጤንን ውፅኢታዊ ፅርዮትን ዝምልከት እዩ። እዚ ማለት ብኢድን ብኢድ ብዝሰርሑ ብዙሕ ወፃኢን ግዜን ጉልበትን ይሓቱን ዘይስልጡን ድንጉያትን ካብዝነበሩ ዝሓል ከይድታት ምፍራይ ናውትን ሸቕጣትን ናብ ስለጥ፣ ቐልጡፍ፣ ውሑድ ወፃኢን ግዜን ጉልበትን ዝሓትት፣ ብሓገዝ ማሸን ቴክኖሎጂ ይፈርዩ ናብዝነበሩ ውፅኢታዊ ለውጢ ምስግጋር ዝተርከዩሉ እዋን ነይሩ። እዚ ጥራሕ ዘይኮነስ ጉልበትካን ጉልበት ስድራን እናተጠቐምካ ኣብ መንበሪ ገዛን ከባብን ጥራሕ ይፈርይን ይምረትን ዝነበረ ኣግባብ ከይዲ ናብ ኣብ ፋብሪካታትን ብማሸናት ዝተሓገዙ ቴክኖሎጂን ኣግባብ ስርዓት ምህርትን ምፍራይን

ዝተኣታተወሉ ነይሩ። ስለዝኾነ ድማ ኢንዱስትሪያል ወያነ ማለት ውዕኢት ምፍራይን ምምሃዝን ማሸን ቴክኖሎጂታት ኣብ ህይወት ወዲሱብ ሱርቦቀስ ዝኾነ ዓብዩ ለውጢ መካብብሮ ንክመፅእ መሰጋገሪ ቦሪ ዝኾፈተ ታሪካዊ ተርእዮ እዩ።

ቀዳማይ ኩናት ዓለም ዝበሃል ካብ 1914 - 1918 ዓ.ም.ፈ ብዙሓት ሃገራት ኣውሮፓ፣ ሩስያን ኣመሪካን ዝተሳተፉሉዮ። እዚ ቀዳማይ ኩናት ዓለም ኣብ ማእኸላይ ምብራቕ ኣውሮፓ ጀሚሩ። ኩናት ዓለም ዝተብሃለሉ ምክንያት ንሃገራት ኣውሮፓ፣ እስያ፣ ኣመሪካን ኣፍሪካን ብቐጥታን ብተዘዋዋሪን ብመዳይ ኢኮኖሚ ዝሓሰየን ፖለቲካዊ ሳዕቤናት-ውን ስለዝነበሮዮ። ኣብዚ ኩናት ዓለም ዝተሳተፉ ሃገራት ኣብ ክልተ ዓበይቲ ጉጅለታት ተመቐሎምዮም ናብ ኩናት ኣትዮም። እዞም ክልተ ዓበይቲ ጉጅለታት ተሳተፍቲዚ ቀዳማይ ኩናት ዝነበሩ “ሓይልታት ማእኸል”ን “ሓይልታት ምሕዝነት”ን ይበሃሉ ነይሮም። ብሓፈሽኡ 32 ሃገራት ተሳተፍቲ ቀዳማይ ኩናት ዓለም ነይሮም።

ካልኣይ ኩናት ዓለም ኣብ ማእኸላይን ምብራቕን ኣውሮፓን ርሑቕ ምብራቕ እስያን ካብ 1939 - 1945 ዓ.ም.ፈ ንሸዳሽተ ዓመታት ዝተካየደ ነዊሕ፣ መሪርን መስካሕካሒይን ዓለምለካዊ ትሕዝቶ ዝነበሮዮ። ኣብዚ ካልኣይ ኩናት ዓለም ሃገራት ኣብ ክልተ ዓበይቲ ወተሃደራዊ ሓይልታት ተወዲበንዮን ተሳተፍቲ ዝነበሩ። እቲ ሓደ “ሓይልታት ኣክሲስ” ዝበሃል ብሃገራት ጀርመን፣ ጣልያንን ጃፓንን ይምራሕ ዝነበረ እዩ። እቲ ካልኣይ ድማ “ሓይልታት ምሕዝነት” ዝበሃል ብሃገራት እንግሊዝ፣ ፈረንሳይ፣ ሶቭየት ሕብረትን ኣመሪካን ይምራሕ ዝነበረ እዩ። ጀመርትን ቆስቆስትንዚ ካልኣይ ኩናት ዓለም ዝነበራ ሃገራት ኣብ “ሓይልታት ኣክሲስ” ዝነበሩ እዮን። ብፍላይ ጀርመን ኣብ ኣውሮፓ ዝነበረት ቆስቆሲት ካልኣይ ኩናት ዓለም እዩ። ካልኣይ ኩናት ዓለም ኣብ ሂሮሺማን ናጋሳኪን ብዝተፈፀመ ደብዳብ ነተጉቲ ነሓስ 1945 ዓ.ም.ፈ ተዛዘመ። ድሕሪ ምዝሃም ቀዳማይ ኩናት ዓለም ሊግ መንግስታት ተጣይሹ ዝነበረ እንትኸውን ድሕሪ ካልኣይ ኩናት ዓለም ድማ ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ብ1945 ዓ.ም.ፈ ተጣይሹ። ውድብ ሕቡራት መንግስታት ዓለም ክሳብ ሎሚ ኣብ ብጣዕሚ ኣገደስቲ ዝበሃሉ ዓበይቲ ዓለምለካዊ ትሕዝቶ ዘለዎም ውራያት ሃገራትን ህዝብታትን እናነጠፈ ዝርከቡዮ። ንዝበለፀ ሓበሬታ ምዕራፍ ኣርባዕተ ተመልከቱ።

ማህደረ ቃላት

- ክፍለዓለም** - ኣገዛዩ ዝሰፍሐ መሬት ክፋል ዓለምና። ኣህጉር እናተብሃለ'ውን ዝፍለጥ ማለትዮ።
- ባሕሪ ሜዲተራንያን** - ማእኸላይ ባሕሪ፣ ኣብ መንጎ ኣፍሪካን ኣውሮፓን ዝርከብ ባሕሪ።
- እምባ ኤቨረስት** - ኣብ ዓለም ዝለዓለ ብራሽ ዘለዎ ጫፍ እምባ።
- ቤተሰብ ቋንቋታት** - ዝተፈላለዩ ቋንቋታት ብዝህልዎም ምትእስሳርን ዝምድናን ኣብ ሓደ ጉጅለ ይምደቡዮም። ንኣብነት ቋንቋታት ትግርኛ፣ ኣምሓርኛ፣ ጉራግኛ፣ ዓረብኛ ወዘተ ሲማዊ ቋንቋታትዮም ዝበሃሉ። ቋንቋታት ኦሮምኛ፣ ሶማልኛ፣ ዓፋርኛ፣ ኣገውኛ፣ ሲዳሞኛ፣ ሃድይኛ፣ ክምባትኛ ወዘተ ኩሻዊ ቋንቋታትዮም ዝበሃሉ። ሲማዊ፣ ኩሻዊ፣ ኦሞቲክን ቻድን ዝጠምርዎም ቋንቋታት ብምልኦም ድማ ቋንቋታት ቤተሰብ ኣፍሮ ኤሽያቲክ እዮም።

ጥንታዊ ስልጣን - ደቂ ሰባት ካብቲ ኣቐዲሙ ዝፀንሐ ኣብ ሃደንን ምእካብ ፍረምረን ዝተመሰረተ ድሑር መነባብሮ ወጺኦም ናብ ዝለዓለን ኣብ ከተማታት ዝተመሰረተን ምዕቡል ናብራ ዝተሰጋገሩሉ ኣገባብ መነባብሮ ጠሚሩ ዝገልፅ እዩ።

ምምዕባል መንግስታት፣ ምዕባል ንግድን እደ ጥበብን፣ ምዕባል ጥበብ ዕሕፈት፣ ምዕባል ሃይማኖት፣ ምዕባል ስነ ችርጓ ችርጓ፣ ምዕባል ሕርሻ፣ ኣብ ደርብታት ምምቃል ሕብረተሰብ ዝመሳሰሉ ይርከብዎም።

ፓርቲዮን - ኣብ ስነ ህገ፡ ጥንታውያን ግሪካውያን ሓደ ዝኾነ ብዘመነ ፐሪክለስ ዝተሃንፀን ኣብ ኣቲንስ ዝርከብ ቀንዲ ህገ፡ ቤተ ፀሎትን ብግዚኡ ኣብ ዓለም ዝወዳደሮ ዘይነበሮ እዩ።

ሆሚር - ዓይነ ስውርን ውሩይ ገጣሚ ተውኔትን ዝነበረ፣ ኢሊያድን ኦዲሴይን ብዝበሃሉ ኸልተ ዕሑፋቱውን ዝፍለጥ ነይሩ።

ሄሮዶቲስ - ኣብ 484 - 424 ዓ.ዓ. ዝነበረን ኣቦ ታሪኽ ተባሂሉ ዝፍለጥን እንትኸውን ብዛዕባ ወራር ፋርሳውያን ንግሪክ ኣመልኪቱ ብዝርዘር ዝፀሓፈ ዩ።

ዲሞክራሲ - ዲሞን ክራሲን ዲሞክራሲ ካብዝበሉ ክልተ ቃላት ግሪክ ዝተወሰደዩ። ዲሞ ዝብል ቃል ግሪክ ትርጉሙ ህዝቢ ማለት እንትኸውን ክራሲ ዝብል ቃል ግሪክ ድማ ትርጉሙ ኣገዛዝኣ ማለት ዩ። ስለዚ ዲሞክራሲ ዝብል ቃል ግሪክ ህዝባዊ ምምሕዳር ማለት ዩ።

ፕቶሎሚ - ኣብ ካልኣይ ክፍለ ዘመን ድሕሪ ልደተ ክርስቶስ ተመራማራ ሳይንቲስት ህዋን ጠፈርን ዝነበረን ብዙሕ ኣስተምህሮ ይህብ ዝነበረንዩ። ንኣብነት ዓለምና (መሬት) ኣብ ማእኸል ንነብረሉ ዘለና ሕዋ (ዩኒቨርስ) ከምትርከብን ፀሓይ ድማ ኣብ ዙሪያ መሬት ከምትዘውርን ዝገልፀሉ ሳይንሳዊ መፅናዕቲ ስለዝነበሮ ነዚ ዩስተምህሮ ነይሩ።

ኮፐርኒከስ - ብፕቶሎሚ ይቐርብ ዝነበረ ክልስ ሓሳብ ደሓር ኣብ መበል 16 ክፍለ ዘመን ዘመሓይሸዩ። ፀሓይ ኣብ ዙሪያ መሬት ትዘውር ዘይኮነትስ ብግልጣሙ መሬትያ ኣብ ዙሪያ ፀሓይ ትዘውር ዝብል ኣስተምህሮ ዝፈልሰፈ ሳይንቲስትዩ።

ዓብዪ መንደቕ ቻይናውያን - ንውሓቱ 2400 ሜትሮ ወይድማ 1.5 ማይልስ ዝኾነ ኣብ ሰሜናዊ ቻይና ዝርከብ ኣብ ወራር ወጻኢተኛታት ንምክልኻል ተባሂሉ ዝተሃንፀዩ።

ኮምፓስ - ቻይናውያን ንፈለማ ዝመሃዝዎ ኣንፈት ሓባሪ ዝኾነ መሳርሒ

ህዝቢ - ኣብ ሓደ ከባቢ ሃገር፣ ክልል፣ ዞግ፣ ኣውራጃ፣ ከተማ፣ ወረዳ፣ ጣቢያ፣ ቀጠና ወይድማ ቁሽት ወዘተ ኣብ ሓደ ዝተወሰነ እዋን ነባራይ (ተቐማጣይ ወዲዓዲ) ምዃኑ ዝግለፀሉ መረዳድኢ ኣምርዮ።

ስነ ህዝቢ (ዲሞግራፊ) - ብዛዕባ በዝሒ ህዝቢ፣ ተዋዕኦ፣ ዝርግሐ፣ ኩነታት መጠን ዝውለዱ ህፃናት ምስ መጠን ሞትን ስደትን ብዝምልከት ዘለዉ ለውጥታት ኣመልኪቱ ብስታቲስቲካዊ ፀብዓብ እናተሓዘበ ሳይንሳዊ ትንተና ዝግበረሉዩ። ስነ ህዝቢ ኣብ ሕብረተሰብ ዘለዉ ለውጥታትን ምምሕዳራትን መሰረት ብምግባር ብዛዕባ ትልሚ ልምዓት ህዝብን ኢኮኖሚያዊ ዕብዮትን እናገናዘበ ንመንግስቲ ዝጠቐሙ ስታቲስቲካዊ መረዳኢታ ዝህብ ሓደ ዘፈር ሳይንሳዊ መፅናዕቲዩ።

ቶማስ አልበርት ማልታስ - ካብ 1766 - 1834 ዝነበረ ምሁር ፈላስፋ እንትኸውን ብዛዕባ ህዝብን ስነ ህዝብን መፅናዕቲ ኣካይዱ መትከላትን ፖሊሲታትን ስነ ህዝቢ ኣመልኪቱ ብ1789 ዓ.ም.ፈ ዕሑፍ ፍልስፍና ብምቕራቡ ዝፍለጥን ክሳብ ሎሚ በዚ ስርሑ ዝዝከርን እዩ።

ተፈጥሯዊ ባእታታት - ክም ነባሪ ኣየር፣ ጠባይ ኣየር፣ ክሌማ፣ ኣቀማምጣ መሬት፣ እምባታት፣ ግድምታት፣ ደጉዓ፣ ክበሳ፣ ብራኽ፣ መታሕት፣ ቆላ፣ ሃሩር፣ ምድረበዳነት፣ ሳዕሪ መሬት፣ ልምዑነት መሬት፣ ከውሒ መሬት፣ ቀረብ ማይ፣ ክባብያዊ ጥዕና፣ ሃፍቲ ተፈጥሮ፣ ማእድን፣ ስነ መሬታዊ መርክቦ፣ ኣግራባትን ተኽልታትን ወዘተ ዝመሳሰሉ ዝሓወሰዩ።

ሰብአዊ ባእታታት - ማእኸል ምምሕዳር፣ ኢኮኖሚያዊ ምንቅስቓሳትን ንጥፊታትን፣ ማሕበራዊ መሰረተ ልምዓት ወዘተ ዝመሳሰሉዮም።

ፍልሰት ህዝቢ - ምንቅስቓስ ህዝቢ ማለትዩ። ብተፈላለዩ ምክንያታት ካብ ዝነበሩሉ ትውልዲ ዓደም ናብ ካሊእ ካባቢ ምስዳድን ምንቅስቓስን እዩ። ብምክንያት ድርቂ ምግብን ማይን ኣለሻ ህዝብታት ካብ ክባቢኦም ናብ ካሊእ ቦታ ክንቀሳቅሱ ይኽእሉ።

በዝሒ ህዝቢ - ኣብ ሓደ ሃገር ኣብ ከተማን ገጠርን ካብ ውልደት ጀሚሩ ብህይወት ዝነበር ጠቕላላ ህዝቢ ተቐጂሩ ዝፍለጥ በዝሒ ኣሃዝ መግለጻዩ።

ምኽታምነት - ኣብ ከተማ ዝነበር በዝሒ ህዝቢ፣ ዝርግሑ መሰረተ ልምዓት፣ ዘመናዊ ህንፃታት፣ ስሉጥ ማሕበራዊ ግልጋሎት፣ ቀረብ ግልጋሎት ማይ፣ ትምህርትን ጥዕናን፣ ግልጋሎት ቴሌኮሙኒኬሽንን መራኽብቲ ቴክኖሎጂን፣ ዝሓሸ ዕድል ስራሕን መነባብሮን፣ ክባብያዊ ሓለዎን ዕርዮት ምስ ፅባቕ፣ ቀረብ ሓይሊ መብራህትን መዘናግዕታትን ወዘተ ብዝሓሸ ኣገባብን ሰለጤንን ምህላዎምን ምቕሉል መነባብሮ ምህላዉን ዝገልፅዩ።

ኣሰፋፍራ ህዝቢ - ኣብ ሓደ ክባቢ መነባብሮኦም ንምክያድ ተኣኪቦም ነናይባዕሎም መንበሪ ሰራሕም ናብሮኦም ዘካይዱሉ ኣግባብ ዝግለፀሉ ኣምርን ክልስ ሓሳብንዩ። ኣሰፋፍራ ህዝቢ ምስ ተፈጥሮኣዊ ፀጋ ክባቢ፣ ስነ መሬታዊ ኣቀማምጣ፣ ቀረብ ግልጋሎት ማይ፣ ባህልን መነባብሮን፣ ኢኮኖሚያዊ ማሕበራውን ትካላት ምህላዎም ወዘተ ዝመሳሰሉ ጉዳያት ዝውስንዎ ስርዓትዩ። ኣሰፋፍራን መነባብሮን ህዝቢ ብምክንያት ጠለብ፣ ደጉዓን ቆላን፣ ብራኽን መታሕትን፣ ኢኮኖሚያዊ ኩነታትውን ኣብ ግምት ብምእታው ኣፈላላይ ይግበርዩ።

ክበሳ - ኣብ ዝለዓለ ብራኽ ክባብታት ደጉዓ ዝርከብ

መታሕት - ኣብ ዝተሓተ ብራኽ ክባብታት ቆላ ዝርከብ

ዝርግሑ በዝሒ ህዝቢ - ኣብ ዝተፈላለዩ ቦታን ክባብታትን ከተማን ገጠርን፣ ደጉዓን ክበሳን መታሕትን ቆላን፣ ውሽጢ ሃገርን ገማግም ባሕርታትን ወዘተ ዘሎ በዝሒ ህዝብን ስርዓት ኣዘረጋግሑኦም ዘመልክትዩ። ሰባት ብኸመይ ኣገባብ ኣብዝተፈላለዩ ክባብታት መሬት ዓለም ተዘርጊሑም ይነብሩ ከምዘለዉ ዘርእዮናዩ።

ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ - ካብ 1750 ዓ.ም.ፈ ንደሓር ግና ኣብ ከይዲ ምፍራይ ናውቲ ዝተመሓየሽ ውዕኢት ንምፍጣር ዝሕገዙ መሳርሕታትን ቴክኖሎጂታትን ተማሂዞም ኣብ ስራሕ ውዲሎም። ናውቲ ንምፍራይ ወዲሰብ ይጥቀሙሎም ዝነበሩ ብሓይሊ ኢድ ይንቀሳቅሱ ዝነበሩ ቀለልቲ መሳርሕታት በዚ እዋን ናብ ምጥቃም ዝተመሓየሹን ከቢድ ዓቕሚ ዘለዎምን ማሸን ቴክኖሎጂ ተሰጋጊሩ። እዚ እዋን ዝተመሓየሹ ዘመናዊ ማሸን ቴክኖሎጂ ተማሂዞም ንኢንዱስትሪያላዊ ምዕባላን ልምዓትን ዘሳልጡ ዝተፈላለዩ ፋብሪካታት ዝተጣየሹሎም እዋን ስለዝነበሩ “ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ” ተባሂሉ ይዕዎዕ።

ብሄረተኝነት - ሃገራዊ ስምዒትን ፍቕርንዩ። ደቂ ሰባት ኣብዝነበሩሉ ሃገርን ምድርን ክህልወሎም ዝግብኡ ነገራት ከም ዕጥቂ ሰኒቕም ንሃገርም ዝህልዎም ፖለቲካዊ፣ ኢኮኖሚያዊ፣ ባህላውን ማሕበራውን ኣተሓሳስባታት ኣሓዱሉ ዝግደሱሎምን ሓብ ዝበለሎምን እንገልፀሉ ስምዒትዮ። ንሃገርና ንዓድና ንሩባና ... ዝብል መንፈስን ስምዒትን ዝምልከትዮ።

ስሉስ ኪዳን - ብ1882 ዓ.ም.ፈ ኣውስትሮ - ሃንጋሪ፣ ጀርመንን ጣልያንን ኣብ እዋን ውግእ ንክተሓጋዝዙ ዝመሰረትዎ (Triple Alliance ወተሃደራዊ ሕብረትን ምትሕግጋዝን ዝጠመተ ውዕልዮ።

ስሉስ ምሕዝነት - ብ1907 ዓ.ም.ፈ እንግሊዝ፣ ፈረንሳይን ፍሪንስን ዝተፈራረሙሉን ዝመሰረትዎን (Triple Entente) ወተሃደራዊ ሕብረትን ምሕዝነትን እዮ።

ሓይልታት ማእኸል - ኣብ እዋን ቀዳማይ ኩናት ግለም ጀርመን፣ ኣውስትሮ-ሃንጋሪ፣ ኦቶማን ቱርክን ቡልጋርያን ዝነበርዎ ወተሃደራዊ ሕብረትቲ ኩናትዮ።

ሓይልታት ምሕዝነትን - ኣብ እዋን ቀዳማይ ኩናት ግለም ሃገራት እንግሊዝ፣ ፈረንሳይ፣ ፍሪንስ፣ ጃፓን፣ ቤልጅየም፣ ጣልያን፣ ሰርቢያ፣ ሞንቴኔግሮን ኣመሪካን ወዘተ ብሓልሽኡ 28 ሃገራት ዝርከብዎ ወተሃደራዊ ሕብረትቲ ኩናትዮ።

ቀዳማይ ኩናት ግለም - ካብ 1914 — 1918 ዓ.ም.ፈ ንምሉእ ግለም ዘናወፀን 32 ሃገራት ዝተሳተፉሉን ኢኮኖሚያውን ፖለቲካውን ቅልውላው ዘሰግበን ግለምለኻዊ ኩናትዮ። እዚ ቀዳማይ ኩናት ግለም ኣብ ማእኸላይ ምብራቕ ኣውሮፓ ጀሚሩ። ኩናት ግለም ዝተብሃለሉ ምክንያት ንሃገራት ኣውሮፓ፣ እስያ፣ ኣመሪካን ኣፍሪካን ብቐጥታን ብተዘዋዋሪን ብመዳይ ኢኮኖሚ ዝሓሰየን ፖለቲካዊ ሳዕቤናትውን ስለዝነበሮዮ።

ፋሺዝም - ቅድሚ ካልኣይ ኩናት ግለም ኣብ ሃገራት ጀርመን፣ ጣልያንን ስፔይንን (ስፓኝ) ዝነበረ መንግስታውን ፖለቲካውን ስርዓት።

ማጂ - ማጂ - ኣብ ታንጋኒካ (ታንዛንያ) ዝነበረ ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ ጀርመናውያን ዝግለመ ውዳብ ቃልሲ እንትኸውን ንሰለስተ ዓመታት ተኻይዱዮ።

ማው ማዎ - ኣብ ኬንያ ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ እንግሊዛውያን ብህዝቢ ኪኪዩ ተወሊዑ ብዝተጠናኸረ መልክው ተኻይዱ ነይሩ። ኪኪዩ እቶም ኣብ ኬንያ ዓብለልቲ ዓሌትን ኣብ ሕርሻ መነባብረኡም ዝተመሰረተን ተዛረብቲ ቋንቋ ባንቱ ዝኾኑ ህዝቢ እዮም። ኪኪዩ ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ እንግሊዝ ብምቕዋም ዘካየድዎ ውዕወዕ ምንቅስቓስ ህዝቢ እንትኸውን ነዚ ምንቅስቓስ ዝመርሑ ጆሞ ኬንያታ ይበሃሉ።

ሳሞሬ ቱሬ - ካብ 1830 - 1900 ዓ.ም.ፈ ዝነበረን ወዲ ጊኒ እንትኸውንን ካብ 1876 ጀሚሩ ኣንጻር ባዕዳዊ መግዛእቲ ፈረንሳይ ቻልሲ ዝጀመረዮ። ሳሞሬ ቱሬ ምዕራብ ኣፍሪካ ካብ ባዕዳዊ መግዛእቲ ፈረንሳይ ብምንጋፍ 'ንፃ ዝኾነት ኣፍሪካዊት ኢምፓየር' ንምምስራት ዓብዪ ዕላማ ነይርዎ። ነዚ ንምዕዋት ዝነበሮ ኣግባብ ቃልሲ ንቕድም ብዲፕሎማሲን ብልዝብ ምዝርራብን ምርድዳእን ባዕዳዊ መግዛእቲ ፈረንሳይ ንምውጋድ ሓሲቡ እንተነበረውን እዚ ክኸውን ብዘይምኽኣሉ ደሓር ናብ ብረታዊ ቃልሲ ዝሰገረን ሰራዊቱ ሓዘት ኣብ ጊኒ፣ ጋና፣ ኮትዲቯር፣ ጋቦን፣ ማሊ፣ ሴኔጋልን ኒጄርን ይንቀሳቕስ ዝነበረዮ።

ዘይቐጥታዊ ምምሕዳር - እንግሊዝ ኣብ ባዕዳዊ ግዝኣታታ ትኽተሎ ዝነበረት ፖሊሲ ምምሕዳር እዩ። ነዚ ፖሊሲ ኣርክቴክት ኾይኑ ዝቐረፀ እንግሊዛዊ ሎርድ ፍረደሪክ ሉጋርድ ዝበሃል ኣብ ናይጄርያን ኡጋንዳን ኣመሓደሪ ዝነበረዮ። ብመሰረት'ዚ ፖሊሲ ኣፍሪካውያን ብናይባዕልቶም ኣመሓደርቲ ይመሓዳደሩ ነይሮም ግና ዝመሓዳደሩሉ ሕግን ደንብን ወዲኡ ዝወሃቦም ካብቲ ላዕለዎይ ኣመሓዳደሪ ዝኾነ እንግሊዛዊ እዩ ነይሩ። መንግስቲ እንግሊዝ ነዚ ፖሊሲ ምምሕዳር ኣፍሪካውያን ብኣፍሪካውያን እቲ "መቐቐልካ ግዛእ" ዝብል ዓብዪ ፖሊሲ ንምትግባር ይጥቀሙ ነይሩ። ንኣፍሪካውያን ብቋንቋ፣ ብባህሊ፣ ብዘርኢ፣ ብብሄር ብሄረሰብ፣ ብሃይማኖት ወዘተ ክመቐቐሉ ብምግባር ንሕድሕዶም ክይሳነዩን ክይሓብሩን ብምኽንያት ድማ ንነፃነቶም ሓቢሮም ተዋዳደም ክይቃለሱን ዝግበር ፖሊሲ እዩ ነይሩ።

ቐጥታዊ ምምሕዳር - ፈረንሳይ ኣብ ባዕዳዊ ግዝኣታታ ትኽተሎ ዝነበረት ፖሊሲ ባዕዳዊ ምምሕዳርዮ። ብመሰረት'ዚ ፖሊሲ ኩሎም ሕግታትን ደንብታትን ሃገር ፈረንሳይ ተደንጊጎም ምስወፁ ብቐጥታ ኣብተን ባዕዳዊ ግዝኣታታ ይትግበሩ። ብተወሳኺ ኣመሓደርቲ እዘን ግዝኣታት ካብ ፈረንሳይዮም ዝለኣኹ ነይሮም። እዚ ኣግባብ ምምሕዳር ባዕዳዊ ግዛእቲ ንኣፍሪካውያን ኣብቲ ምምሕዳር ክሳተፉ ኣይፈቐድን ነይሩ። ፖሊሲ ቐጥታዊ ምምሕዳር ኩሎም ህዝብታት ኣፍሪካ ቀስ ብቐስ ፈረንሳውያን ክኾኑ ንምግባር ዝጻለሙውን እዩ ነይሩ። ብመሰረት'ዚ ፖሊሲ ኣፍሪካውያን ቋንቋን ባህልን ፈረንሳውያን ተማሂሮም ምስ ወረስዎ ዜግነት ፈረንሳይ ክረኽቡ ይግበር ነይሩ። ብዜግነቶም ፈረንሳውያን ምስኩኑ ድማ ቋንቋኦምን ባህሎምን ረሲዖም ንነፃነቶም ኣይቃለሱን ዝብል ግምት ዝነበሮ ፖሊሲ እዩ። እዚ ዓይነት ባህርይ ምምሕዳር ባዕዳዊ መግዛእቲ መንግስታት ቤልጅዮም፣ ፖርቹጋልን ጆርመንውን ይኽተልዎ ዝነበረዮ።

መጠቓለሊ ሕቶታት

I ነዘም ስዲቦም ዘለዉ ሕቶታት ካብዝተውሃቡ መማረቂ መልስታት ውሽጢ ዝበለፀ ቅኑዕን ትኽክለኛን ንዝኾነ መሪዕኩም መልሱ።

1 ብዙሓት ቋንቋታት ኣብ ትሕቲኡ ዘለውዎ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋ ዓለምና መን ይበሃል?

ሀ. ኢንዶ - ዩሮፕያን	መ. ኒሎ ኮንጎ
ለ. ሲኖ ቲቤታን	ሰ. መልሲ የለን
ሐ. ኣውስትሮ ኤሽያቲክ	

2 ብዙሓት ተዛረብቲ ቋንቋ ኣብ ትሕቲኡ ዘለውዎ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋ ዓለምና መን ይበሃል?

- ሀ. ኢንዶ - ዩሮፕያን መ. ኒሎ ኮንጎ
- ለ. ሲኖ ቲቦታን ሰ. መልሲ የለን
- ሐ. ኣውስትሮ ኤሽያቲክ

3 ኣብ ዓለምና ብዙሕ ተዛረብቲ ካብዘለውዎም ቋንቋታት ውሽጢ ካብ 1ይ - 5ይ ደረጃ ዘይምደብ ኣየናይዩ?

- ሀ. ጀርመንኛ መ. ሂንዱ
- ለ. ስፓኝ ሰ. መልሲ ኣይተውሃበን፡፡
- ሐ. ዓረብኛ

4 ካብዞም ዝሰዕቡ ኣብ ክፍለዓለም ኣፍሪካ ጥራሕ ዘይርከብ ቀንዲ ቤተሰብ ቋንቋ ኣየናይ እዩ?

- ሀ. ኣፍሮ ኤሽያቲክ መ. ኮይሳን
- ለ. ኒሎ ሰሃራዊ ሰ. መልሲ የለን
- ሐ. ኒሎ ኮንጎ

5 ብቋንቋ ግሪክ ዲሞክራሲ እንታይ ማለት እዩ?

- ሀ. ፍልስፍና ሐ. ህዝባዊ ምምሕዳር
- ለ. ሰላማዊ ሰልፍን መረፃን መ. ስነ ፅሑፍ

6 ጥንታውያን ፊላስፋታት ግሪክ ተባሂሎም ዝፍለጡ እንመን ነይሮም?

- ሀ. ሄሮዱተስ፣ ሂራክሎተስን ዲሞክሪተስን ሐ. ላኦ-ፀን ኮንፉሺዩስን
- ለ. ሶቅራጦስ፣ ፕሉቶን ኣሪስጣጣሊስን ሰ. መልሲ ኣይተውሃበን
- መ. ሆሚር፣ ጁሊየስን ኣውጉስተስን

7 ኣብ ዘመነ ስልጣነ ጥንታዊ ሮማ ፍሉጣት ዝነበሩ ዓሓፍትን ተመራመርትን ታሪክ

- ሀ. ሊቪይ፣ ፕሉታርክን ታሲተስን ሐ. ኃላን፣ ፕቶሎሚን ኮፐርኒኪስን
- ለ. ሲሰሮ፣ ሲኔካ፣ ቨርጂልን ሆራክን መ. ኩሎም መልሲ እዮም

8 ካብዞም ዝሰዕቡ መግለጺ ጥንታዊ ስልጣነ ሮም ዝኾነ ኣየናይ እዩ?

- ሀ. ፊደል ላቲን መሰረት ቋንቋታት ሮማውያን ምዃን
- ለ. ጥንኩር ሰራዊት ነይሩ
- ሐ. ብባሕርን ብምድርን ዝተጠናኸረ ምንቅስቃሳት ስራሕቲ ንግድን ሸቐጣትን ነይሮም
- መ. ፅፋፍን ጥንኩርን ስርዓት ስነ ህንፃን ቅርፃ ቅርፅን ማዕቢሎም ነይሮም
- ሰ. ምምሕዳርን ዝተፈላለዩ ሕግታትን ነይሮም
- ሸ ኩሎ መልሲ እዩ፡፡

9 ውፅኢት መግለጺ ጥንታዊ ስልጣነ ቻይናውያን ጥራሕ ዝኾነ ኣየናይ እዩ?

- ሀ. ዓብዪ መንደቕ፣ ስራሕቲ ወረቐትን ሕትመትን
- ለ. መሐበሪ ኣንፈት ዝኾነ ኮምፓስ
- ሐ. ነሓስን መዳብን ዝተሰርሑ ሳናቲም
- መ. መፀቀንታት ክብደትን ርሕቐትን
- ሰ. ራዕዲ መሬት ዝፈልይ መሳርሒ
- ሸ ኩሎ መልሲ እዩ

10 ዘመነ መዳብ ቻይና ተባሂሉ ይፍለጥ ዝነበረ እዋን ኣበዮናይ ስርወ መንግስቲ ነይሩ?

- ሀ. ህሲያ መ. ቺን (ኩን)
- ለ. ሻንግ
- ሐ. ገሮዩ (ጃዩ) ሰ. ሃን

11 ቀንዲ መንደቕ ቻይና ተባሂሉ ዝፍለጥ ኣበዮናይ ስርወ መንግስቲ ተሃኒፀ?

- ሀ. ህሲያ መ. ቺን (ኩን)
- ለ. ሻንግ
- ሐ. ገሮዩ (ጃዩ) ሰ. ሃን

12 ጥንታውያን ቻይናውያን ንግዲ ዓለባ ሃሪ ናብ ወፃኢ ሃገራት ይወስዱሉ ዝነበረ ኣበዮናይ ስርወ መንግስቲ እዩ?

- ሀ. ህሲያ መ. ቺን (ኩን)
- ለ. ሻንግ
- ሐ. ገሮዩ (ጃዩ) ሰ. ሃን

13 ኣብ ከባቢ ቺሌን ፔሩን ዝነበረ ጥንታዊ ስልጣን ዘማዕበልዎ እንመን ነይሮም?

- ሀ. ማያውያን ሐ. ኣዝቴካውያን
- ለ. ኢንካውያን መ. ኩሉ መልሲ`ዩ

14 ኣብ ማእኸላይ ኣመሪካ ዝርከባ ሃገራት ንቴማላን ኤልሳልቫዶርን ዝነበረ ጥንታዊ ስልጣን ዘማዕበልዎ እንመን ነይሮም?

- ሀ. ማያውያን ሐ. ኣዝቴካውያን
- ለ. ኢንካውያን መ. ኩሉ መልሲ`ዩ

15 ማእኸሎም ኣብ ቴኖችቲቶን ብምግባር ኣብ ሜክሲኮን ከባቢኡን ዝነበረ ጥንታዊ ስልጣን ዘማዕበልዎ እንመን ነይሮም?

- ሀ. ማያውያን ሐ. ኣዝቴካውያን
- ለ. ኢንካውያን መ. ኩሉ መልሲ`ዩ

16 ኢንዱስትሪያል ወያነ ንመጀመርታ ግዘ ዝተርአየን ዝማዕበለን ኣብ ሃገረ እንግሊዝ እንትኸውን ቀፂሉ ዝተስፋሕፍሐሎም ግና ናብ ኣውሮፓን ሰሜን ኣመሪካን እዩ።

17 ምዕባለ ኢንዱስትሪያላዊ ወያነ ንምስፍሕፋሕን ምግፋሕን ባዕዳዊ መግዛእቲ መንቀሊ ምኸንያት ኾይኑ ኣገልጊሉ እዩ።

18 ብ1882 ዓ.ም.ፈ ሃገራት እንግሊዝ፣ ፈረንሳይን ፍሰያን “ስሉስ ኪዳን” ዝበሃል ጥምረት መስሪተን።

19 ብ1907 ዓ.ም.ፈ ሃገራት ጀርመን፣ ኣውስትሮ - ሃንጋሪን ጣልያንን “ስሉስ ምሕዝነት” ዝበሃል ጥምረት መስሪተን።

- 20 ብ1905ን 1911ን ዓ.ም.ፈ ፈረንሳይን ጀርመንን ኣብ ጉዳይ ሃገረ ሞሮኮ ኣብ ኣፍሪካ ነንርእሰን ተንኒፀን ነይረን።
- 21 ቅድሚ ካልኣይ ኩናት ዓለም ምጅማሩ ሓይልታት ኣክሲስ ንብዙሓት ሃገራት ኣውሮፓን ቻይናን ይወሩ ነይሮም።
- 22 ኣብ ታንጋኒካ “ማጂ ማጂ” ኣብ ኬንያ “ማው ማዎ” ዝበሃሉ ምንቅስቃሳት ኣንፃር ባዕዳዊ ገዛእቲ ዝተወልዑ ህዝባዊ ምንቅስቃሳት ኣፍሪካውያን እዮም ነይሮም።
- 23 ኣብ ታንዛኒያ “ጁሊየስ ነሬሬ”፣ ኣብ ኬንያ “ጆሞ ኬንያታ”፣ ኣብ ጊኒ ድማ “ሳሞሬ ቱሬ” ድሕሪ ነፃነት መረሕቲ ሃገራቶም ዝነበሩ እዮም።
- 24 ቅድሚ ቀዳማይ ኩናት ዓለም እንግሊዝን ፈረንሳይን ብምኽንያት ህንፀት ሓይሊ ባሕሪ ይነሓነሓ ነይረን።
- 25 ፈረንሳይ ግዝኣታት ኣልሳስን ሎሬይንን ዝበሃላ ካብ ጀርመን ክመለሳላ ትደልይ ነይራ።
- 26 ጣልያን ምስ ስሉስ ኪዳን ዝነበራ ውዕል ገዲፋ ብ1915 ምስ ሓይልታት ምሕዝነት ወጊና ኣብ ቀዳማይ ኩናት ዓለም ተሳታፊት ነይራ።

III ነዘም ዝስዕቡ ሕቶታት ግልፂ፣ ቅነዕን ትኽክለኛ መልሲ ሃቡ። ብደንቢ ግለፅዎም።

- 27 ብደረጃ ዓለም ዝርአዩን ልሙድ ዝኾኑን መሰረት መነባብሮ ህዝቢ ዝበሃሉ ሰለስተ ኢኮኖሚያዊ ንጥፊታት ግለፁ።
- 28 ኢንዱስትሪያል ወያነ እንታይ ማለት ከምዝኾነ ኣብርሁ።
- 29 ሃገራት ኣውሮፓ ንምስፍሕፋሕን ምግፋሕን ባዕዳዊ መግዛእቲ ቀንዲ ዋኒኖም ገይሮም ዝወሰዱሉ ምኽንያት ግለፁ።
- 30 መንቀሊ ምኽንያታት ቀዳማይ ኩናት ዓለም እንታይዮም?
- 31 መንቀሊ ምኽንያታት ካልኣይ ኩናት ዓለም ግለፁ።
- 32 ካርታ ኣውሮፓ ቅድሚ ቀዳማይ ኩናት ዓለምን ድሕሪኡን (1919 - 1939) ዝነበሩ ብምንፅፃር ሓንቲ ሃገር ነይራ ኣብ ክልተ ዝተመቐለትን ሓደሽቲ ዝተፈጠራ ሃገራትን ብዝርዝር ግለፁ።
- 33 ኣመሪካ ብ1945 ኣብ ጃፓን ዝፈፀመቶ ደብዳብ ኣቶሚክ ቦምብ ግለፁ።
- 34 ኣብ ምዕራብን ምብራቕን ኣፍሪካ ዝነበሩ ፍሉጣት ሰለስተ ተጋድሎ ኣንፃር ባዕዳውያን ገዛእቲ ምስ ዝነበሩ መረሕቶም እናገናዙብኩም ግለፁ።
- 35 ቀጥታውን ዘይቀጥታውን ሕግታት ምምሕዳር ባዕዳዊ ገዛእቲ ኣፍሪካ ኣረድኡ።

IV ኣብ ትሕቲ “ሀ” ንዘለዉ ምስ ኣብ ትሕቲ “ለ” ዘለዉ ኣሃምዱ፡፡

<u>ሀ</u>	<u>ለ</u>
36 ቶማስ ኒውኮመን	ሀ. ብ1879 ኤሌክትሪክ ኣምፑል ምሂዙ
37 ጀምስ ዋት	ለ. መራሒ ምንቅስቓስ ነፃነት ጋና
38 ሮበርት ፉልተን	ሐ. ፖሊሲ ምምሕዳር እንግሊዝ
39 ጆርጅ ስቴፌንሰን	መ. ፖሊሲ ምምሕዳር ፈረንሳይ
40 ሚካኤል ፋራዳይ	ሰ. ብ1892 ብናፍጣ ዝሰርሕ ዲዚል ሞተር ምሂዙ
41 ሳሙኤል ሞርስ	ረ. ምንቅስቓስ ነፃነት ኣፍሪካ
42 ኣሌክሳንደር ግራሃም ቤል	ሸ. ኣተሓሳስባ ሊብራሊዝም ዝገለፀ
43 ቶማስ ኤዲሶን	ቀ. ብ1903 ኣውሮፕላን ዝሰርሑ ኣሕዋት
44 ፍዶልፍ ዲዜል	ቤ. ዝበለፀጎ ዝፀበቐን ምህዞ ውፅኢት ብዙሓት ሰባትዮ ዝበለ
45 ዊልሰን ኦርቪል ራይትስ	ተ. ብ1807 ብሓይሊ ሃፋ ትንቀሳቐስ ጀልባ
46 ጆን ስቴኣርት ሚል	ቶ. ብሓይሊ ሃፋ ዝሰርሕ ሞተር ብ1705 ንፈለግ ምሂዙ
47 ቀጥታዊ ምምሕዳር	ኘ. ብ1814 ብሓይሊ ሃፋ ትንቀሳቐስ ባቡር ምድሪ ዝሰርሐ
48 ዘይቀጥታዊ ምምሕዳር	ኘ. ብ1831 ብሓይሊ ኤሌክትሪክ ትሰርሕ ዲናሞ ዝመሃዘ
49 ፓን ኣፍሪካኒዝም	አ. ብ1844 ቴሌግራፍ ፈለግ ዝመሃዘ
50 ዶክተር ኩዋሚ ኑክሩማህ	ከ. ብ1876 ቴሌፎን ንመጀመርታ ግዜ ዝመሃዘ